

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
щодо самостійного вивчення дисципліни

Для студентів 2 курсу
за напрямом підготовки “Правознавство”
всіх форм навчання

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

УДК 159.9:34(075.8)
Ю70

Рекомендовано до видання науково-методичною радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 4 від 25.12.2013.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, протокол № 4 від 28.10.2013.

Укладачі:

С. І. Ніколаєнко, кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”;

С. О. Ніколаєнко, кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

Рецензенти:

Т. Б. Тарасова, кандидат психологічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка;

І. П. Мозговий, доктор філософських наук, професор,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

Юридична психологія [Текст] : навчально-методичний посібник щодо самостійного вивчення дисципліни / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” ; [уклад.: С. І. Ніколаєнко, С. О. Ніколаєнко]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2014. – 145 с.

Видання містить типову навчальну програму курсу “Юридична психологія”, комплекс навчально-методичного забезпечення до кожної теми (плани занять, методичні вказівки щодо підготовки до розгляду питань, короткий термінологічний словник, питання для самостійного опрацювання, теми рефератів, доповідей і повідомлень, контрольні питання, тестові завдання, список додаткової та основної літератури), додатковий матеріал (питання для підготовки студентів до заліку).

Призначене для студентів 2 курсу за напрямом підготовки “Правознавство” всіх форм навчання.

УДК 159.9:34(075.8)

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I ТИПОВА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	9
II НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	14
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1	
Психіка, свідомість і особистість в юридичній психології	
Семінарське заняття 1. Предмет юридичної психології як науки та історія її розвитку	14
Семінарське заняття 2. Методи юридичної психології	25
Семінарське заняття 3. Правова психологія особистості. Психологічна характеристика правосвідомості.....	37
Семінарське заняття 4. Психічні явища суб'єктів і об'єктів юридичної діяльності.....	52
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	
Діяльність, групи, спілкування в прикладних розділах юридичної психології	
Семінарське заняття 5. Кримінальна психологія про особливості злочинної поведінки, особливості особистості злочинця та злочинних груп.....	77
Семінарське заняття 6. Психологія діяльності та характеристика юридичної психології	91
Семінарське заняття 7. Психологія непроцесуальної (оперативно-розшукової, управлінської та ін.) та процесуальної (слідчої, судової, адвокатської та ін.). Слідча діяльність. Судова психологія	103
Семінарське заняття 8. Психологія цивільно-правового регулювання та правові відносини в економічній сфері	116
III ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	133
Підсумкова контрольна робота за модулем I	133
Підсумкова контрольна робота за модулем II.....	134
IV РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ ТА ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ	137
V ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	141
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	144

ВСТУП

Потреба використання психологічних знань у різноманітних сферах професійної діяльності динамізувала розвиток прикладних галузей психологічної науки. Ці галузі пов'язані з освітою, медициною, управлінням, економікою. Відповідно існують педагогічна і медична психологія, психологія управління, економіки. На стику психології й юриспруденції виникла як ще одна прикладна галузь – юридична психологія, головне завдання якої – сприяти вирішенню складних правових проблем, посиленню боротьби з правопорушеннями і злочинами. Психологічні знання потрібні кожному юристу. Вони дозволяють глибше пізнати психологічні особливості особистості, властивості й специфіку її поведінки, діяльності, спілкування тощо.

За специфікою досліджуваних проблем і практичною спрямованістю юридична психологія невіддільна від юридичної науки і практики. Водночас юридична психологія є прикладною галуззю психології. Тому вона базується насамперед на загальній психології й інших галузях психології, зокрема соціальній психології.

При підготовці та написанні навчально-методичного посібника передбачалося матеріалами з самопідготовки до семінарських занять допомогти студентам з'ясувати вимоги, зорієнтувати їх на наполегливе вивчення та розуміння психологічних питань, що виникають в юридичній практиці, а також звернути увагу на необхідність розкриття і розгляду:

- основних понять, категорій і систем юридичної психології;
- її методологічних основ і різноманітних методів, які використовуються на практиці;
- проблем правової соціалізації особистості, фактори й умови формування правосвідомості, правової поведінки, причин їх деформації та асоціальності;
- психологічних аспектів і детермінант криміналізації особистості;
- психологічних механізмів злочинної поведінки особистості злочинця, злочинних груп, організованої злочинності та масовидних форм вияву агресії;
- психологічних проблем юридичної діяльності, її різновидностей, структури та особливостей;
- психологічних питань щодо виявлення, покарання і перевиховання правопорушників, злочинців.

Предметом вивчення юридичної психології є така частина узагальненого об'єкта (реального явища в юридичній сфері), яка потребує пізнавальної активності майбутніх юристів в їх навчанні та підготовці.

Головним предметом вивчення юридичної психології як науки є сутність правової психології людини, особливості її свідомості взагалі та правосвідомості зокрема, як фактора правової поведінки; сутність соціалізації взагалі та правової зокрема, критерії їх оцінки; закономірності формування і діяльності особистості у сфері правових відносин і цивільно-правового регулювання. Таке розуміння предмета вивчення сприяє виявленню нових аспектів розуміння правової свідомості в сучасній юридичній психології, психології цивільного судочинства та кримінальній психології.

Актуальним на сьогоднішній день є залучення психологічної науки через її засвоєння майбутніми спеціалістами до професійної діяльності у сфері права, до вирішення практичних завдань, які постають у різних сферах життєдіяльності суспільства у зв'язку з виконанням закону і використанням права.

В умовах глобальних зрушень у житті нашої держави вища школа зазнає певних змін. Ці зміни полягають також у гуманізації освіти. Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття) передбачено значне вдосконалення професійно-психологічної підготовки студентської молоді. Тому юридична психологія як система наукових знань є важливою для тих, хто готується до професійної діяльності юриста.

Метою вивчення у вищому навчальному закладі будь-якої навчальної дисципліни, що подає певні окремі наукові положення, є розвиток у студентів знань, вмінь, навичок, які можуть бути використані для вирішення типових задач, що постають у різних видах діяльності, формування в них таких особистісних якостей і властивостей, які б дозволили досягати в майбутньому успіхів у професійній діяльності.

Мета викладання юридичної психології полягає в прагненні:

- передати систему об'єктивних наукових знань про психіку, свідомість людини і психологію особистості як найвищу цінність суспільства;
- допомогти в усвідомленні студентами сутності механізмів психічних процесів, станів, якостей особистості як для вирішення професійних завдань, так і для забезпечення розвитку можливостей взагалі;
- сприяти формуванню у студентів професійної самосвідомості щодо використання психологічних знань у системі правовідносин;
- надавати такі знання з психології діяльності юристів-правознавців, які можуть реально використовуватися ними при вирішенні професійних завдань;

- забезпечити формування в майбутніх фахівців психологічної та психолого-педагогічної культури, необхідної для вирішення професійних завдань;
- створити умови для формування професійного мислення спеціалістів, які працюватимуть у системі “людина – право – людина”.

Завдання юридичної психології, які вирішуються в процесі її викладання, полягають у тому, щоб допомогти студентам:

- оволодіти психотехнологіями, які використовуються в юридичній психології, та вміти їх використовувати на практиці;
- забезпечити самовдосконалення свідомості й особистості молоді людини;
- стимулювати прагнення молоді людини до розвитку здібностей, її адаптації в умовах значних змін у суспільному житті;
- допомогти студенту зрозуміти свій особистісний потенціал, щоб він міг його краще використати для підвищення ефективності власної професійної діяльності й у налагодженні стосунків із членами трудового колективу в майбутньому;
- навчити складати психологічний портрет людини, яка може мати професійний інтерес для юриста, та, виходячи з цього, розробляти лінію своєї поведінки з урахуванням діючого законодавства.

Вимоги до знань і вмінь визначаються необхідним для професійної діяльності рівнем їх сформованості. Тобто, студент повинен знати і вміти користуватися знаннями з юридичної психології не тільки на рівні загального знайомства, що надає можливість оперування поняттями й їх тлумаченням, а і на рівні можливості використання їх у професійній діяльності, що передбачає більш глибоке розуміння різних людських проблем. На базі таких знань можна набути вмінь аналізувати явища, їх причини, закони, і на цій основі приймати в юридичній сфері важливі рішення, що впливатимуть на долі людей. Вимоги щодо рівнів сформованості знань і вмінь впливають також з їх значення для системної підготовки фахівця. Крім цього, при визначенні оптимальності вимог потрібно враховувати заплановані обсяги навчальної роботи для вивчення дисципліни. Якщо обсяг годин для вивчення мінімальний, то і вимагати змістовності знань і вмінь, глибини засвоєння можна, хіба що розраховуючи на самостійну роботу.

Система **знань**, яку отримують студенти, містить у собі *комплекс* основних категорій і понять юридичної психології; *уявлення* про основні історичні етапи розвитку науки, особливості існуючих напрямів, течій і шкіл психологічного знання, розуміння яких дозволить глибше зрозуміти загальнотеоретичні положення юридичної психології.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні *знати*:

- зміст і предмет юридичної психології як науки;
- наукові методи, які використовуються в юридичній психології;
- психологічні та соціально-психологічні закономірності правотворчої та правозастосовуючої діяльності;
- психологічний зміст діяльності юриста;
- ознаки злочинної поведінки;
- психологічні аспекти цивільно-правового регулювання;
- характерні особливості особистості злочинців та їх формування;
- закони існування злочинних угруповань;
- способи впливу й умови, що потрібні для забезпечення можливості пенітенціарної діяльності.

Студенти, що вивчають курс “Юридична психологія”, зможуть оволодіти **вміннями** свідомо працювати з навчальними посібниками, хрестоматіями, словниками; використовувати першоджерела з питань юридичної психології, розумного осмислення їх ідей для аналізу практичних проблем; пошуку науково-теоретичної літератури з обраного напрямку психологічної проблематики.

Вивчення курсу “Юридична психологія” передбачає розвиток у студентів **навичок** підготовки доповідей, повідомлень до семінарських занять, реферативних робіт і літературних оглядів, підготовки до наукових конференцій, відстоювання своїх поглядів, колективної дискусії, пошуку аргументів у суміжних галузях знань тощо.

Місце дисциплін визначається за навчальними планами. У цих планах щодо юридичної підготовки і спеціалізації вказується, які юридичні дисципліни повинні передувати вивченню юридичної психології, а які повинні вивчатися після вивчення юридичної психології. За навчальним планом щодо підготовки в системі вищої освіти юриста для визначення місця юридичної психології спочатку надається інформація про навчальні дисципліни, які безпосередньо або забезпечують, або забезпечуються даною навчальною дисципліною. Очевидно, що майже всі юридичні дисципліни певною мірою зв’язані так чи інакше з юридичною психологією, а сама дисципліна займає центральне і провідне місце серед дисциплін, що вивчають майбутні юристи, сприяючи закріпленню знань вже пройдених і створюючи основу для вивчення нових дисциплін.

Місце юридичної психології визначається її значенням у професійній діяльності юриста. На сучасному етапі суспільного розвитку психологія все наполегливіше займає ключову позицію в системі наук. На думку академіка Б. М. Кедрова, психологія знаходиться в центрі трикутника, на вершині якого знаходяться природничі науки.

На сучасному етапі відчувається потреба застосування психології в будь-якій галузі знань. Однак ця проблема найбільш відчутна при вирішенні конкретних юридичних задач.

Юридична наука містить у собі різні галузі наукових знань і однаковою мірою належить як до психології, так і юриспруденції. Тому вона займає проміжне місце між цими науками. До того ж можна відзначити, що являючись цілісним елементом психологічної науки, юридична психологія більшою чи меншою мірою пов'язана і взаємодіє з усіма її елементами, які завдяки цьому набувають свого практичного втілення і використання.

Синтез психології та юриспруденції в юридичній психології веде до взаємного збагачення обох наук, вирішення однієї з найбільш актуальних проблем – підвищення ефективності правоохоронної та судової діяльності.

I ТИПОВА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Психіка, свідомість, особистість в юридичній психології

Тема 1. Предмет юридичної психології як науки та історія її розвитку

Забезпечення завдань правотворчої, правоохоронної, правозастосовної діяльності, інтеграція юриспруденції та психології. Специфіка юридичної психології. Поняття юридичної психології. Зв'язки юридичної психології з іншими галузями психології. Об'єкт, предмет юридичної психології, її місце і роль у системі психологічних наук. Категорії юридичної психології. Етапи формування юридичної психології як прикладної галузі психологічної науки. Історія розвитку і становлення юридичної психології. Основні шляхи і напрямки в розвитку науки. Розвиток юридичної психології в Україні та за її межами. Структура сучасної юридичної психології та її методологічні принципи.

Тема 2. Методи юридичної психології

Сутність пізнання в юридичній психології. Загальнонаукові методи та їх використання для вивчення проблем юридичної психології (системно-структурні, функціональні, діалектичні, логічні, статистичні та інші методи). Аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння й аналогії, абстрагування і конкретизація як особливі методи отримання достовірної інформації в юридичній психології. Структура наукового пізнання в психолого-правовому дослідженні. Психологічні методи наукового пізнання в юридичній психології. Опитування, спостереження й експеримент в юридичній психології. Допоміжні методи пізнання психології й їх класифікація. Вимоги до наукових методів в юридичній психології. Психодіагностика особистості в юридичній діяльності. Методи психологічного впливу на особистість в юридичній практиці з метою зізнання заподіяного злочину і визнання необхідності перевиховання. Загальна характеристика судово-психологічної експертизи й особливості організації проведення комплексних судово-психологічних експертиз.

Тема 3. Правова психологія особистості. Психологічна характеристика правосвідомості

Поняття особистості в психології та правовій науці. Людина як індивід, її індивідуальність і особистість. Особистість як об'єкт соціального впливу. Самосвідомість особистості. Психологічна структура

особистості. Світоглядна основа, ціннісні орієнтації, спрямованість і мотиваційна сфера особистості. Неусвідомлюване в структурі та спонуканнях людини як особистості. Особистість і правова свідомість. Виникнення права як форми суспільної свідомості. Соціально-психологічні аспекти ефективної правотворчості. Соціально-регулятивна сутність права. Соціалізація, її напрями, типи. Поняття правової соціалізації та її зміст. Шляхи засвоєння правових норм і цінностей. Правова соціалізація і десоціалізація особистості. Психологія свідомості та правосвідомості особистості. Психологічні компоненти й основні функції правосвідомості. Правова ідеологія. Побутова правосвідомість. Правова психологія групи. Індивідуальна правова психологія. Правова культура. Психологічні особливості законослухняної та протиправної поведінки особистості.

Тема 4. Психічні явища суб'єктів і об'єктів юридичної діяльності

Психічні явища й інші прояви свідомості особистості та їх прояв в юридичній сфері життєдіяльності людини. Сучасна психологія про природу психічних явищ, їх класифікація. Поняття про пізнавальні процеси. Когнітивна сфера особистості. Поняття про відчуття та сприйняття як початкові ланки пізнавального процесу. Вивчення пам'яті в психології. Мислення, інтелект та їх функції. Змістовний, функціонально-операційний бік мислення і його логічні форми. Мислення як процес рішення задач. Прояви, види уяви і творчість. Поняття про увагу як загальну властивість когнітивної сфери особистості. Розвиток і виховання на основі пізнавальних процесів розумових дій людини в умовах навчання і виховання під час професійної підготовки.

Тема 5. Емоції, почуття, психічні стани та їх психолого-правова оцінка

Переживання в процесі пізнання людиною світу і під час її активності в юридичній сфері. Взаємообумовленість пізнавальних і емоційних процесів. Знання і ставлення, інтелектуальне й афективне як єдність двох протилежних компонентів психічного відображення. Емоційні стани. Класифікація емоцій. Афекти. Настрій. Почуття. Загальні властивості емоцій і почуттів. Стан депресії, страху, апатії, невизначеності учасників кримінального та цивільного процесу. Стани тривоги, психічного напруження. Вчення про стрес Г. Сельє. Воля як прояв регулювання афективної сфери. Відмінності між емоціями і волею.

Формування поняття про волю. Воля як єдність двох тенденцій: потягів і повинності. Інтелектуальна, емоційна, волюнтаристська теорія волі. Регулятивне значення емоцій і волі в самотворенні особистості.

Тема 6. Індивідуально-психологічні властивості особистості юриста

Поняття про властивості особистості й їх класифікація. Темперамент як динамічна характеристика психічної діяльності індивіда. Типологічні властивості нервової системи – основа психологічних властивостей темпераменту. Характеристика різних типів темпераменту. Проблема врахування психологічних властивостей темпераменту в правоохоронній діяльності. Характер і його властивості. Класифікація рис характеру. Акцентуації характеру. Риси характеру, що спричиняють різні форми протиправної поведінки або ведуть до нещасних випадків. Спрямованість, мотиваційна сфера, світогляд, здібності в структурі особистості юристів суб'єктів правозастосовної діяльності. Цілі вивчення особистості в юридичній психології. Професійні якості юриста. Основні фактори профпридатності та психограма особистості юриста. Проблема використання знань про особистість юристом.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Діяльність, групи, спілкування в прикладних розділах юридичної психології

Тема 7. Кримінальна психологія про особливості злочинної поведінки, особистості злочинця та злочинних груп

Характеристика кримінальної психології. Поняття особистості злочинця й основні детермінанти її формування. Структура особистості злочинця. Злочинна поведінка особистості та механізми її виникнення. Провина, правопорушення, злочин. Психологічна характеристика, динаміка навмисних і необережних злочинів. Структурно-психологічний аналіз злочинної дії. Особистість постраждалих та їх вплив на злочинність.

Групові форми злочинної поведінки. Групи, їх виникнення і розвиток у психології. Класифікація груп. Психологічна характеристика малої групи та її різновиди (довгострокові та короткочасні, формальні та неформальні, групи членства і референтні групи). Групова згуртованість і груповий конформізм. Феномен групового тиску. Групова сумісність членів групи. Психолого-правова оцінка організованих злочинних формувань (груп) та їхньої протиправної діяльності. Типи злочинних формувань. Структура злочинної групи (організації), ознаки організованої злочинності. Психологія міжособистісних відносин у різних

злочинних формуваннях (групах). Психологічні методи нейтралізації кругової поруки, боротьба з груповою злочинністю. Психологічна характеристика масовидної поведінки. Натовп і чинники, що впливають на формування агресивного натовпу.

**Тема 8. Психологія юридичної діяльності.
Психологія непроцесуальної діяльності
(оперативно-розшукової, управлінської та ін.)**

Порівняльна характеристика активності, діяльності, поведінки, дії. Психологія діяльності, її сутність і функції, різновиди і структура. Поняття діяльності в юридичній психології та її джерела. Соціально-психологічні особливості правоохоронної діяльності. Класифікація видів юридичної діяльності за суб'єктом. Змістовна психологічна структура професійної діяльності юриста та її основні різновиди: пізнавальна, конструктивна, комунікативна, організаційна, профілактична та засвідчувальна діяльності. Психологія правознавчої, правотворчої, правоохоронної, правозастосовної діяльності юриста. Психологія непроцесуальної діяльності (оперативно-розшукової, управлінської та ін.).

**Тема 9. Психологія процесуальної діяльності
(слідчої, судової, адвокатської та ін.).
Слідча діяльність. Судова психологія**

Процесуальна діяльність у суді. Психологія спілкування слідчого, адвоката, прокурора, судді. Поняття, структура, види спілкування. Комунікативна, перцептивна, інтерактивна сторони спілкування та механізми їх забезпечення. Соціально-психологічні особливості професійного спілкування юриста. Процесуальні форми професійного спілкування в юридичній діяльності. Комунікативна компетентність юриста. Мова і мовлення юриста, її види, функції. Професійний мовленнєвий етикет юриста. Комунікативні бар'єри, їх роль у виникненні конфліктів. Особливості слідчої діяльності та спілкування слідчого. Психологічні особливості допиту і полеміки в судовому процесі. Встановлення та підтримка психологічного контакту, взаєморозуміння між учасниками судового процесу спілкування та їх особливості в діяльності юриста. Психологічна характеристика учасників спілкування, шляхи та способи її вивчення.

**Тема 10. Психологія цивільно-правового регулювання
та правові відносини в економічній сфері**

Цивільне право як фактор регулювання майнових відносин і відносин власності. Удосконалення економічних відносин людей у трудовій, виробничій і комерційній діяльності в історії формування психології

громадянського суспільства. Договір як основна юридична форма регуляції ринкових відносин. Укладання договору та оформлення зобов'язань між людьми. Прагнення максимальної вигоди від договору як мотивація ділової активності. Психологічні аспекти цивільно-правового регулювання. Психологія цивільного судочинства. Психологія учасників цивільного процесу. Психологічні аспекти підготовки цивільних справ і організації судового засідання. Психологія прийняття судових рішень. Соціально-психологічні аспекти діяльності арбітражу, нотаріату й юридичних консультацій.

II НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Психіка, свідомість і особистість в юридичній психології

Семінарське заняття 1

Предмет юридичної психології як науки та історія її розвитку

План

1. Юридична психологія як науково-прикладна галузь психологічної науки.
2. Предмет, задачі та структура сучасної юридичної психології.
3. Завдання юридичної психології та її значення для майбутніх юристів.
4. Історія виникнення та розвитку юридичної психології.
5. Зв'язки юридичної психології з іншими науками.

Методичні вказівки

Юридична психологія є однією з галузей психологічної науки, яка виникла через поєднання психологічних і правових знань. Її основою становить саме психологічна наука, тому є всі підстави вважати загальну психологію материнською наукою для юридичної психології, яку слід розглядати саме як психологічну науково-прикладну галузь. У психологічному забезпеченні юридичної діяльності основними є формальні вимоги закону, обов'язковість і необхідність їх дотримання, правові поняття і категорії.

Об'єктом психологічної науки є психіка особистості як властивість високоорганізованої матерії, яка є особливою формою відображення суб'єктом правовідносин об'єктивної реальності, саморегуляції на цій основі своєї поведінки і діяльності. **Предметом** юридичної психології є різні прояви психіки, індивідуально-психологічні особливості учасників правових відносин, які виявились втягнутими у сферу правозастосовної діяльності. Її основною **задачею** є науковий синтез юридичних і психологічних знань, розкриття психічних особливостей різних суб'єктів правовідносин, їх психічних станів у різних ситуаціях правовикористання та правоохорони.

До змісту юридичної психології *входить* перш за все, крім розробки загальних питань про методологічні основи юридичної психології, *проблематика*, що належить до психології нормативної регуляції, психічного забезпечення застосування норм права, забезпечення правотворчості; *проблематика*, що належить до відображення права в

дійсності, правової чи неправової активності людей; а також *проблематика*, пов'язана з вивченням внутрішніх регуляторів юридично значимої поведінки. З цієї точки зору в юридичній психології можна виділити окремі розділи, або самостійні блоки. Наприклад, таким розділом може бути судова психологія, яка є найстарішим розділом юридичної науки. Але в сучасній юридичній психології виділяють такі розділи, як правова психологія; психологія цивільного правового регулювання; кримінальна психологія; психологія юридичної діяльності з такими напрямками, як психологія процесуальної (слідчої, судової, адвокатської, прокурорської та ін.) і непроцесуальної (оперативно-розшукової й управлінської та ін.) діяльності; пенітенціарна (виправнича) психологія.

У вивченні курсу нас цікавитимуть усі ці розділи, тому що вони є актуальними, потрібними для професійної підготовки юриста. А саме правова психологія з її питаннями про право, правотворчість і нормативно-правову регуляцію, правову свідомість і правову поведінку. Це також питання про психологію злочинної поведінки й особистості злочинця та злочинних груп, організованої та неорганізованої злочинності; про психологічну характеристику масовидної поведінки, яка теж може бути організованою і неорганізованою, у розділі кримінальної психології. Питання про психологічні засади розкриття і розслідування злочинів розглядатимуться в розділі психологія процесуальної та непроцесуальної юридичної діяльності. Психологічні аспекти професійного психологічного відбору, психологічного супроводження оперативно-службових заходів, психологічна підготовка фахівців для здійснення юридичної діяльності вивчатимуться в розділі психологія юридичної праці. У розділі психології про цивільно-правове регулювання і цивільне судочинство буде йти мова про цивільне право як фактор формування психології цивільного суспільства та психологічні аспекти цивільного правового регулювання в суспільстві. Психологія виправної діяльності, або пенітенціарна психологія вивчає проблеми виконання кримінального покарання, психологію засудженого та психологічні засади його ресоціалізації, реадaptaції та попередження злочинних рецидивів, психологію життєдіяльності засуджених.

Емпіричною базою юридичної психології є практика законотворчої діяльності, цивільні та кримінальні справи, матеріали арбітражних судів, нотаріату та юридичних консультацій, досвід роботи виправних (пенітенціарних) установ.

Завдання юридичної психології багато в чому обумовлені тими завданнями, які стоять зокрема перед правовою наукою, тими практичними питаннями, які вирішують юристи у своїй повсякденній професійній діяльності. У той же час слід мати на увазі, що психологічна

допомога в юридичній психології правової науки, правоохоронних органах визначається її предметом, тобто вона повинна виявлятися в рамках її наукової компетенції.

Важливо звернути увагу на місце і роль юридичної психології в системі психологічних наук, які визначаються завданнями цієї науки на сучасному етапі. У центрі її уваги – психологічні аспекти свідомості, особистості та поведінки у сфері права, оскільки саме право – результат людської діяльності, звернений, передусім, до особистості. Вона вивчає психологічні явища, пов'язані з правом, його виникненням і застосуванням у цілісній системі “людина – суспільство – право”. Щоб зрозуміти ці завдання і з'ясувати, як і чому вони виникають, потрібно звернутися до історії.

Юридична психологія є порівняно молодого галуззю психологічної науки. Але права регуляція людської поведінки досліджувалася ще видатними давньогрецькими філософами: Сократ (469–399 рр. до н.е.), наприклад, висунув ідею про необхідність збігу справедливого і законного; Платон (427–347 рр. до н.е.) вперше вказав на дві категорії психології, які лежать в основі соціального розвитку – потреби та можливості людей; Аристотель (384–322 рр. до н.е.) висловив положення про право як мірило справедливості.

У середньовіччі правові норми почали розглядатися як забороняючі норми, а завдання правосуддя почали тлумачитись з обвинувачуваним нахилом. Таким був світоглядний спадок права середньовіччя. Прогресивні мислителі в XVIII столітті формують сучасну концепцію лібералізму і правової держави.

Розвиток науки умовно поділяють на передісторію й історію. Саме тому юридичної психології повною мірою стосується твердження У. Гербарта про те, що юридична психологія має тривалу передісторію і дуже коротку історію. Ще в трактаті давньогрецького філософа Теофраста (IV–III ст. до н.е.) “Характери” є опис окремих асоціальних рис, притаманних певним типам особистості.

В історичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

- 1) описовий (з давнини до початку XIX ст.);
- 2) порівняльно-аналітичний (XIX ст.);
- 3) природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

У період формування нової прогресивної буржуазної ідеології в Європі відбувся поворот у розумінні сутності права. Одним із принципів правового світогляду нового часу став принцип гарантій особистісного розвитку.

Засновник криміналістики Ганс Гросс (1837–1910) у 1898 р. публікує фундаментальний труд “Кримінальна психологія”, у якому використовує значний матеріал з експериментальної психології, та обґрунтував необхідність його для криміналістики.

Густав Лебон (1841–1931) та Габріель Тард (1843–1904) висунули ідеї щодо формування злочинної поведінки. Перший з них зазначив, що для цього існує механізм “зараження”, а другий стверджував, що злочинній поведінці, як і будь-якій іншій, люди можуть навчатися в суспільстві за рахунок механізмів “наслідування” та “навчання”.

Еміль Дюркгейм (1858–1917) вивчив статистику самогубств і визначив, що їх кількість, як і кількість злочинів, залишається незмінною для різних країн і верст населення. Причина цього знаходилась у так званій “соціальній згуртованості” населення. Чим вище вона, тим нижче кількість цих девіантних проявів, а чим нижче – тим вище кількість злочинів і самогубств.

До початку ХХ століття юридична психологія вже сформувалась як самостійна галузь наукового знання, що мало своє підтвердження з введенням у 1906 році швейцарським психологом Едуардом Клапаредом (1813–1940) терміна “**юридична психологія**”. До того часу вже чітко визначились три основних напрямки – кримінальна, судова та пенітенціарна психологія.

Юридична психологія пройшла в нашій країні довгий і непростий шлях розвитку, який продовжується і донині. Проблеми особи злочинця, психологічні особливості протиправної поведінки людини, доведення його провини в досконалому злочині давно привертала і продовжують привертати суспільну увагу. Аналізуючи шляхи розвитку вітчизняної психологічної науки, Л. С. Виготський у кінці 20-х рр. писав про те, що “психологія не рушить далі, поки не створить свою методологію”. Сказане ним актуально і для юридичної психології як однієї з прикладних галузей психологічної науки, яка не може розвиватися без методологічного забезпечення концепції своєї системи, власного предмета вивчення.

Обов’язково потрібно вказати окремих представників досліджень у цій сфері та суть їх відкриттів, а також етапи формування юридичної психології як прикладної галузі психологічної науки.

Історія юридичної психології в нашій країні нараховує понад три століття. Можна виділити три етапи її розвитку: 1) кінець ХVІІ – перша половина ХVІІІ ст. (епоха Просвіти) – перші спроби проникнути в психологію (душу) злочинця; 2) кінець ХVІІІ – остання чверть ХІХ ст. характеризується початком читання курсів із юридичної психології; 3) ХХ ст. – початок ХХІ ст. – оформлення юридичної психології як

галузі психологічної науки і становлення її як експериментальної дисципліни.

Серед вітчизняних дослідників у галузі юридичної психології слід відзначити О. О. Фрезе, який написав монографію “Очерки судебной психологии”, О. Ф. Коні та Ф. М. Плевако, які були не тільки видатними вченими та адвокатами, але також вміло відстоювали необхідність впровадження в судовий процес юридично-психологічних знань.

В. М. Бехтерев (1857–1927) у 1902 році надрукував статтю “Про експериментальне психологічне дослідження злочинців”, у якій пропагував комплексний підхід до вивчення злочинця з урахуванням його генеологічності, впливу виховання, середовища та особливостей генезису самої психіки.

Л. І. Петражицький (1867–1931) стверджував, що дійсно є лише психічні процеси, а соціально історичні явища є тільки їх зовнішньою проекцією. Він був послідовником того, що емоції знаходяться в основі вчинків, поведінки людей і визначають їх діяльність. Він також був послідовником Фрейда щодо формування правових норм у суспільстві.

На сьогодні, за даними інституту імені М. Планка (Німеччина), тільки в країнах Західної Європи нараховується більше, ніж 5,5 тисяч психологів, які працюють у правоохоронних структурах. Разом з цим є декілька наукових центрів та академічних інститутів, які послідовно займаються проблемами юридичної психології.

В Україні центрами розвитку юридичної психології є міста Київ і Харків. Серед визначних вітчизняних вчених-дослідників з юридичної психології на сучасному етапі слід виділити: О. П. Закалюка, Е. В. Землянську, Н. П. Крейду, О. М. Морозова, О. В. Шаповалова, Ю. Н. Шиделко, С. И. Яковенко та інших.

Короткий екскурс в історію розвитку і становлення юридичної психології допоможе зорієнтуватися щодо основних положень юридичної психології. Для юридичної психології, як і для психології загальної, можна вказати основні шляхи і напрями в розвитку науки. Окремо слід звернути увагу на історію розвитку юридичної психології в Україні та за її межами.

Методологічні, природно-наукові та правові основи, принципи наукового пізнання психічних явищ в юридичній психології потрібно глибоко опрацювати, бо саме вони пояснюють зміст і сенс основних положень концепцій в юридичній психології. Юридична психологія, як і будь-яка інша наука, спирається на такі наукові принципи пізнання:

об'єктивне дослідження будь-яких, зокрема психічних явищ; детермінізм, причинна (каузальна) обумовленість різних проявів психіки; системність і, нарешті, принцип вивчення психіки в її розвитку, у тісній єдності свідомості та діяльності. При опрацюванні матеріалу слід звернути особливу увагу також на питання про основні шляхи і напрями в розвитку юридичної психології, методологічні, природно-наукові та правові основи, принципи наукового пізнання психічних явищ у сучасній юридичній психології тощо.

Для юридичної психології властиво підтримувати міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями юридичної психології, зокрема із загальною, соціальною, віковою, педагогічною, медичною, інженерною, з психологією управління, праці, а також з кримінальним і громадянським правом і процесом, криміналістикою і криминологією. Зв'язок юридичної психології з судовою психіатрією.

Термінологічний словник

Юридична психологія – це галузь психологічної науки, науково-практична дисципліна, що вивчає факти, закономірності та механізми людської психіки у сфері правових відносин і правової поведінки, розробляє рекомендації щодо підвищення ефективності правотворчості, правоохоронної та правозастосовної діяльності; це галузь психології, що пов'язана з дослідженнями проблем реалізації системи правової поведінки психологічними засобами.

Психологія (від грецьк. *psyche* – душа, *logos* – вчення, наука) – це наука про закономірності виникнення, існування, розвиток і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності.

Донаукова психологія – це сукупність різноманітних психологічних знань (народна психологія, життєва, або побутова, психологія, релігійна психологія, парапсихологія), які виникають за межами наукових досліджень, але які сприяють виникненню, є джерелом науки, наповнюючи сенсом її існування.

Судова психологія – це наука про психологічні особливості поведінки суб'єктів кримінального процесу.

Кримінальна психологія – це психологія, предметом якої є психологічні особливості особистості правопорушника, мотиви правопорушення тощо.

Виправно-трудова (пенітенціарна) психологія – це психологія, що займається науковими та прикладними питаннями вивчення психіки ув'язненого, методами виправлення та перевиховання його особистості.

Практична психологія – система спеціальних психологічних служб, спрямованих на надання безпосередньої допомоги людям щодо вирішення їхніх психологічних проблем. Головна мета практичної психології – створити сприятливі соціальні та психологічні умови для діяльності людини у всіх сферах життя – від сімейних стосунків до управління державою, надати дієву допомогу в розвитку та захисті її психологічного здоров'я. У структурі практичної психології виділяються такі напрями, як: психологічна служба сім'ї та соціального захисту населення; психологічна служба системи освіти; психологічна служба системи охорони здоров'я; практична психологія політичної діяльності, управління і масових комунікацій; практична юридична психологія і педагогіка; практична психологія і соціологія економіки та бізнесу; практична психологія праці та профорієнтації; соціально-психологічна служба армії; практична психологія і педагогіка спорту.

Економічна психологія – галузь психології, що займається дослідженням ролі людського фактора в розв'язанні економічних, господарських проблем на макро- та мікроекономічному рівнях.

Загальна психологія – це теоретична база юридичної психології, понятійний і категоріальний апарат якої використовується для пояснення психологічних особливостей суб'єктів активності в юридичній сфері.

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що є формою відображення, суб'єктом об'єктивної реальності.

Свідомість – вищий рівень психічного відображення дійсності та саморегуляції, що досягається завдяки засвоєнню суспільно-історичного досвіду людиною як біосоціальною істотою.

Об'єкт юридичної психології – особистість як свідомий індивід, що має певний соціальний статус і виконує конкретні соціальні функції в системі “людина – суспільство – право”.

Предмет юридичної психології – психологічні особливості правового опосередкування поведінки особистості та групи у сфері правової діяльності.

Особистість – активний носій свідомості, який має індивідуально-типову структуру психологічних властивостей, вибірково ставиться до оточуючої дійсності та виконує певні соціальні ролі, що визначаються взаємодією суспільних відносин та суспільною діяльністю.

Діяльність – вища, притаманна лише людині, форма активності, у процесі якої досягається усвідомлена мета, пов'язана із задоволенням певної потреби та детермінована відповідним мотивом (сукупністю мотивів).

Питання для самостійного опрацювання

1. Передісторія і коротка історія юридичної психології.
2. Основні етапи розвитку юридичної психології та їх характеристика.
3. Історія застосування психологічних знань у розшуковому процесі та роботі юристів.
4. Про значення психологічних знань у роботі юриста К. Екартсгаузен, І. Гофбауер, І. Фрейдрейх.
5. Антропологічні погляди на детермінацію злочинної поведінки Ч. Лоброзо.
6. Праці Е. Феррі, Р. Гарофало та їх погляди.
7. Г. Грос про необхідність виділення окремого напрямку – судової психології.
8. Теоретичні та практичні питання використання психології в юриспруденції в роботах П. Блюнеллі, М. Борста, Г. Райх, К. Марбе, О. Ліпман.
9. Історія юридичної психології в нашій країні та її етапи.
10. Про розгляд кримінально-правових і процесуальних питань І. Т. Пошшков, В. М. Татищев, М. М. Щербатов.
11. Про психологічні засади впливу О. М. Радіщев, Ф. В. Ушаков.
12. Спроби обґрунтування кримінально-правових понять за допомогою психології юристами П. Лодієм, В. Єлпатьєвським, Г. Гордієнко, Х. Штельцером.
13. О. Куніцин, О. Галич та інші про важливість психологічних знань у роботі юриста.
14. С. Баршев, А. Фрезе за роль психології в розкритті злочину і перевихованні злочинців.
15. Л. Владимиров про необхідність залучення до кримінального судочинства психологів.
16. А. Коні, Н. Грот за розвиток емпіричної психології та індивідуальний підхід до злочинця.
17. Д. Дріль, В. Чиж про важливість вивчення законів свідомого життя людини юристами.
18. Ідея перевиховання злочинців під впливом суспільної думки С. Гогеля, Н. Ядринцева.
19. Л. Петражицький про розвиток права і “прогрес людської психіки”.
20. Методика психологічного дослідження і класифікація злочинців В. Бехтерева.
21. Діяльність А. Коні, О. Лурія і створення першого у світі Державного інституту з вивчення злочинності та злочинця.
22. С. Познишев про складні психічні переживання як джерела злочину.

23. Загальнотеоретичні питання юридичної психології в роботах О. Ольгинського та А. Брусиловського.
24. Боротьба думок, підходів щодо використання психології юриспруденцією в 30-ті роки.
25. Стаття С. Булатова 1929 р. і початок переслідування юридичної психології.
26. Відновлення використання юридичної психології в 60-ті роки.
27. Психологічні проблеми боротьби зі злочинністю на III Всесоюзному з'їзді психологів.
28. I Всесоюзна конференція з судової психології 1971 р.
29. II Всесоюзна конференція з юридичної психології 1986 р.
30. II Всеукраїнський з'їзд психологів щодо проблем юридичної психології.

Теми рефератів, доповідей і повідомлень

1. Значення вивчення юридичної психології для майбутнього юриста.
2. Різноманітність підходів до визначення предмета юридичної психології.
3. Розділи і напрями сучасної юридичної психології.
4. Стан юридичної психології в Україні.
5. Специфіка юридичної психології.
6. Характеристика сучасної юридичної психології.
7. Цілі та завдання вивчення юридичної психології.
8. Основні історичні етапи становлення юридичної психології.
9. Сучасна юридична психологія та її зміст.
10. Історія юридичної психології в Україні.
11. Методологія юридичної психології та її принципи.
12. Місце юридичної психології в системі наук.
13. Галузі сучасної психологічної науки та юридична психологія.
14. Проблеми й основні розділи юридичної психології.
15. Роль юридичної психології в оптимізації професійної діяльності юриста.

Контрольні питання

1. Чому юридична психологія є психологічною наукою?
2. Яку науку називають юридичною психологією?
3. Що вивчає юридична психологія?
4. Чим визначається місце юридичної психології в системі наук?
5. Які галузі психологічної науки утворюють теоретичну та методологічну базу юридичної психології?
6. У чому полягає значення юридичної психології?

7. Які мета й основні завдання юридичної психології?
8. У чому відмінність і специфіка юридичної психології?
9. Які передумови і джерела розвитку юридичної психології?
10. Які основні етапи розвитку юридичної психології?
11. Хто із зарубіжних дослідників вніс значний вклад у розвиток юридичної психології?
12. Хто з вітчизняних дослідників пропагував комплексний підхід у вивченні особистості злочинця та злочинної поведінки?
13. Які етапи розвитку юридичної психології в нашій країні можна виділити?
14. Що є об'єктом вивчення в юридичній психології?
15. Які основні поняття юридичної психології?
16. Які категорії вважаються основними для юридичної психології?
17. Що є предметом вивчення юридичної психології?
18. З якими галузями психології існує взаємозв'язок в юридичній психології?
19. Які розділи становлять зміст юридичної психології?
20. Які фундаментальні принципи філософії використовуються в юридичній психології?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Що вивчає юридична психологія:
  - а) нервову систему;
  - б) психіку;
  - в) причини поведінки;
  - г) закономірності існування психіки?
2. У вивченні психічних явищ юридична психологія звертається до інших наук, а саме:
  - а) медицини;
  - б) кібернетики;
  - в) біофізики;
  - г) фізіології;
  - д) своя версія.
3. У чому полягає специфіка юридичної психології як науки:
  - а) наймолодша серед наук;
  - б) зливаються об'єкт і предмет;
  - в) дуже складна;
  - г) найдавніша;
  - д) своя версія?

4. Який методологічний принцип психології вказує на причини існування психіки і свідомості:
  - а) розвитку;
  - б) об'єктивності;
  - в) детермінізму;
  - г) зв'язку свідомості та діяльності?
5. Основні категорії юридичної психології:
  - а) особистість;
  - б) діяльність;
  - в) свідомість;
  - г) психіка.
6. Як називається період розвитку знань з юридичної психології, який триває і сьогодні:
  - а) природничо-науковий;
  - б) порівняльно-аналітичний;
  - в) описовий?
7. Об'єктом юридичної психології є:
  - а) особистість як свідомий індивід;
  - б) свідомість як вищий рівень психічного відображення;
  - в) діяльність як притаманна людині активність.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2001. – 640 с.
2. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
3. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии : учебник для вузов / М. И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996. – 631 с.
4. Личность преступника как объект психологического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. – М. : Изд-во юр. лит., 1979. – 137 с.
5. Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / под ред. А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.
6. Юридическая психология / сост. и общ. редакция Т. Н. Курбатовой. – СПб. : Питер, 2001. – 480 с.

Семінарське заняття 2 **Методи юридичної психології**

План

1. Структура наукового пізнання в психолого-правовому дослідженні.
2. Методи наукового пізнання в юридичній психології.
3. Методи психологічного впливу.
4. Судово-психологічна експертиза та її організаційно-правові засади.

Методичні вказівки

Постійною інформацією для юридичних працівників є факти, події, явища про правопорушення, які залишаються в зовнішньому середовищі у формі матеріально зафіксованих слідів, різних образів у свідомості людей. Виявлення інформації, її аналіз і оцінка становить суть пізнавального аспекту в діяльності юриста, спрямовану на розкриття, розслідування і запобігання будь-яким злочинам.

Слід відзначити специфіку соціального пізнання: людина не завжди має можливість спостерігати те, що пізнає, мати безпосередній контакт із тим, що доступне при пізнанні природних об'єктів. Для соціального пізнання характерно й те, що явище, подія не лише може не збігатись із сутністю, а й викривляти її. Коли ті чи інші явища, які лежать на поверхні, наприклад, предмети, виявлені на місці події, викривляють дійсну суть явищ.

Результатом пізнавальної діяльності юриста є встановлення об'єктивної істини, під якою розуміється адекватне відображення того чи іншого об'єкта людиною, відтворення його таким, яким він є незалежно від суб'єкта, який пізнає цей результат, і його свідомості. Встановлення істинності пізнання відбувається за допомогою доведення, яке здійснюється шляхом визначених логічних роздумів і чуттєвого сприйняття предметів і явищ. Доведення в юридичній психології як процес, що складається з єдності розумових і практичних операцій щодо відтворення реальної картини значущого з будь-якої юридичної справи фрагмента дійсності, визначення його правових властивостей і наслідків, засвідчених висновків, пов'язано і з теорією пізнання, і з логікою – наукою про мислення.

Визначення його правових властивостей і наслідків пов'язано також з теорією пізнання і методологією. У зв'язку з цим підвищується роль методології пізнання в юридичній психології. Чіткість методологічної позиції юридичного працівника не дає можливості йому надмірно захоплюватися збором лише емпіричного матеріалу, занурюватися у факти на шкоду теоретичним узагальненням, відволікатися на побічні явища, збиватися з основної лінії пошуку істини. Вона також

не дає можливості обмежуватися лише теоретичними шуканнями, спонукає слідчого і прокурора, суддю й інспектора, адвоката і захисника вникати в соціальні реальності, вивчати правову проблему в самій дійсності, керуючись до того ж суворими науковими критеріями оцінок.

Відповідно до принципів виділяють діалектичний метод, загальнонаукові, частково-наукові, психологічні методи вивчення юридичної діяльності. **Метод діалектики** засвідчує принципову можливість відображення й пізнання всіх явищ і фактів навколишнього світу, їх взаємозв'язок і взаємообумовленість. Він є основою для всіх інших методів пізнання людини, суспільства, держави і права. **Загальнонаукові методи**, які, у свою чергу, містять: чуттєво-раціональні методи – спостереження, описування, експеримент; методи формальної логіки – аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, порівняння, конкретизація, узагальнення, моделювання; кібернетичні методи – комп'ютеризоване тестування, комп'ютеризоване опитування, комп'ютеризоване опрацювання результатів експериментів; спеціальні методи інших наук – статистичний, соціологічний, історичний.

Досить різноманітними є емпіричні методи пізнання психолого-правових явищ. В юридичній психології тією чи іншою мірою використовуються всі методи пізнання психолого-правових явищ.

Розглянемо їхній зміст, сфери застосування і вимоги, котрі слід враховувати в практичній діяльності юриста, який звертається до того або іншого методу.

Спостереження як метод пізнання передбачає цілеспрямовану фіксацію проявів поведінки однієї людини чи групи людей або ж окремих психолого-правових реакцій. В юридичній психології розрізняють також неопосередковане й опосередковане спостереження. У першому випадку спостереження здійснює особа, яка робить відповідні висновки за результатами спостереження. Саме так робить спостереження, наприклад, слідчий, інспектор ДАІ, співробітник відділу боротьби з економічними злочинами, інспектор митної служби та ін. Опосередковане спостереження суттєво відрізняється від неопосередкованого тим, що юрист отримує відомості про результати спостереження, зробленого іншими особами – психіатром, психологом і т.д. Характерна особливість опосередкованого спостереження полягає в тому, що його результати завжди оформлюються документально (наприклад, у висновку психіатричної експертизи чи психолога). Важливо підкреслити, що зафіксовані в документах результати опосередкованого спостереження можуть бути використані як доказовий матеріал, тоді як результати неопосередкованого не можуть бути зафіксовані процесуально.

Експеримент обґрунтовано вважається одним із важливих методів в юридичній психології. Під експериментом мають на увазі таке дослідження, коли навмисно чи планомірно викликається зміна психологічних станів, процесів, явищ, що вивчаються, і враховуються умови, у яких вони проходять. Експеримент дає змогу варіювати фактори, які впливають на людину чи групу людей, можливість відтворювати психолого-правове явище, що вивчається неодноразово. Основна відмінність експерименту від спостереження в тому й полягає, що експериментальний метод передбачає активне втручання в діяльність чи поведінку досліджуваної особи або групи людей. Як відзначав І. Павлов, "...спостереження збирає те, що йому пропонує природа, досвід же бере в природи те, що йому потрібно".

Інакше кажучи, при спостереженні дослідник повинен очікувати настання того чи іншого психічного чи психологічного явища, а при експерименті він може, за чітко визначеною програмою зміни зовнішньої ситуації, навмисно викликати потрібний психічний процес чи психологічне явище. Залежно від характеру експериментальної ситуації виділяють експеримент *лабораторний* і *природний*. Особливістю лабораторного експерименту є те, що він проводиться в спеціально обладнаній лабораторії, оснащений необхідною апаратурою. Природний експеримент, ідея якого належить великому психологу-дослідникові О. Лазурському, покликаний усунути окремі недоліки лабораторного експерименту. Його суть у тому, що діяльність і поведінка людини чи групи людей вивчаються в природних, звичних умовах життєдіяльності (на робочому місці досліджуваного, у соціальних групах, членом котрих він є, тощо), а зміні піддаються деякі фактори відповідно до задуму експериментатора. Наприклад, проведення суттєвих експериментів має на меті перевірити й оцінити психофізичні якості потерпілого, свідків та інших осіб.

Залежно від ступеня втручання експериментатора в проходження психічних процесів і явищ експерименти поділяються на *констатуючі* та *формуючі*. **Констатуючий** експеримент пов'язаний з вирішенням такого завдання: виділити серед сукупності факторів один чи кілька й оцінити їхній вплив на психолого-правове явище. У ході подібного експерименту дослідник з'ясовує вплив різних факторів на предмет, що вивчається, його спрямування (позитивне чи негативне), а також його силу і стійкість. **Формуючий** експеримент (в окремих працях має назву навчального чи виховного) передбачає суттєву зміну позиції дослідника: перехід від вивчення фактів та їх психологічного пояснення до процесу формування необхідних якостей і властивостей особистості (ціннісних орієнтацій, соціальних установок, норм поведінки,

рис характеру тощо). Прикладом формуючого експерименту можуть бути експерименти відомого педагога-дослідника А. Макаренка, пов'язані з перевихованням дітей-правопорушників у дитячих колоніях під Полтавою і поблизу Харкова.

Отже, експериментальний метод забезпечує більш глибоке вивчення психолого-правових явищ, ніж спостереження.

Для збору первинної інформації в юридичній психології використовуються різні види опитувань: *бесіда, інтерв'ю, анкетування*.

Одним із методів опосередкованого вивчення психіки особистості та психолого-правових явищ є **аналіз результатів діяльності** окремої людини чи групи людей. Його методологічною основою є принцип єдності свідомості та діяльності, одна сторона якого полягає в тому, що психіка і психологічні явища проявляються передусім у діяльності. Тому, аналізуючи результати діяльності, а також сам процес досягнення цих результатів, способи діяльності, можна отримати необхідну інформацію про численні психічні явища конкретної людини чи групи. Для психолого-правового вивчення інтерес мають продукти, процес і способи як фізичної, так і інтелектуальної праці. За допомогою цього методу можна вивчати рівень знань, навичок і вмінь особи, яка цікавить дослідника чи юриста-практика, особливості проходження пізнавальних, вольових і емоційних процесів, окремі риси її характеру (наполегливість, відповідальність, цілеспрямованість, рішучість та ін.).

Для вивчення особистості в юридичній психології з успіхом застосовується метод **тестування**. Як метод психологічної діагностики у тестуванні використовуються стандартизовані запитання і завдання (тести), які мають певну шкалу значень. Тести використовують не лише для отримання будь-яких нових психологічних даних про людину чи групу людей, а частіше для оцінювання рівня розвитку будь-якої психологічної риси особистості порівняно з середнім рівнем (встановленою чи стандартною нормою). Вони дають змогу вивчати здібності людини, індивідуальні особливості проходження психічних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, мови), уваги та інших психічних станів, вид темпераменту, риси характеру тощо. Тому тестування також займає своє відповідне місце і в арсеналі юридичної психології. Відомий спеціаліст у цій сфері М. Костицький вважає, що з метою попереднього розслідування, судового розгляду, профілактики правопорушень можуть застосовуватися тестові методики. Усю сукупність тестів можна поділити на три види: *тести-питальники, тести-завдання і проєктивні тести*.

У діяльності будь-якого юридичного працівника завжди є місце для вивчення **психологічного впливу** на особистість чи групу людей.

Метою психологічного впливу є виховання чи перевиховання особистості, стимулювання її до законослухняної поведінки, мотивування будь-якої особи до відкритості та щирості при свідченні тощо. Психологічний вплив на окремих осіб у процесі розслідування кримінальної справи покликаний блокувати чи зменшувати протидію тих людей, котрі свідомо викривляють чи приховують істину.

Методи психологічного впливу, які використовуються юридичними працівниками, відрізняються від методів пізнання, розглянутих вище.

Розкриємо **методи психологічного впливу** як способу впливу на психіку правопорушника, потерпілого чи свідка з метою спонукання їх до свідчень із приводу обставин правопорушення.

Складним, але дієвим є **метод переконання** як спосіб словесного впливу, котрий має в собі систему доведень, побудованих на законах логіки.

Механізм переконання завжди спрямований безпосередньо на мислення людей, їхні знання і досвід. Використовуючи цей механізм, можна викликати в правопорушника не лише розуміння ситуації та висунутих доведень, а й готовність рішуче діяти відповідно з цим розумінням.

Умовами успішного впливу механізму переконання є апеляція до почуттів людини щодо збудження в ній відповідних емоцій, ясність і доступність думок юридичного працівника, його вміння привернути правопорушника, потерпілого чи свідка до себе і завоювати його довіру. Практика показує, що переконання як метод психологічного впливу доцільно використовувати при індивідуальному спілкуванні з людиною. Це пов'язано насамперед з тим, що для переконання дуже важливою є концентрація уваги на обговорюваному предметі. Звичайно, механізм переконання застосовується і тоді, коли юристові доводиться працювати з групою людей. Застосовується метод переконання також у тих випадках, коли необхідність дій, які вимагаються від правопорушника чи іншої особи, може бути доведена. Саме в цьому випадку правопорушник із більшою ймовірністю прислухається до доводів працівника правоохоронних органів, усвідомлює корисність того, що йому рекомендують.

Заслужують також на увагу роздуми спеціаліста в царині юридичної психології Ю. Чуфаровського про використання в юридичній практиці з метою психологічного впливу на особистість **методу передачі (приховування) інформації**. Під передачею інформації мають на увазі цілеспрямовану передачу певних відомостей про факти, події, знання в процесі спілкування з людиною. В умовах здійснення правосуддя

метод передачі інформації приводить до зміни спрямованості розумових процесів особи, на котру впливають. Заздалегідь зібрана і вміло подана інформація, впливаючи на проходження інтелектуальних, емоційних і вольових процесів, може дати позитивний результат. Наприклад, часто правопорушник, потерпілий чи свідок не можуть згадати про якісь важливі для слідства деталі; шляхом подачі цій особі певної порції інформації можна стимулювати його спогади. Якщо людина дає неправдиві свідчення, то в цьому разі передача інформації також може змінити його погляди й оціночні судження. Звичайно, у цьому випадку інформація, яка передається юридичним працівником, повинна мати об'єктивні джерела: офіційні документи (протоколи оглядів і обшуків, характеристики тощо) і висновки спеціалістів.

Одним із психологічних методів впливу на особистість правопорушника є **метод рефлексії**, про використання якого в практиці розкриття правопорушень вказує М. Костицький. Поняття рефлексія (з лат. *reflexio* – обернення назад) – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. У соціальній психології рефлексія постає у формі усвідомлення дійовою особою того, як її сприймають і оцінюють інші люди. Метод рефлексії в юридичній психології оснований саме на з'ясуванні того, як правопорушник знає і розуміє юридичного працівника, його особистісні особливості, емоційні реакції та пов'язані з пізнанням уявлення.

Вплив на правопорушника за допомогою методу рефлексії може здійснюватися різними шляхами. Наприклад, поведінкою правопорушника можна керувати за допомогою маскуванню дій, яке проводиться з метою надання цій особі лише певної інформації, а також створенням удаваної загрози. Психологічний вплив на особистість правопорушника за допомогою методу рефлексії здійснюється і шляхом створення в нього завдяки сукупності дій удаваного уявлення про наявні в юридичного працівника засоби і можливості, а відповідно, і про подальші його дії. Така обізнаність правопорушника викликає посилення психічного напруження, страху, що спонукає його до певних дій. Створюючи таку уявну загрозу в обманному напрямку, слідчий, працівник суду, інспектор добивається певної переваги у своїй позиції над правопорушником (не можна забувати й про те, що зустрічаються правопорушники зі значними інтелектуальними здібностями і досвідом протиправних дій, які також здійснюють рефлексію, тобто розрахунок своїх дій, виходячи з можливих дій працівника правоохоронних органів).

Деякі вчені та практичні працівники в царині юриспруденції, наприклад, А. Дулов, О. Ратінов, А. Столяренко, включають до психологічного арсеналу впливу працівників правоохоронних органів на

особистість правопорушника **метод навіювання** (дискусія щодо можливості застосування цього методу в процесі розкриття правопорушень триває серед спеціалістів до сьогодні). За своєю суттю навіювання – цілеспрямований, неаргументований вплив однієї людини на іншу чи групу людей. При навіюванні відбувається некритичне сприйняття інформації, чужого погляду чи позиції, прийняття її як своєї власної. Ще великий фізіолог, невролог, психіатр, психолог В. Бехтерев у своїх дослідженнях довів, що навіювання безпосередньо викликає певний психічний стан людини, не вимагаючи доказів і логіки міркувань. Тому навіювання – це переважно емоційно-вольовий вплив юриста на правопорушника.

Навіювання може здійснюватися у вербальній і невербальній формі (гримання, тихий шепіт, наказ тощо). Побічне навіювання досягається за допомогою передачі інформації та відомостей про життєдіяльність правопорушника, які створюють у нього уявлення про повну, вичерпну інформованість працівника правоохоронних органів (нейтральні за формою висловлювання, наприклад, слідчого про деталі стосунків правопорушника з його співзасновниками, нюанси про його роботу чи захоплення і т. ін.). Навіювання як метод психологічного впливу на особистість (до речі, навіювання може бути використане і стосовно потерпілого, свідка) розраховане на придушення волі людини, підпорядкування її вимогам особи, яка здійснює навіювання.

Серед методів психологічного впливу на особистість слід назвати **метод прикладу**. Суть цього методу полягає в тому, що в процесі виховної роботи відтворюються дії, прийоми, манери, правила поведінки в спілкуванні. Здавалось би, що метод прикладу є чисто педагогічним способом впливу на інших людей. Але в основі цього методу лежить психологічний феномен – наслідування. Схильність людей до наслідування не можна вважати сліпим, механічним копіюванням дій і вчинків інших людей (сказане стосується насамперед підлітків і дорослих людей, у дитячому віці наслідування часто має неусвідомлений характер). Методом прикладу юрист передає своє ставлення до об'єктів, явищ життя, діяльності, інших людей через власну роботу, дію і поведінку. В юридичній психології за допомогою методу прикладу можна викликати критичне ставлення правопорушника, потерпілого, свідка до себе за рахунок зіставлення конкретних дій, вчинків і висловлювань тієї особи, що чинить вплив, зі своїми власними.

Отже, в арсеналі юриста досить багато методів вивчення особистості, яка його цікавить, і психологічного впливу на неї. У зв'язку з цим перед ним постає завдання добре засвоїти ці методи і вміло ними користуватися в конкретних ситуаціях.

За необхідності юрист звертається до судово-психологічної експертизи щодо використання розглянутих методів спеціалістами. Судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та поведінки людей у процесі вчинення ними тих чи інших діянь або відображення явищ навколишнього середовища. За допомогою судово-психологічної експертизи можна отримати дані, що дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічних проявів людини та її поведінки, які мають значення для висновків правового характеру. Зокрема, висновки експертів-психологів сприяють правильному оцінюванню показань підозрюваних (звинувачуваних), свідків, потерпілих у випадках, коли вони викликають сумнів щодо достовірності тощо.

Тому методи вивчення психіки дуже різноманітні, як і сама реальність, що через них вивчається. До того ж у психології використовують такі методи, як *методи діагностичні* та *методи впливу*. До основних діагностичних методів вивчення психіки людини належать спостереження й експеримент. Потрібно більш детально зупинитися на характеристиці допоміжних методів, зокрема тестів. Крім діагностичних, розрізняють у психології організаційні, математичні й інтерпретаційні. Різноманітність методів і досліджень у психології породжує надзвичайну різноманітність концепцій, основних напрямів психологічної науки, а їх вивчення дозволяє зрозуміти, як відбувався процес формування концептуального апарату психології, до того ж дозволяє зрозуміти свою психіку, щоб мати можливість управляти нею.

Термінологічний словник

Спостереження – цілеспрямоване і планомірне сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності. У психології це метод отримання фактичного матеріалу, сутність якого полягає в тому, щоб за особливостями поведінки людини розпізнати прояви тієї чи іншої психологічної характеристики. Цілеспрямоване вивчення особистості здійснюється на основі сприймання нею дій і вчинків у природних умовах життєдіяльності (наприклад, слідчий при проведенні допиту фіксує особливості поведінки та проявів психіки допитуваного).

Експеримент – збирання фактів за спеціально створених умов, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Це організована дослідником взаємодія між досліджуваним чи групою досліджуваних із спеціально створеною ситуацією, у якій перед досліджуваними ставиться певне завдання, з метою встановлення тих чи інших закономірностей і змінних, від яких залежить виконання цих завдань.

Бесіда (анкетування, інтерв'ю, тестування) – вивчення особи за допомогою виконання нею певних завдань або відповідей на сукупність запитань.

Вивчення продуктів (результатів діяльності) – одержання інформації фактів за допомогою аналізу матеріальних результатів психічної активності.

Метод експертних оцінок – одержання відомостей про людину від осіб, які можуть досить повно та компетентно її охарактеризувати (наприклад, реалізацією експертного оцінювання є опитування родичів, друзів, знайомих, співробітників).

Методи психологічного впливу – активна цілеспрямована діяльність, метою якої є зміна параметрів психіки чи поведінки об'єкта спілкування.

Тест (психологічний) – спеціально розроблені завдання і проблемні ситуації, використання яких у результаті кількісної й якісної оцінки дають змогу отримати дані, що можуть бути показниками розвитку певних психічних явищ.

Психокорекція – передбачає подолання певних відхилень у поведінці та діяльності людини засобами вивчення індивідуальних властивостей особистості відповідно до вимог навколишнього соціального та природного середовища, виявлення і подолання наявних суперечностей, формування нових цілей, цінностей, мотивації поведінки; розробки програми зміни способу життя, її перетворення в ході самопізнання і самовиховання, розвитку здатності до саморегуляції тощо.

Психотерапія – це цілеспрямована вербальна або невербальна комунікація, яка має на меті забезпечити вплив на хворобливий соматичний або психічний стан людини.

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття про судову експертизу й експерта. Об'єкт судово-психологічної експертизи.
2. Підстави для призначення судово-психологічної експертизи.
3. Межі компетенції судово-психологічної експертизи.
4. Види судово-психологічної експертизи. Експертиза неповнолітніх.
5. Експертиза особистих властивостей.
6. Експертиза особливих емоційних станів.
7. Особливості проведення комплексних судово-психологічних експертиз.
8. Психолого-психіатрична експертиза.

9. Психолого-медична експертиза.
10. Психолого-технічна експертиза.
11. Психолого-лінгвістична експертиза.
12. Психолого-педагогічна експертиза.
13. Узагальнення матеріалів, допущення помилок і хиб.
14. Організаційно правові засади проведення судово-психологічної експертизи.
15. Права експертів, які проводять судово-психологічну експертизу.
16. Права при проведенні судово-психологічної експертизи.
17. Підозрюваний, звинувачуваний при проведенні експертизи.
18. Специфічні права й обов'язки потерпілого.
19. Судово-психологічна експертиза на стадії досудового слідства, що проводиться стосовно свідка.
20. Висновки результату експертизи в підсумковому документі.
21. Слідчий чи суд як такі, що мають право допитати експертів.

Теми рефератів, доповідей і повідомлень

1. Структура наукового пізнання в психолого-правовому дослідженні.
2. Методи наукового пізнання в юридичній психології.
3. Вимоги до наукових методів в юридичній психології.
4. Діалектичний метод в юридичній діяльності.
5. Загальнонаукові методи в юридичній психології.
6. Методи психологічного впливу на особистість в юридичній практиці.
7. Опитування, спостереження й експеримент в юридичній психології.
8. Загальна характеристика судово-психологічної експертизи.
9. Особливості проведення комплексних судово-психологічних експертиз.
10. Організаційно-правові засади проведення судово-психологічної експертизи.
11. Психологія рольової поведінки в діяльності юристів, її типологія та методи оптимізації.
12. Психофізіологічні методи діагностики функціональних станів індивіда в юридичній психології.
13. Інтелектуальні психологічні тести та їх використання в діяльності юриста.
14. Анкетні тести та проведення опитування в правоохоронній діяльності.
15. Проективні методики та їх ефективність в умовах здійснення слідчих дій.

Контрольні питання

1. Які базисні елементи є методичними засадами юридичної психології?
2. Що означають загальнонаукові принципи?
3. Як можна пояснити такі принципи, як принцип розвитку, детермінізму, єдності свідомості та діяльності?
4. Для яких загальнонаукових методів принципи створюють передумови?
5. Які методи належать до загальнонаукових?
6. Що означає системний метод в юридичній психології?
7. Що таке структурно-функціональний метод?
8. На які дві групи можна поділити методи юридичної психології?
9. Які можливості у методів наукового дослідження?
10. Які методи належать до методів наукового дослідження?
11. У чому полягає зміст спостереження?
12. Що таке експеримент і його використання в юридичній психології?
13. Яке значення має володіння юристом методом бесіди?
14. Як здійснюється метод вивчення продуктів діяльності?
15. У чому полягає метод експертних оцінок?
16. Залежно від структурних складових психіки як поділяються методи впливу?
17. Назвіть основні принципи юридичної психології.
18. Назвіть методи наукового дослідження і діагностики.
19. Назвіть методи психологічного впливу в діяльності юриста.
20. Чим відрізняються методи інтроспекції та самоспостереження?
21. Яке значення має експеримент для проведення судово-психологічної експертизи?
22. Різновидністю якого методу є складання психологічного портрета злочинця?
23. З'ясуйте підстави для судово-психологічної експертизи.
24. Які межі компетенції судово-психологічної експертизи?
25. Назвіть види судово-психологічної експертизи.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Назвіть психологічний метод, у якому дослідник сам не втручається в ситуацію, а лише чекає прояву явища, що вивчається, у поведінці:
  - а) самоспостереження;
  - б) спостереження;
  - в) експеримент;
  - г) аналіз продуктів діяльності.

2. Вкажіть методи цілеспрямованого, активного і позитивного впливу на особистість:
  - а) тест;
  - б) анкетування;
  - в) корекція;
  - г) тренінг.
3. На які групи можна поділити методи юридичної психології:
  - а) математичні;
  - б) статистичні;
  - в) впливу;
  - г) діагностики?
4. Як називається метод збирання фактів за спеціально створених умов:
  - а) спостереження;
  - б) експеримент;
  - в) експертних оцінок;
  - г) тест?
5. На яку сферу особистості не діють методи психологічного впливу:
  - а) психофізіологічну;
  - б) когнітивну;
  - в) емоційно-вольову;
  - г) мотиваційну?
6. На межі з психологією можуть призначатися такі комплексні судово-психологічні експертизи:
  - а) психолого-психіатрична;
  - б) психолого-медична;
  - в) психолого-технічна;
  - г) педагогічна.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 161–165.
2. Битянова М. Р. Социальная психология / М. Р. Битянова. – М. : Международ. пед. академия, 1994. – С. 72–73.
3. Бурлачук В. Ф. Введение в проективную психологию / В. Ф. Бурлачук. – К. : Ника-Центр, 1997. – С. 9–13.
4. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 138–140.
5. Дулов А. В. Судовая психология : учеб. пособие. – Изд. 2-е, испр. и доп. / А. В. Дулов. – Минск, 1975. – С. 52.

6. Деркач А. А. Идеологическое воздействие: социально-психологические и педагогические аспекты / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : Мысль, 1985. – С. 224–229.
7. Лазурский А. Ф. Естественный эксперимент и его школьное применение / А. Ф. Лазурский. – Пб. : Изд-во К. Л. Риккерь, 1918.
8. Ниренберг Дж. Читать человека как книгу : сокр. пер. с англ. / Дж. Ниренберг, Г. Калерою. – М. : Экономика, 1990.
9. Пиз А. Язык жестов / А. Пиз ; пер. с англ. – Воронеж : Модэк, 1992.
10. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 41.
11. Теоретическая и прикладная социальная психология / отв. ред. А. К. Уледов. – М. : Мысль, 1988. – С. 94–95.
12. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учеб. для вузов / Ю. В. Чуфаровский. – М. : Право и Закон. – С. 80–82.
13. Щёкин Г. В. Как читать людей по их внешнему облику / Г. В. Щёкин. – 2-е изд. – К. : Украина, 1993.

Семінарське заняття 3
Правова психологія особистості.
Психологічна характеристика правосвідомості

План

1. Правова психологія як розділ юридичної психології.
2. Особистість як об'єкт соціального впливу.
3. Нормативна регуляція та її вплив на поведінку особистості.
4. Право як форма суспільної свідомості та спосіб впливу на особистість.
5. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.
6. Психологія правосвідомості, її структура і види.
7. Психологія правової поведінки та її види.

Методичні вказівки

Основними проблемами правової психології є: психологія правової соціалізації особистості; психологічні умови ефективності правових норм; асоціальні стереотипи поведінки; психологічні аспекти ефективної правотворчості. Правова психологія вивчає психологічні особливості відображення людиною правознавчих явищ в умовах нормативної регуляції поведінки і в процесі соціалізації як формування соціальної якості людини. Правовий розвиток особистості є вираженням таких проявів, як: а) правові погляди; б) правові відношення; в) правові звички; г) правові позиції; д) правова поведінка. Перелічені правові категорії та правова психологія середовища стримують або стимулюють

кримінологічні передумови, які є в особистості. У свою чергу вони нейтралізуються соціалізацією особистості, що є формуванням такої структури потреб, яка відповідає інтересам даного суспільства, оволодіння особистістю еталонними зразками та нормами поведінки конкретного соціального середовища. Отже, вивчення відповідних питань є надзвичайно актуальним для забезпечення життєдіяльності суспільства.

Особистість формується як соціальна якість суб'єкта, що здатний керувати своєю поведінкою завдяки своїй соціалізованій психології під впливом системи суспільних відносин, процесу засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в ході діяльності та спілкування, і називається **соціалізація**. Це особистість, яка досягла досить високого рівня соціального, морального та інтелектуального розвитку, володіє якостями, що є базисом її правомірної поведінки. Разом з тим надійні стосунки особистості з правовою системою, до якої входить її неправомірна поведінка та забезпечення правильного вирішення нею правових питань, які виникають в процесі життєдіяльності, – все це вимагає, щоб особа була розвиненою й у правовому розумінні.

Крім інших форм суспільно-історичного досвіду, що засвоюється в процесі нормативної регуляції поведінки, суспільно необхідним є засвоєння норм права.

Право має психологічні аспекти і психологічний зміст, тому що розкривається через поняття соціальної норми, постає як її різновидність та існує внаслідок її подання у свідомості як суспільної, так і індивідуальної, як суб'єктивної, так і об'єктивної реальності.

Соціальними нормами задаються визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби їх досягнення. Звідси бачимо, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі суперечності суспільства. Соціальні норми регулюють поведінку людини в суспільстві.

Вивчення ефективності правових норм є одним з серйозних завдань правової науки, тому що соціальні норми є важливим засобом впливу на індивіда. Розуміння законів соціального розвитку, ролі права у формуванні особистості, знання тих шляхів і способів, якими право виконує завдання розвитку правосвідомості громадян, дає змогу ліпше виявити соціально-психологічні й психологічні причини скоєння правопорушень.

Оскільки правова норма завжди пов'язана з людськими стосунками, то оцінити дієвість правової норми можна лише на основі аналізу соціальних факторів, зокрема й тих, які мають психологічне забарвлення.

Спеціалісти в галузі юридичної психології виділяють такі групи умов дієвості правових норм: 1) макросоціальні умови (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, правова система і культура,

соціальні інститути, ідеологія тощо); 2) мікросоціальні умови (найближче оточення людини – формальні та неформальні малі групи); 3) особистісні умови суб'єкта, який реалізує право.

Розглянемо групи умов дієвості правових норм докладніше. Право як сукупність правил поведінки (норм), санкціонованих владою, здійснення яких забезпечено заходами державного примусу з метою охорони захисту і розвитку суспільних відносин, що відповідають об'єктивним потребам суспільства та інтересам народу, буде ефективним на практиці. Суть і зміст правових норм визначаються характером економічних відносин, рівнем соціально-економічного розвитку суспільства. Ефективність правових норм залежить також від політичної стабільності держави, роботи державних і суспільних інститутів, правової культури членів суспільства.

Істотно впливає на реалізацію правових норм громадська думка, під якою розуміємо, виражене у формі певних суджень, уявлень і оцінок, ставлення соціальних груп до різних явищ чи проблем соціального життя, які стосуються загальних інтересів. Суспільна думка виникає як продукт усвідомлення назрілих і тих, що потребують розв'язання, соціальних проблем, які проявляються в зіставленні, а іноді й у зіткненні різних поглядів і позицій щодо правового акта (закону), який обговорюється, у схваленні, підтримці чи, навпаки, запереченні тих або інших правових норм, які приймаються законодавцями. Тому не випадково при розробці того чи іншого правового акта в Україні проводяться опитування, спрямовані на з'ясування громадської думки щодо правової норми. Завдання законодавців – виявити міру погодження з основними положеннями нормативного акта тієї частини суспільства, інтересів якої він торкається. Очевидно, що наявність погодження з правовим актом у суспільній думці, підтримка його громадянами країни створює сприятливі соціально-психологічні умови для його реалізації. І навпаки, якщо законодавці ігнорують суспільну думку, не прислухаються до неї, не враховують у своїй роботі, то прийнятий правовий акт виконуватиметься далеко не в кожному конкретному випадку. Наприклад, відсутність повних правових гарантій щодо запобігання шкоді від діяльності атомних електростанцій викликає негативну реакцію широкого загалу громадськості. Необґрунтованим юридично і несправедливим за своєю суттю є твердження, що катастрофа від ядерних реакторів є неподоланною силою, а значить, власник не зобов'язаний відшкодовувати втрати. Часом соціальні норми закріплюються в документах без будь-якого обговорення в країні.

Значно впливає на дієвість правової норми престиж права в суспільстві. Високий ступінь поваги до права в суспільстві дозволяє реалізувати різні нормативні акти без суворого використання інструментів

санкцій і контролю. Повага до права, внутрішня згода з правовими вимогами і впевненість у необхідності дотримання правових норм, свідоме ставлення до них – свідчення того, що рівень правосвідомості членів суспільства досить високий. Повага до права лежить у самій суті правового виховання, мета якого полягає в тому, щоб домогтися такого ставлення громадянина до правових норм держави, коли вона у своїй практичній діяльності та спілкуванні визнає особистісну цінність закону, конкретного правового припису.

Значущою соціально-психологічною умовою дієвості правових норм є соціальна орієнтація особистості як системи ціннісного ставлення до об'єктів соціальної дійсності. В основі соціальних орієнтацій лежить сукупність потреб і установок особистості, які формують схильність до певного сприйняття й оцінки дійсності. Відповідно, соціальні орієнтації є одним із джерел соціальної, зокрема й правової, діяльності особистості. У процесі взаємодії з макросередовищем, зокрема з наукою, культурою, традиціями і звичаями, людина починає так звані ціннісні відносини чи відношення значущості (здатність того чи іншого явища або предмета задовольняти певні потреби особистості). Соціально-психологічною формою виявлення ціннісних відносин є ціннісні орієнтації.

Друга група психологічних умов ефективності правових норм – мікросоціальні умови. Вони пов'язані з найближчим оточенням людини, з тими, з ким вона безпосередньо контактує (формальні малі групи – сім'я, навчальний клас, робоча бригада, співробітники відділу фірми тощо, неформальні малі групи – коло друзів, компанія відпочивальників у санаторії тощо). Основне призначення малої соціальної групи – цілеспрямоване регулювання міжособистісних відносин з метою реалізації інтересів групи. Маючи в наявності певні санкції (міри впливу), внутрішньогрупові стосунки впливають на поведінку людини. Якщо норми права схвалюються і визнаються цією соціальною групою, то її члени свідомо дотримуються правових приписів. У цьому разі ефективність правореалізації підвищується за рахунок того, що соціальні норми, які склалися, самої групи доповнюють, закріплюють правові. Можливий варіант, коли в соціальній групі офіційні правові приписи не схвалюються, виникає спокуса їх порушити, але загроза покарання змушує людей цього не робити.

Дієвість правових норм знижується в тому випадку, коли людина потрапляє в малу групу антисоціальної спрямованості, члени якої не визнають норм права і порушують їх у своїй життєдіяльності. Серед соціально-психологічних підтримок, які безпосередньо впливають на виконання членами такої групи правових норм, слід вказати на прояви

уваги мікрооточення до особистості правопорушника у зв'язку з його конкретними діями, а також заохочення, схвалення цих дій, чи, навпаки, їх засудження. Найбільш сильними криміногенно значущими негативними підтримками, які стимулюють антигромадську поведінку правопорушників, є алкоголізм і наркоманія. Задоволення цих викривлених потреб об'єктивно суперечить інтересам суспільства, послаблює соціально корисні зв'язки правопорушників, створює напружену мікросоціальну обстановку, часто штовхає людину на злочин.

Третя група умов ефективності правових норм належить до індивідуально-психологічних особливостей індивіда, який ухвалює рішення про правильність поведінки. Річ у тому, що вибір варіанта поведінки залежить не лише від сили впливу зовнішніх обставин (макросоціальні умови), а й від особистості, зокрема від її інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей, системи потреб, нахилів, інтересів, психічного стану тощо, які є як наслідком середовища і виховання, так і особисто вроджених якостей.

Мотиви правослукняної поведінки особистості різні, а саме: переконаність у суспільній корисності вчинку, який здійснюється; правовий обов'язок, обов'язок перед суспільством; професійне почуття відповідальності; практична корисність вчинку для інших людей; стереотип, звична поведінка; конформізм (підкорення більшості); боязнь правової чи моральної відповідальності; особиста користь від здійснення вчинку; егоїстичні інтереси; негативні мотиви (помста, ревності та ін.), які реалізуються правомірними засобами.

Найвищим рівнем мотивації правослукняної поведінки слід вважати переконаність особистості в соціальній цінності вчинку, який здійснюється, корисного для суспільства і найближчого соціального оточення. Відповідно, дієвість нормативного акта визначається тим, наскільки він відповідає об'єктивним потребам суспільства в цілому, підтримується різними соціальними групами й якою мірою реалізується громадянином, котрий з повагою ставиться до права.

Водночас в житті нашого суспільства існують ситуації опору закону, неприйняття правових норм різними соціальними групами й окремими індивідами. Основні фактори, які зумовлюють негативне ставлення до права і його норм, поділяються на макросоціальні, мікросоціальні та особистісні умови. *Макросоціальні умови* – це умови, викликані кризовими явищами в суспільстві, важким матеріальним становищем більшості населення країни, його різким розшаруванням на бідних і багатих, певною криміналізацією, корумпованістю правової системи. *Мікросоціальні умови* – це прагнення антисоціальних груп до влади, наявність у суспільстві соціальних груп із специфічною культурою.

Особистісні умови – це неповага до основних морально-правових норм, правовий нігілізм, заперечення загальноприйнятих цінностей.

Правові норми становлять зміст права як соціального явища, призначення якого полягає у відображенні системи розпоряджень, що керують соціальною поведінкою особистості.

Право розглядається як єдина (неальтернативна) для конкретного суспільства сукупність норм, що закріплює вже сформовані відносини, зокрема загальнолюдські, або визнає припустимими (обов'язковими) соціально-корисні варіанти поведінки, які не мали до того масового характеру.

Термін *право* вживається в таких значеннях:

1. Здійснювана *державою* форма законодавства, залежна від соціального устрою країни. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або більшості народу.

2. Виборювані народом справедливі закони та соціальний лад.

3. Інтереси певної особи, суспільної групи та ін., які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї тощо, обумовлені постановою держави, установи і т. под., захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось та ін.

4. Обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь. Офіційний дозвіл, допуск до виконання якихось обов'язків, до зайняття певної посади, вступу до вищого навчального закладу та ін. Наприклад, *права людини* – забезпечені законом можливості мати, користуватися і розпоряджатися соціальними благами та цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах. *Право вето* – суб'єктивне право глави держави відмовитися підписати і ввести в дію закон, прийнятий парламентом. *Право голосу* – можливість брати участь в обговоренні й розв'язанні певних питань. *Право власності* – право, яке охороняється державою і згідно з яким власник володіє, користується та розпоряджається своєю власністю на свій розсуд. *Право першої ночі* – середньовічний звичай, згідно з яким феодал міг узяти до себе дружину свого васала в першу шлюбну ніч. *Право петицій* – конституційне право громадян звертатися до влади з письмовою вимогою, пропозицією, скаргою. *Право притулку* – надання державою права в'їзду і безпечного проживання на її території іноземцям, що переслідуються за їхню політичну або наукову діяльність. *Магдебурзьке право* – феодальне право м. Магдебурга на самоврядування, що поширилося на ряд міст Німеччини, Польщі, Литви та України. Існують також інші різновидності права.

Право як домовленість, що виникає в правотворчості й існує об'єктивно, може виконати своє призначення за умови залучення його до змісту свідомості людей і набуття суб'єктивної форми існування через соціалізацію взагалі та правову соціалізацію зокрема, що можуть здійснюватись як цілеспрямовано, так і стихійно.

У широкому розумінні поняття “соціалізація” використовується для визначення процесу, у якому людська істота з певними біологічними задатками набуває соціально-психологічних властивостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. Теорія соціалізації покликана визначити, під впливом яких соціальних факторів виникають та усталюються ті чи інші особливості особистості, механізм цього процесу та його наслідки для суспільства.

У вузькому розумінні соціалізація розглядається як процес, що забезпечує входження людини до тієї чи іншої соціальної групи або спільноти. Формування людини як представника групи, тобто носія її цінностей, норм, установок, орієнтацій, передбачає вироблення в неї необхідних для цього властивостей і здібностей.

Соціалізація є двостороннім процесом, який містить у собі, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду (як соціальне середовище впливає на людину за рахунок її входження в систему соціальних зв'язків), а з другого – відтворення соціального досвіду (як сама людина впливає на середовище за рахунок власної діяльності). Важливо підкреслити, що людина не просто засвоює соціальний досвід, а й перетворює його у власні цінності, установки, орієнтації. Соціалізація є одним із провідних процесів формування особистості. Цей процес здійснюється за допомогою соціальних механізмів, що забезпечують досягнення групових цілей. Дослідники, аналізуючи психологічні механізми соціалізації, виділяють серед них такі: засвоєння знань, умінь, навичок (О. М. Леонт'єв); імітація, ідентифікація, керівництво (Г. Гібш, М. Форверг); при засвоєнні системи соціальних відносин – переконання, ідентифікація, керівництво, а при засвоєнні предметної культури – навіювання, адаптація, імітація, приклад та ін. (Б. Д. Паригін).

Одним із основних напрямів є правова соціалізація, під якою розуміють вироблення в ході освоєння соціального досвіду ціннісно-нормативної орієнтації особистості, за якою приписи суспільних норм сприймаються людиною як власні життєві установки.

Правова соціалізація як процес містить: а) засвоєння критеріїв, оцінок юридично значущих ситуацій; б) вивчення законів і соціальних вимог, які визначають ступінь можливої та належної поведінки в суспільстві; в) усвідомлення своїх прав та обов'язків і способів їх реалізації; г) оволодіння необхідними соціальними навичками шляхом

навчання того, як користуватися правовими знаннями, вимогами, правилами.

Кожен громадянин повинен не лише з'ясувати, що в суспільстві діють конкретні закони і правила, а й віднести їх до самого себе, тобто усвідомити, що вони означають для нього, що йому дозволяють, а що забороняють (зокрема усвідомити і ті покарання, які він може понести за порушення законів).

Існують різні способи засвоєння норм права і правових цінностей у ході соціалізації особистості. Зазначимо деякі з них: 1) *предметний спосіб* забезпечує засвоєння відповідного способу дій, шаблонів поведінки і відбувається в процесі тієї чи іншої діяльності людини, її взаємодії з іншими людьми; 2) *традиційний спосіб*, коли людина, спостерігаючи дії та поведінку людей у різних ситуаціях, засвоює відповідні звички і шаблони поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії, що найчастіше трапляються; 3) *раціональний спосіб*, коли людина дізнається про правові цінності, стандарти правової поведінки на уроках у школі, з бесід з іншими людьми, книжок і каналів засобів масової інформації.

Головне завдання правової соціалізації – забезпечення правомірної поведінки особистості, що передбачає формування і розвиток у неї **правосвідомості**. У широкому розумінні слова під правосвідомістю розуміють увесь правовий досвід поведінки особистості чи групи людей.

Правосвідомість є однією з форм суспільної свідомості, зміст і розвиток якої обумовлені матеріальними і духовними умовами існування суспільства. Як орієнтовна основа правознавчих дій правосвідомість визначає поведінку людини у сфері найсуттєвіших соціальних відносин. Її основа – не стільки знання численних правових норм, скільки усвідомлення і прийняття соціальних цінностей, які знаходять своє відображення в праві.

До основних ознак правосвідомості можна віднести такі: а) правосвідомість не лише відображає соціальну реальність, але й активно на неї впливає; б) мовно-розумова діяльність людей (саме ця друга сигнальна система відображає систему правових знань і понять, яка регулює суспільні відносини); в) правосвідомість не може існувати без конкретного носія – людської особистості чи групи (категорія групової правосвідомості виникає тоді, коли за ознакою єдності усвідомлення своїх правових норм у суспільстві відбувається об'єднання людей у групи); г) правосвідомість не лише відбиває правовий досвід особистості, а й мотивує її поведінку, а отже, виконує функцію соціального регулятора поведінки людей у суспільстві.

Правова інформованість і мотивація правомірної поведінки залежать від соціальних зв'язків людини, від ступеня її залучення в правову культуру суспільства, а також від залучення в соціальні групи.

Як один із компонентів свідомості особистості правосвідомість містить у собі три елементи: *когнітивний* (пізнавальний) – характеризується сукупністю правових знань і вмій; *емоційний* – визначається оціночними судженнями і ставленням людини до норм права (позитивне, нейтральне, негативне); *поведінковий* (вольовий) – припускає наявність психологічної установки на правослухняну поведінку, звички до виконання норм права і нетерпимого ставлення до правопорушників. Щоб стати справжнім регулятором правослухняної поведінки, правові знання повинні отримати позитивне емоційне забарвлення і перейти в ціннісні установки особистості, перетворитися в її внутрішні переконання, у звичну форму поведінки.

Правова поведінка складається з елементів, що визначають її напрямки (характер), тобто мотивів правової поведінки, правових настанов. Поведінковий елемент правосвідомості синтезує в собі раціональні та емоційні моменти. Через нього відбувається реалізація психологічного та ідеологічного елементів. Правова поведінка проявляється у формі дій (вчинків), які впливають на стосунки суб'єктів, або у формі бездіяльності, яка, навпаки, ніяких змін у стані суспільних відносин не спричиняє. Перш ніж правова поведінка зовні проявиться у вигляді правового вчинку, повинна виникнути правова настанова, мотив правової поведінки в правосвідомості суб'єкта.

Психологічними особливостями законослухняної поведінки є аспекти правоорієнтованого характеру: гармонійно розвинені духовні та матеріальні потреби; правосвідомість; правові установки; інтереси і потреби у правомірній поведінці; правові мотиви.

Протиправна поведінка не має особливих психічних механізмів. Вона відрізняється від законослухняної тільки за структурою регуляції та змістовністю своєї спрямованості.

Законослухняна і протиправна поведінка, детерміновані аспектами правової психології та на психологічному рівні, відрізняються спонукальною силою мотивів, які є сферою правоорієнтованих ціннісно-нормативних понять.

Термінологічний словник

Соціальні норми – засіб орієнтації поведінки особистості (соціальної групи) у конкретних соціальних умовах і водночас засіб контролю з боку суспільства за їх поведінкою.

Мораль – альтернативна система, подана загальноприйнятими в суспільстві нормами, яка закріплює цінності та принципи переважно у вигляді оціночних суджень.

Правова психологія – розділ юридичної психології, який вивчає правосвідомість, принципи її формування і розвитку, причини її деформації та особливості різних видів правової поведінки.

Право в юридичній психології – це система загальнообов’язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин; домовленість, яка виникає в правотворчості й існує об’єктивно, що може виконати своє призначення за умови залучення її до змісту свідомості людей і набуття нею суб’єктивної форми існування через соціалізацію взагалі та правову соціалізацію зокрема, що може здійснюватись як цілеспрямовано, так і стихійно.

Правосвідомість – це весь правовий досвід поведінки особистості чи групи людей, основний психологічний механізм правової поведінки.

Правова соціалізація – засвоєння соціального досвіду ціннісно-нормативної орієнтації особистості, за якою приписи суспільних правових норм сприймаються нею як власні життєві установки.

Правова поведінка – вольова сторона правосвідомості, яка є процесом переведення правових норм у реальну правову поведінку.

Законослухняна поведінка – поведінка соціально адаптована, яка є свідомою до прийняття культурних і моральних цінностей, у якій розвинене почуття обов’язку, яка має достатній контроль та адекватна реальним умовам життя.

Протиправна поведінка – поведінка соціально неадекватна, за якої має місце невідповідність загальнообов’язкового характеру правових норм правовій культурі громадян та їх правосвідомості. Це суспільно небезпечне та каране діяння (діяство або бездіяство).

Питання для самостійного опрацювання

1. Особистість як носій свідомості, що виконує соціальні ролі.
2. Соціальні норми як найбільш раціональні форми поведінки і діяльності.
3. Приклади правової поведінки і поняття про неї. Загальні ознаки правової поведінки, порівняння її з протиправною.
4. Характерні риси соціальних відхилень і поняття про них. Позитивне і негативне значення відхилень від норми та їх показники.
5. Девіантна поведінка та її різновиди.

6. Теорія “компенсуючого значення соціальних відхилень”. Психологічні механізми самовиправдання і захисту.
7. Етапи формування механізмів самовиправдання. Визнання провини девіантами.
8. Психологічні аспекти правової соціалізації.
9. Дві сторони соціалізації: соціальна адаптація й інтеріоризація.
10. Первинна і вторинна соціалізація.
11. Механізми соціалізації.
12. Асоціалізація, десоціалізація, ресоціалізація.
13. Склад правової соціалізації.
14. Шляхи засвоєння правових норм.
15. Періодизація процесу правової соціалізації.
16. Рівні розвитку моралі за Л. Колбергом.
17. Функціональна структура та компоненти правосвідомості.
18. Соціальні, правові установки як інтелектуально-емоційно-вольові утворення.
19. Ціннісні, правові орієнтації як інтегрована сукупність установок.
20. Правова ідеологія як вищий науково-теоретичний рівень правосвідомості.
21. Умови формування державних ідеологічних систем.
22. Правова психологія, її зміст і сфери застосування.
23. Правова психологія групи та її структура.
24. Правовий досвід як особливий психолого-правовий феномен.
25. Правова психологія особистості (індивідуальна правова психологія) та її структура.
26. Правова компетентність і прийняття правомірних рішень.
27. Морально-правові компоненти особистості.
28. Психофізіологічні якості як компонент правової психології.
29. Правова культура суспільства й особи.
30. Специфічні функції правової культури.

Теми рефератів, доповідей, повідомлень

1. Поняття про особистість і нормування її поведінки в психології.
2. Правова психологія.
3. Соціалізація і соціальна справедливість.
4. Соціально-регулятивна сутність права.
5. Свідомість, відповідальність і правосвідомість.
6. Правова соціалізація і десоціалізація.
7. Соціально-психологічні аспекти ефективної правотворчості.
8. Цивільне право як фактор формування психології громадянського суспільства.
9. Психологічні аспекти підприємництва в сучасному суспільстві.

10. Психолого-правові передумови успішного підприємництва.
11. Етико-психологічний аналіз взаємин у сфері економіки.
12. Психологічні механізми та основні етапи соціалізації особистості.
13. Принципи класифікації та шляхи вирішення конфліктних ситуацій.
14. Психологічні механізми соціалізації.
15. Соціальні еталони та стереотипи як стабілізуючі фактори психіки.

Контрольні питання

1. У чому полягає соціально-регулятивна сутність права?
2. Наведіть приклади деформації права і правосвідомості.
3. У чому полягає зміст соціально-психологічних аспектів ефективної правотворчості?
4. Правова соціалізація і десоціалізація особистості. Соціалізація і соціальна справедливість.
5. Що вивчає психологія особистості в правоохоронній діяльності?
6. У чому полягає сутність правової соціалізації особистості?
7. Що таке правосвідомість? Охарактеризуйте структуру правосвідомості.
8. Які виділяють ознаки правосвідомості?
9. У чому полягають особливості правосвідомості в період реформації суспільства?
10. Дайте визначення правової психології особистості й розкрийте зміст її основних компонентів.
11. Які фактори впливають на правову психологію населення?
12. Що таке правова десоціалізація особистості? Які її причини?
13. У яких формах проявляється правова десоціалізація особистості?
14. У чому полягає сутність правової соціалізації особистості?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Основними видами нормативних систем у сучасному світі є:
  - а) мораль;
  - б) право;
  - в) мистецтво;
  - г) звичаї та традиції.
2. За рівнем усвідомлення необхідності права, глибиною проникнення в сутність права і правових явищ у суспільстві розрізняють правосвідомість:
  - а) буденну;
  - б) професійну;
  - в) наукову;
  - г) індивідуальну.

3. Правова норма може не діяти:
  - а) у силу дефектів її використання;
  - б) без засвоєння її людьми;
  - в) якщо не враховані соціально-психологічні механізми соціонормативної поведінки;
  - г) через відсутність санкцій за невиконання.
4. Компонентами правової компетентності є:
  - а) правова освіченість;
  - б) правові уміння, навички;
  - в) підготовленість;
  - г) відповідальність.
5. Структура правової психології особистості містить:
  - а) спрямованість на правову поведінку;
  - б) правову компетентність;
  - в) морально-правові компоненти особистості;
  - г) психофізіологічні властивості.
6. У сучасній науці виділяють такі соціально-психологічні механізми соціалізації:
  - а) ідентифікація;
  - б) імітація;
  - в) наслідування;
  - г) адаптація.
7. Дефектність правової соціалізації може виявлятися у:
  - а) недостатній оцінці цінності права;
  - б) безвідповідальному та легковажному ставленні до вимог закону;
  - в) активному неприйнятті норм;
  - г) несвідомих діях.
8. За носіями правосвідомості виділяють такі типи правосвідомості:
  - а) індивідуальна;
  - б) групова;
  - в) суспільна;
  - г) соціальна.
9. Соціальна норма – це ...
  - а) невід’ємний елемент суспільного управління;
  - б) засіб орієнтації поведінки особистості в конкретних умовах;
  - в) засіб контролю за поведінкою з боку суспільства;
  - д) спосіб здійснення окремих поведінкових актів.

10. Право виникло:
- а) через необхідність надання вільній людині певних дозволів;
  - б) для упорядкування й обмеження індивідуальної активності;
  - в) через причину розшарування суспільства;
  - г) для регуляції конфліктної сфери взаємодії людей;
  - д) на рівні середніх віків.
11. Право як основний вид соціальних норм – це ...
- а) альтернативна система представлена загальноприйнятими в суспільстві нормами;
  - б) правила співжиття та взаємодії людей;
  - в) сукупність норм, що закріплює вже сформовані відносини і яка є безальтернативною для конкретного суспільства.
12. Правова соціалізація особистості – це ...
- а) знання законів;
  - б) реєстрація в правоохоронних органах;
  - в) оволодіння нормативними способами поведінки;
  - г) вміння встановлювати контактну взаємодію з представниками правоохоронних органів;
  - д) наявність в особи вищої юридичної освіти.
13. Делінквентна поведінка – це ...
- а) система незначних правопорушень, проступків;
  - б) норма поведінки в окремих професійних групах;
  - в) загальний стан поведінки в суспільстві;
  - г) вид рольової поведінки;
  - д) прояв психічного захворювання.
14. Провідне завдання правової соціалізації – це ...
- а) обов'язкове працевлаштування громадян;
  - б) розроблення методів контролю за діяльністю громадян;
  - в) організація юридичної допомоги громадянам;
  - г) формування і розвиток у громадян правосвідомості;
  - д) складання прогнозів щодо криміналізації суспільства.
15. Який елемент не містить у собі правосвідомість:
- а) когнітивний (пізнавальний);
  - б) економічний (базовий);
  - в) емоційний;
  - г) поведінковий (вольовий)?
16. Основні властивості соціальних норм:
- а) корисність;
  - б) фактична реалізація;

- в) стабільність;
  - г) обов'язковість для виконання.
17. Що формується під час соціалізації та розглядається як наслідки соціалізації:
- а) соціальні еталони;
  - б) стереотипи;
  - в) установки;
  - г) конституція тіла?
18. Як можна охарактеризувати процес соціалізації з точки зору його значення для суспільства і людини:
- а) процес, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки;
  - б) процес формування особистості;
  - в) забезпечує спадкоємність у використанні культурних цінностей;
  - г) результат активного відтворення соціального досвіду?
19. У правосвідомості з'являються такі "дефекти":
- а) неправильне розуміння норм;
  - б) байдужість до засвоєння норм;
  - в) відсутність знань про норми;
  - г) "зневажання" соціальних норм.
20. Правосвідомість як одна з форм суспільної свідомості має такі ознаки:
- а) вищий рівень відображення суспільних відносин;
  - б) виявляється через другу сигнальну систему;
  - в) існує завдяки носіям (особистості, групам, суспільству);
  - г) динамічна.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Антонян Ю. М. Взаимодействие личности и конкретной ситуации // Механизм преступного поведения / Ю. М. Антонян. – М. : Наука, 1981. – С. 76–77.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – М. : Юрист, 1998. – С. 110–122.
3. Волков Б. С. Мотивы преступления / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 134.
4. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология : учеб. для вузов / М. И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996. – С. 234–238.
5. Кудрявцев В. Н. Современная социология права / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 1995. – С. 169.
6. Ратинов А. Р. Правовая психология и преступное поведение / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1988. – С. 43.

7. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : учеб. для вузов / отв. ред. док. юридич. наук, проф. В. А. Томсинов. – М. : Зерцало, 1998. – С. 49.
8. Юридический справочник для населения. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 282.

Семінарське заняття 4

Психічні явища суб'єктів і об'єктів юридичної діяльності

План

1. Психіка як явище та свідомість особистості.
2. Різноманітність проявів психічних процесів в умовах взаємодії учасників юридичної діяльності.
3. Психічні стани особистості та їх вплив на суб'єктів і об'єктів юридичної діяльності.
4. Психічні властивості особистості та їх врахування в роботі юриста.

Методичні вказівки

Для юриста сьогодні зрозумілим є факт, що частіше за все проблеми в поведінці та діяльності людей виникають через неправильне розуміння сутності чуттєвого сприймання, осмислення сприйнятого. Тому від фахівця у сфері правоохоронної діяльності вимагається правильне, наукове розуміння того, як відбуваються в нашій свідомості процеси, пов'язані з розумінням людиною різних обставин її життя. Вони називаються в юридичній психології *пізнавальними процесами* і належать до так званої *когнітивної* сфери особистості. Когнітивна, тобто пізнавальна сфера особистості, має принципово особливе навантаження в плані побудови моделі світу, тому що вона становить основу цієї моделі. При розгляді питання про психологічні аспекти пізнання світу потрібно зосередитись на наведених нижче положеннях.

Пізнавальна діяльність – це процес психічного відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Відображення реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного логічного пізнання. Чуттєве пізнання характеризується тим, що предмети та явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуття людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори і відображаються в мозку. До цієї форми пізнання дійсності належать пізнавальні психічні процеси відчуття та сприймання. Вищою формою пізнання людиною своєї взаємодії зі світом і суспільством є абстрактне, логічне пізнання, що відбувається за участю процесів мислення та уяви. У розвиненому, опосередкованому соціально-обумовленому вигляді

ці пізнавальні процеси, які можна розглядати як вищі психічні функції, властиві тільки людині, яка має свідомість і виявляє психічну активність у діяльності. Істотною особливістю мислення та уяви є опосередкований словом характер відображення ними дійсності, зумовлений використанням раніше здобутих знань, досвіду, міркуваннями, побудовою гіпотез тощо. Об'єктом пізнання в процесах мислення та уяви є внутрішні, безпосередньо не подані у відчуттях об'єктів, закономірності явищ і процесів. Важливу роль у пізнавальній діяльності людини відіграє пам'ять, яка своєрідно відображає, фіксує і відтворює те, що відображається у свідомості, процесі пізнання. Важливою характеристикою пізнавальної діяльності є емоційно-вольові процеси, які спонукають особистість до активних дій, вольових актів. Пізнання предметів та явищ об'єктивної дійсності, психічного життя людини здійснюється миттєво всіма пізнавальними процесами. Підґрунтям розумового пізнання світу, яким би складним воно не було, є *відчуттєве* пізнання. Разом з тим сприймання, запам'ятовування, відтворення та інші процеси на рівні свідомості людини неможливі без участі в них розумової діяльності, переживань і вольових прагнень. Але кожний з цих процесів має певні закономірності й постає у психічній діяльності або як провідний, або як допоміжний. Увага серед інших психічних явищ відрізняється відсутністю власного змісту. Тому вона постає як загальна властивість когнітивної сфери психіки людини. Розглядаючи питання про *увагу*, слід вказати на її визначення. За визначенням *увага* – це форма психічної діяльності людини, що виявляється в її спрямованості, зосередженості на певних об'єктах з одночасним абстрагуванням від інших. Фізіологічний механізм уваги полягає в концентрації збудження (від зовнішніх чи внутрішніх подразників) у певній ділянці кори головного мозку. Психічний механізм уваги слід шукати в складних взаємозв'язках людини з навколишнім середовищем, здатності інтелекту до вибіркової відображення. Розрізняють мимовільну і довільну уваги. В основі *мимовільної* уваги лежить орієнтувальний рефлекс організму “що таке?”, який зумовлюється змінами в навколишньому середовищі, специфічними рисами об'єкта відображення, а також внутрішніми станами суб'єкта. *Довільна* увага зумовлюється метою діяльності, тими завданнями, що їх ставить перед собою людина; діяльності, яка є наслідком свідомих зусиль людини, вияву інтелекту і волі. Залежно від характеру дії людини її увага буває *зовнішньою* і *внутрішньою*. *Зовнішня* увага виявляється в зовнішніх діях людини, вона спрямована на теоретичне і практичне оволодіння навколишнім середовищем, світом предметів і явищ. *Внутрішня* увага виявляється в наших внутрішніх діях.

Ми прагнемо оточити себе речами, явищами, людьми, які нам подобаються, викликають позитивні переживання і, навпаки, прагнемо віддалитися, уникати всього того, що викликає негативні переживання в нашому житті. Переживання різної модальності як прояви функціонування афективної сфери в процесі пізнання і навчання також обов'язково присутні. Вказуючи на таку особливість афективної сфери в нашому житті, можна також з'ясувати і вказати на її значення для успіху в діяльності. Розуміння цього дозволить із зацікавленістю поставитись до самостійного вивчення теми.

Прояви афективної сфери, що свідчать про сприйняття стимулу і виникнення ставлення до нього, можуть бути різними і здійснюватись на різних рівнях, можуть мати різну форму.

В основі емоцій лежить складна, спільна діяльність кори, підкори і вегетативної нервової системи, що забезпечують роботу м'язів і внутрішніх органів. У силу цього прояв емоцій тісно зв'язаний із функціональними змінами організму – роботою м'язів усього тіла, зокрема і лицевих, з діяльністю серця і кровоносних судин, органів дихання, залоз внутрішньої секреції.

Чим більше значення мають пізнані об'єкти, тим більш глибокі переживання людини. Отже, емоції виконують сигнальну функцію. Крім того, стійкі переживання змінюють поведінку людини, направляють і підтримують її, що дозволяє говорити про регулюючу функцію емоцій. Виділяють також *комунікативну* функцію емоцій. Зовнішні прояви емоцій у міміці, пантоміміці дозволяють людині інформувати інших людей про своє відношення до предметів і явищ дійсності, про ставлення до того, що відбувається в тій чи іншій ситуації.

При розгляді теми слід звернути увагу і на різноманітність підходів до класифікації видів емоцій. Так, основні емоційні стани поділяють на *емоції, настрої, почуття*. *Емоції*, у свою чергу, розрізняють залежно від спрямованості (позитивні і негативні), за рівнем впливу на активність людини (сильні, слабкі). Або говорять про емоції здивування, радості, зацікавленості, страху, злості, горя, суму, відрази тощо. *Настрій*, у свою чергу, може бути життєрадісним, із захопленістю, сумним чи з деякою знервованістю, роздратованістю і т.д. *Почуття* можуть бути інтелектуальні, моральні, естетичні, практичні.

Переживання в процесі пізнання людиною світу спричиняють різноманітні дії людини, які можуть привести і до порушення законів. Юристи повинні розуміти, що кожна людина має право на прояв емоцій тим більше, що, як правило, їх складно стримувати, їх важко контролювати. Тому в юридичній практиці людина несе особливу відповідальність за дії, що спричиняються емоційними станами. Щоб їх правильно оцінювати, юрист повинен розумітися на тих положеннях

щодо емоцій, які існують у науці. Закономірною є взаємообумовленість пізнавальних і емоційних процесів. Часто буває так, що людина схильна бачити те, що вона хоче бачити, або те, чого вона боїться. У результаті її дії можуть виявитися неадекватними взагалі та закону зокрема, до того ж юридичного. Майбутній фахівець у справі юриспруденції повинен кваліфіковано підійти до правильного розуміння ситуації, адже від його дій залежить доля людини.

Стан депресії, страху, апатії, невизначеності, як правило, переживаються учасниками кримінального або цивільного процесу, людьми, що постраждали в результаті злочинних дій проти них, або самі звинувачуються в таких діях. Стан тривоги, психічного напруження є важливим щодо вивчення його прояву. Це дозволить розвивати відповідні вміння, розпізнавати їх. Потребує детальнішого вивчення і вчення про стрес Г. Сельє, який пов'язує існування цього феномену із загальним адаптивним синдромом. Доцільно мати також відомості про різні стадії розвитку стресу, їх прикмети, тому що стрес, як явище, має подвоєний характер і може розглядатися не тільки як негативний, а й як позитивний стан. Очевидною є проблема і впливу стресу на професійну діяльність юристів. Врахування факторів, що сприяють виникненню стресу і його переходу в дистрес, допоможе майбутньому юристу без втрати власного здоров'я долати труднощі своєї професійної діяльності.

Важливим також є врахування питань співвідношення понять стрес у психології та психічної неспроможності в кримінальному праві. Врахування юристом при вирішенні громадсько-правових спорів негативно-го впливу станів тривоги, страху, стресу на здатність учасників домовленостей повною мірою дає можливість усвідомити значення рішень і зберігати вольове управління своїми діями.

Отже, емоції та почуття нерозривно пов'язані з особистістю, відбиваючи у свідомості людини процес і результат задоволення її потреб. Емоційність є вродженою здатністю, проте почуття розвиваються протягом життя людини в процесі розвитку її особистості. Велике значення має розвиток емпатії – здатність до співпереживання, збагнення, розуміння емоційності станів іншої людини. У процесі становлення особистості важливою є проблема формування вміння управляти своїми емоціями.

Можливість управління емоціями багато в чому залежить від рівня розвитку волі – особливої форми психічної активності особистості, що спрямована на подолання труднощів при досягненні поставленої мети шляхом свідомої організації та саморегуляції людиною своєї поведінки і діяльності. Воля виконує спонукальну функцію, обумовлюючи

активність людини, і гальмівну функцію, що виявляється в стримуванні небажаних проявів активності.

Воля виявляється в таких якостях особистості, як цілеспрямованість (уміння людини підкоряти свої дії поставленим цілям), наполегливість (уміння людини мобілізувати свої можливості для тривалої боротьби з труднощами), витримка (уміння гальмувати дії, почуття, думки, що перешкоджають здійсненню прийнятого рішення), рішучість (уміння приймати і запроваджувати в життя швидкі й обґрунтовані рішення), дисциплінованість (свідоме підпорядкування своєї поведінки загальноприйнятим нормам в установленому порядку), самостійність (уміння не піддаватися впливам різних факторів, що відволікають від досягнення мети, діяти на основі своїх поглядів і переконань), ретельність (уміння виконувати свої зобов'язання в зазначений термін і якісно) тощо.

Під час вивчення теми майбутнім юристам потрібно звернути увагу на такі питання, як: різні рівні прояву афективної сфери; загальний адаптивний синдром і стадії розвитку стресу, його прикмети; врахування юристом при вирішенні громадсько-правових спорів негативного впливу на людину станів тривоги, страху, стресу; регулятивне значення емоцій і волі в самотворенні особистості.

Особистість слід розглядати як складну систему, у якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності та спілкування з іншими людьми. Тому особистість можна вважати “системою систем”, на що вказував видатний український психолог нашого часу Г. С. Костюк.

Існує офіційна думка про те, що психологічна структура особистості може мати такі основні компоненти:

1. *Скерованість*, або *спрямованість*, особистості, тобто вибіркове ставлення людини до дійсності. Скерованість містить у собі різні властивості, систему взаємних потреб та інтересів, практичних установок. До того ж одні з компонентів скерованості домінують і мають провідне значення, тоді як інші виконують опорну роль. Домінуюча скерованість визначає всю психологічну діяльність особистості (потреби, інтереси, психологічні установки, інші властивості особистості).

2. *Можливості особистості*, або *здібності*, охоплюють ту систему здібностей, яка забезпечує успіх діяльності. Здібності взаємопов'язані та взаємодіють одна з одною. Кожний з нас має свою основну, провідну здібність і підпорядкований їй. Підпорядковані здібності підсилюють основну, провідну здатність чи талант.

3. *Характер* як складне синтетичне утворення, у його єдності проявляються зміст і форма духовного життя людини. Хоча характер

і не відображає особистість в цілому, проте є складною системою її властивостей, скерованості й волі, інтелектуальних та емоційних якостей, типологічних особливостей, які проявляються в темпераменті. У системі характеру теж можна виокремити провідні властивості, передусім моральні якості (чутливість, черствість), потім вольові (рішучість, мужність), які забезпечують певний стиль поведінки і спосіб розв'язання практичних завдань. До речі, морально-вольові якості становлять дійсну основу характеру.

4. *Темперамент* утворюють властивості, які визначають динамічну сторону особистості, найбільш стійкі та постійні порівняно з іншими психологічними особливостями людини. Вони визначають швидкість виникнення психічних процесів, темп і ритм діяльності та поведінки, інтенсивність психічних процесів. Загальну психологічну активність, моторику та емоційність слід розглядати як сфери прояву темпераменту.

Але потрібно зазначити, що над цими системами знаходиться *самосвідомість*, яка постає своєю системою самоуправління й яка розпізнає ці системи в особистості та оцінює їх з точки зору тих вимог діяльності, яку вона самостійно обирає, якщо суспільство надає їй таке право.

Термінологічний словник

Аналізатор – складний нервовий апарат для аналізу навколишньої дійсності та змін, що відбуваються всередині організму. Аналізатор складається зі сприймальної частини (рецептора), провідних шляхів (нервових волокон) і відповідних ділянок кори головного мозку великих півкуль.

Рецептор – периферичний відділ аналізатора, що реагує на певний вид фізичної енергії та переробляє її в певне нервове збудження (нервовий імпульс).

Адаптація – це зміна рівня чутливості аналізатора до інтенсивності подразника.

Предметність означає, що об'єкт сприймається нами як відокремлене в просторі та часі фізичне тіло. Найбільш яскраво ця властивість проявляється у відокремленні фігури та фону.

Цілісність – внутрішній органічний взаємозв'язок частин і цілого в образі. Варто розглядати обидва аспекти цієї властивості: а) об'єднання різних елементів у цілому; б) певна незалежність створеного цілого від якості його елементів.

Константність – збереження постійного, незмінного сприйняття предметів при зміні їхньої освітленості, положення в просторі, відстані від людини, яка сприймає.

Ілюзія – хибне, викривлене, помилкове сприйняття об'єктивного світу, що виникає під впливом зовнішнього подразника або хворобливого стану нервової системи.

Пам'ять – пізнавальний психологічний процес, який полягає у фіксації, збереженні та наступному відтворенні людиною її досвіду.

Моторна пам'ять – це запам'ятовування, збереження і відтворення рухів та їхніх систем. Ознакою доброї моторної пам'яті є фізична спритність людини, моторність у праці, те, що називають “золоті руки”.

Емоційна пам'ять – це пам'ять на почуття. Пережиті та збережені в пам'яті почуття постають як сигнали, які спонукають до дії або утримують від вчинків, що викликали в минулому негативні переживання.

Образна пам'ять – це пам'ять на уявлення, картини природи і життя, а також на звуки, запахи, смаки. Вона буває зоровою, слуховою, тактильною (дотиковою), нюховою, смаковою. Образна пам'ять може досягати високого рівня як компенсаторний механізм у сліпих, глухих і т. ін.

Ейдетична пам'ять (або наглядні образи пам'яті) – це результат збудження органів чуття зовнішніми подразниками. Ейдетичні образи подібні до уявлень тим, що виникають за відсутності предмета, але характеризуються такою деталізованою наглядністю, яка цілком недоступна звичайному уявленню.

Запам'ятовування – процес пам'яті, спрямований на закріплення образів сприйняття, уявлень, думок, дій, переживань через встановлення зв'язків інформації з набутих раніше досвідом.

Забування – процес пам'яті, протилежний запам'ятовуванню, і виявляється він у тому, що актуалізація забутих образів чи думок утруднюється або стає взагалі неможливою.

Поняття – це відображення загальних і до того ж суттєвих властивостей предметів і явищ дійсності.

Процес мислення – це перехід суб'єкта від наявних до нових знань.

Аналіз – це розчленування в думці предмета, явища або поняття і вирізнення окремих його частин, ознак або властивостей.

Синтез – це поєднання в думці окремих елементів, частин, ознак в єдине ціле.

Порівняння – встановлення подібності й несхожості між предметами або явищами дійсності.

Абстрагування – відволікання від несуттєвих ознак і виокремлення найбільш суттєвих особливостей групи предметів або явищ.

Логічне мислення – обґрунтоване, мотивоване, доказове, несуперечливе мислення, яке, виходячи з правильних вихідних позицій і суджень, за необхідності веде до правильних, об'єктивних висновків.

Інтуїтивне мислення – це таке мислення, яке протікає дуже швидко, згорнуте в часі, не має чітко виражених етапів, мінімально усвідомлюване.

Продуктивне мислення – це психологічна основа людської творчості, джерело інновацій у всіх сферах діяльності людини.

Мисленнєві (розумові) операції – це порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, класифікація, узагальнення, конкретизація. Вони взаємодіють між собою, а також спрямовані на розпізнавання об'єктів і контроль за виконанням перетворюючої функції мисленнєвої діяльності.

Наочно-дієве мислення – мислення, яке відбувається в ситуації сприймання конкретних об'єктів чи перетворення ситуації за допомогою рухового акту.

Наочно-образне мислення – мислення, у змісті якого переважають образи та певною мірою узагальнені уявлення про об'єкти.

Словесно-логічне мислення – мислення з опорою на поняття, судження, що відбувається за допомогою логіки.

Творча уява – створення нових оригінальних образів без опори на наявний образ предметів і явищ або їх зображення.

Відтворююча, репродуктивна уява – створення образу чогось нового для людини, що спирається на словесний опис або умовне зображення цього нового (креслення, схему, нотний запис тощо).

Мимовільна уява – створення нових образів, некерованих спеціально поставленою метою.

Довільна уява – це уява, що проявляється в тих випадках, коли нові образи або ідеї виникають у результаті свідомого наміру людини уявити щось.

Фантазія – продукт уяви, що змінює вигляд дійсності та дозволяє знайти новий погляд на вже відомі факти. Тому вона має велику художню і наукову пізнавальну цінність.

Увага – психічне явище, що виражається в зосередженості свідомості суб'єкта в даний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті (предметі, події, способі, міркуванні тощо).

Домінанта – “панівний осередок збудження”, який визначає характер реакції організму в даний момент. Домінанта визначає напрям уваги.

Обсяг уваги – кількість об'єктів, які сприймаються одночасно з достатньою чіткістю.

Зосередженість уваги – утримання уваги на одному об'єкті, або на одній діяльності, абстрагуючись від усього іншого.

Стійкість уваги – тривале утримання уваги на предметі чи якій-небудь діяльності.

Коливання уваги – періодичне відволікання та послаблення уваги до певного об'єкта або діяльності.

Переключення уваги – свідоме переміщення уваги з одного об'єкта на інший, пов'язане з переходом від однієї діяльності до іншої або з постановкою нового завдання.

Концентрація уваги – здатність нервових процесів обмежувати сферу свого поширення вихідним осередком виникнення; концентрація свідомості на предметі сприйняття.

Емоції – це особливий клас психічних процесів, станів, явищ, що виражається у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб'єктом життєвого змісту явищ, предметів і ситуацій для задоволення своїх потреб.

Ейфорія – це піднесено-радісний, веселий настрій, стан безтурботності, що не відповідає об'єктивним обставинам, при якому спостерігаються мімічні та загальнорухові поживавлення та психомоторні порушення.

Почуття – це вища форма емоційного відношення людини до предметів і явищ дійсності, що вирізняється відносною усталеністю,

узагальненістю, відповідністю потребам, мотивам і цінностям, які були сформовані в процесі її особистісного розвитку.

Афект – сильний і переважно нетривалий емоційний стан, пов'язаний із різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин; супроводжується різко вираженими руховими проявами і змінами у функціях внутрішніх органів. В основі афекту лежить пережитий людиною стан внутрішнього конфлікту, породжений суперечностями між його потягами, прагненнями, бажаннями або суперечностями між вимогами, що ставляться людині, та можливостями виконати ці вимоги.

Настрій – це відносно тривалий, стійкий емоційний стан помірної або слабкої інтенсивності, що виявляється в загальному тлі психічного життя індивіда й забезпечує переважання в ньому емоцій визначеної модальності (радісний – похмурий). Настрої формуються під впливом важливих життєвих подій: удач, зустрічей, прийнятих рішень тощо. На відміну від ситуативних емоцій і афектів, настрої є емоційною реакцією не на безпосередні наслідки таких подій, а на їх значення в контексті більш загальних життєвих планів, інтересів і очікувань людини.

Стрес – стан психічного напруження, що виникає в людини в процесі діяльності за найскладніших, важких умов як у повсякденному житті, так і особистих ситуаціях.

Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. На відміну від болю й інших видів страждання, що викликаються реальною дією небезпечних для існування чинників, страх виникає при їх передбаченні. Залежно від характеру загрози, інтенсивності та специфіки переживання, страх варіює в досить широкому діапазоні відтінків (побоювання, острах, переляк, жах). У випадку, коли страх досягає сили афекту (панічний страх, жах), він здатний нав'язати стереотипи поведінки (втеча, заціпеніння, захисна агресія).

Депресія – афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальної пасивності поведінки. Суб'єктивно людина в стані депресії відчуває важкі, болючі емоції та переживання – пригніченість, тугу, розпач.

Фрустрація – психічний стан, що виявляється в характерних рисах переживань і поведінки, викликаних об'єктивно непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або вирішення завдань; стан краху і пригніченості, викликаний переживанням постійних невдач.

Тривога – негативний емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, а також в очікуванні несприятливого розвитку подій.

Пристрасть – це сильне, стійке, всеохоплююче почуття, що домінує над іншими спонуканнями людини та призводить до зосередження на предметі пристрасті всіх її прагнень і сил.

Потяг – психічний стан, що виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу суб'єкта. Потяг є плинним явищем, оскільки подана в ньому потреба згасає, або усвідомлюється, перетворюючись на конкретне бажання, намір, мрію та ін.

Бажання – усвідомлене і конкретизоване прагнення певної мети, яке характеризується досить виразною усвідомленістю потреби, яка йому передувала, та шляхів і способів її задоволення.

Вольові риси – відносно стійкі, незалежні від ситуації психічні утворення. До них належать цілеспрямованість, яка визначає напрями вияву таких властивостей особистості, як сміливість, наполегливість, рішучість.

Вольове зусилля – особливий стан психічного напруження, пов'язаний із подоланням перешкод і труднощів.

Невроз – це набуте функціональне захворювання нервової системи, при якій відбувається “зрив” діяльності головного мозку без будь-яких ознак анатомічного пошкодження.

Неврастенія – це нервова слабкість як розплата за невміння долати бар'єри спілкування, і вона сама створює для людини нові ускладнення в міжособистісних стосунках.

Психастенія – це невроз нав'язливих станів, поява стійких тривожних думок, страхів.

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості незалежно від ситуації; характеризується інтересами, нахилами, переконаннями, ідеалами, у яких виражається світогляд людини.

Характер – це особливі прикмети, риси, котрих людина набуває в суспільстві. Таких рис психологи налічують декілька тисяч. Характер утворюється із сукупності стійких індивідуальних особливостей особистості, які складаються і виявляються в спілкуванні та спільній діяльності людей. Характер – це певна програма поведінки.

Інтровертний тип характеру – характер, якому властиві замкненість, утруднення в спілкуванні та налагоджені контактів з оточуючими.

Екстравертний тип характеру – характер, якому притаманні жага до спілкування, діяльність, балакучість, поверховість.

Некерований тип характеру – імпульсивний, конфліктний, категоричний тип щодо прояву особливостей особистості.

Неврастенічна акцентуація – це домінування хворобливого самопочуття, подразливості, підвищеної втомлюваності.

Сензитивний тип характеру характеризується надмірною чутливістю, лякливою, сором'язливістю, вразливістю.

Демонстративний тип характеру – характер, якому властиві егоцентризм, потреба в постійній увазі до себе, співчуття.

Задатки – це природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку людини, які становлять природну основу розвитку здібностей людини.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що є умовою успішного здійснення даної діяльності.

Темперамент (лат. *temperamentum* – відповідне співвідношення рис) характеризує індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності, тобто за показниками темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, енергійності, емоційності. Психофізіологічний аналіз структури темпераменту дає змогу виділити три головних його компоненти, які проявляються в загальній активності індивіда, його емоційності.

Загальна активність індивіда – це тенденції особистості до самовираження, оволодіння та перетворення зовнішньої дійсності.

Динаміка психічних явищ – це динаміка, яка актуалізується за допомогою моторики. Серед динамічних якостей рухового компонента слід виділити такі ознаки м'язового руху, як швидкість, сила, різкість, ритм амплітуди.

Емоційність як компонент темпераменту – це комплекс властивостей, що характеризують особливості виникнення, перебігу та згасання різних почуттів, афектів і настроїв.

Холеричний тип темпераменту характеризується високим рівнем нервово-психічної активності та енергії дій, різкими рухами, а також силою, імпульсивністю та яскравою виразністю емоційних переживань.

Сангвінічний тип темпераменту – темперамент, якому притаманні висока нервово-психічна активність, різноманітність, багатство міміки і рухів, емоційність, вразливість і лабільність. Переживання сангвініка неглибокі, а його рухливість при негативних виховних вправах призводять до втрати необхідної зосередженості, поспіху, а іноді – до поверхневості.

Меланхолічний тип темпераменту – темперамент, який пов'язується з низьким рівнем нервово-психічної активності, стриманістю та приглушеністю моторики і мовлення, значною емоційною реактивністю, глибиною і стійкістю почуттів при слабкому зовнішньому її виявленні.

Флегматичний тип темпераменту характеризується такими ознаками поведінки, як низький рівень активності та невміння переключатись, повільність і спокій у діях, міміці та мовленні, рівність, сталість, глибина почуттів і настроїв. При неадекватному вихованні у флегматика можуть розвинути такі негативні риси, як млявість, слабкість емоцій, схильність до виконання лише звичних дій.

Самосвідомість людини – це усвідомлення людиною за допомогою мови себе самого, своїх відносин до природи і до інших людей, своїх дій і вчинків, своїх думок, переживань і різноманітних психічних якостей. Це складний психічний процес, сутність якого полягає в сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, у всіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у розуміння свого власного “Я” як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів.

Самопізнання – форма пізнання людиною себе у всіх відношеннях, яка відображає реальне буття особистості та формує, крім системи знань про себе, у людини ставлення до себе.

Самоконтроль – внутрішній звіт особистості про співвіднесеність мотиву, мети дії та її ходу, усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів. Механізм самоконтролю виявляється в готовності перевести дію в інше русло, внести в неї додаткові елементи.

Рівень домагань особистості – це прагнення до досягнення мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми

і певним чином ставиться до себе. Я-концепція – цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей спосіб оцінки власного “Я”, що постає як установка стосовно самого себе і має такі компоненти: когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від самооцінки залежать відносини людини з навколишнім середовищем, стосунки з іншими людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Питання для самостійного опрацювання

1. Психіка людини та її призначення.
2. Категорії психічних явищ.
3. Закономірності процесу відчуття і його механізми.
4. Врахування особливостей відчуття в професійній діяльності юриста.
5. Сприйняття людиною світу і його види.
6. Психологічна сутність сприйняття та його властивості.
7. Помилкове сприйняття та ілюзії.
8. Уявлення як відтворююче сприйняття.
9. Врахування особливостей уявлень людини в юридичній діяльності.
10. Пам'ять та її механізми.
11. Класифікація видів пам'яті.
12. Продуктивність пам'яті та її чинники.
13. Значення пам'яті для розкриття злочину.
14. Міркування в процесі вирішення задач та їх значення для юридичної діяльності.
15. Якості мислення та їх мобілізація для інтенсифікації інтелектуальної діяльності юриста.
16. Проблема сприйняття та розуміння мови в юридичній діяльності.
17. Різновидності мови і шляхи їх ефективної організації.
18. Увага та її чинники.
19. Різновидності уваги, їх особливості та необхідність врахування в діяльності юриста.
20. Індивідуальні особливості уваги і проблеми її організації.
21. Емоції як процеси, стани та почуття як прояв стійкого ставлення до дійсності.
22. Негативні емоції в діяльності юриста і шляхи протидії їх негативним впливам.
23. Воля і контроль за поведінкою як проблема правової свідомості.
24. Значення волі в діяльності юриста.
25. Значення типів темпераменту для юридичної діяльності.
26. Темперамент і спеціалізація в юридичній діяльності.

27. Шляхи розслідування справи і темперамент.
28. Характер і його властивості.
29. Здібності й особливості правової поведінки.
30. Спрямованість у життєдіяльності людини.

Теми рефератів, доповідей і повідомлень

1. Увага, її природа та роль у навчальній і трудовій діяльності.
2. Вікові та індивідуальні особливості уваги.
3. Стійкість уваги та способи її вивчення.
4. Умови підвищення ефективності уваги на заняттях.
5. Формування довільної уваги в процесі навчальної діяльності.
6. Структура когнітивної сфери особистості.
7. Відчуття і сприймання в структурі інтелектуальних здібностей особистості.
8. Розвиток сенсорної культури особистості.
9. Проблеми моделювання процесів сприймання.
10. Розвиток чуттєвої сфери людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу.
11. Значення процесів прийому інформації для навчання.
12. Шляхи удосконалення процесів чуттєвого пізнання в психології.
13. Найважливіші теорії пам'яті в психологічній науці.
14. Пам'ять і розвиток особистості.
15. Пам'ять у навчальній діяльності людини.
16. Умови доброго запам'ятовування і збереження.
17. Індивідуальні особливості пам'яті та здібності людини.
18. Принципи єдиного інтелекту і становлення мислення професіонала.
19. Особистісна зумовленість мислення.
20. Критичність мислення та його продуктивність.
21. Формування інтелектуальної активності особистості.
22. Способи активізації мислення.
23. Проблема формування логічного мислення.
24. Уява і творчість.
25. Зв'язок пізнавальної й афективної сфер особистості.
26. Афективна сфера у свідомості особистості.
27. Функціональне призначення афективної сфери.
28. Інформаційна теорія емоцій особистості.
29. Зовнішні прояви емоційного стану.
30. Психологія про почуття людини.
31. Стреси в нашому житті та їх значення.
32. Характеристика емоційно-вольових властивостей особистості.
33. Негативні психічні стани, їх попередження і подолання.
34. Специфічні емоційно-вольові стани свідомості особистості.

35. Вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості юриста на ефективність професійної діяльності.
36. Темперамент і його значення для успіху в професійній діяльності юриста.
37. Характер і його роль у професійній діяльності юриста.
38. Психолого-кримінологічна характеристика різних типів акцентуованих особистостей.
39. Акцентуовані властивості особистості та схильність до протиправних дій.
40. Спрямованість і мотиваційна сфера в структурі особистості.
41. Значення волі в правоохоронній діяльності.
42. Сучасна психологія про природу психічних явищ та їх класифікація.
43. Когнітивна сфера особистості як суб'єкт юридичної діяльності.
44. Емоційні стани та їх класифікація.
45. Загальні властивості емоцій і почуттів.
46. Регулятивне значення емоцій і волі в самотворенні особистості.
47. Психічні властивості особистості, їх класифікація та врахування в діяльності юриста.
48. Акцентуації характеру.

Контрольні питання

1. Визначте основні форми прояву психіки та вкажіть їхній взаємозв'язок.
2. Що таке свідомість? Як вона виникла? Що входить у структуру свідомості?
3. Що таке відчуття? Які фізіологічні механізми лежать в основі відчуттів? Укажіть види та властивості відчуттів.
4. Що таке сприйняття? Назвіть властивості сприйняття. Що таке ілюзії сприйняття?
5. Що таке увага? Укажіть властивості й охарактеризуйте види уваги.
6. Як проявляються закономірності уваги, відчуттів і сприйняття в юридичній практиці?
7. Яка роль пам'яті у сфері права? Укажіть психологічні особливості процесів запам'ятовування і відтворення в різних учасників кримінальної події.
8. Як проявляються порушення пам'яті? Які причини, що визначають продуктивність пам'яті?
9. Що таке мислення? Охарактеризуйте види мислення. Які форми, способи й операції мислення ви знаєте?
10. Як протікає розумова діяльність людини й у чому суть можливих її порушень? Розкрийте зв'язок мислення й мовлення.

11. Що таке уява?
12. Що таке воля і які механізми усвідомленого вольового поведження?
13. Що таке потребнісно-мотиваційна сфера особистості?
14. Охарактеризуйте юридично значимі стани.
15. Що таке афект? Розгляньте особливості фізіологічного і патологічного афектів.
16. Що таке особистість? Які елементи становлять її структуру?
17. Що таке темперамент людини і як він залежить від динаміки нервових процесів? Як властивості темпераменту проявляються в поведженні та вчинках людей?
18. Що таке характер? В якій системі відносин людини проявляється характер? Як він формується? Розгляньте відомі типології характерів.
19. Що таке акцентуація характеру і психопатія? Які типології акцентуацій характеру і психопатій вам відомі?
20. Що розуміють під здібностями людини? Які фізіологічні основи здібностей? Назвіть види і рівні здібностей.
21. Які елементи становлять спрямованість людини?
22. Що таке афективна сфера психіки?
23. Що відтворюється в переживаннях афективної сфери особистості?
24. Чому афективні процеси називають суб'єктивними?
25. Хто запропонував термін “емоції” для позначення “порухів душі”?
26. Чи правомірною є традиція відокремлення емоційних процесів?
27. Які функції виконують і яке значення мають емоції в житті людини?
28. Як змінюється діяльність людини, коли активація стає надмірною?
29. Що таке емоції як складова афективної сфери особистості?
30. Що таке почуття як складова афективної сфери особистості?
31. Які загальні властивості мають емоції та почуття?
32. У чому полягає сутність естетичних почуттів?
33. Які вихідні ознаки має вольова поведінка?
34. У чому полягає сутність емоційно-вольової регуляції?
35. Що таке психічний “стан” особистості?
36. Які існують психічні стани особистості?
37. Чому в стані тривоги найвиразніше виявляється зв'язок емоційних станів і властивостей особистостей?
38. Яким є основний тон ваших емоційних станів? Спробуйте визначити їх і пояснити причини.
39. Які існують засоби впливу на ваш емоційний стан та інші афективні процеси?
40. Чи є актуальною проблема психологічної типології особистості?
41. Що таке особистість у рамках типологічного підходу?

42. Чи існує взаємозв'язок типу особистості та її ставлення до спілкування з іншими людьми (прив'язливий, агресивний, відчужений типи)?
43. Чи правомірною є типологія особистості залежно від співвідношення поведінки і внутрішніх мотивів (гармонічна, конфліктна, імпульсивна особистість)?
44. У чому полягає сенс типології маніпулятивних типів характеру (диктатор, рахівник, прилипала, хуліган, гарний хлопець, суддя, захисник)?
45. Чи є сумісність між конституціональною та клінічною типологіями особистості?
46. Що таке акцентуації характеру?
47. У чому полягає зміст типології психосоціотипів?
48. Які типи людей виділяють у сенсорній типології?
49. Які типи людей виділяють залежно від “локусу контролю”?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Стан психологічної концентрації на об'єкті в психології називається:
  - а) уява;
  - б) мислення;
  - в) увага;
  - г) відчуття.
2. Щоб правильно оцінювати свідчення свідків, необхідно знати основні закономірності, властивості відчуттів, до яких належать:
  - а) чутливість аналізатора;
  - б) адаптація;
  - в) ідентифікація;
  - г) ілюзія.
3. До помилок у відчуттях і свідченнях свідків злочину належать:
  - а) адаптація;
  - б) контраст відчуттів;
  - в) сенсбілізація;
  - г) сінестезія.
4. Які характеристики об'єкта можуть привернути нашу увагу:
  - а) новизна;
  - б) складність;
  - в) однорідність
  - г) інтенсивність?

5. Які закономірності відчуттів слід враховувати при допиті свідків:
  - а) адаптація відчуттів;
  - б) взаємодія відчуттів;
  - в) послідовні образи;
  - г) інтенсивність?
6. Які види чутливості є провідними в професійній діяльності юриста:
  - а) кінестетична;
  - б) зорова;
  - в) слухова;
  - г) дотикова?
7. Сприйняття як психічне явище – це ...
  - а) психічне явище, що полягає в зосередженості на окремому об'єкті;
  - б) процес, що полягає у створенні нових образів об'єктів, явищ, на основі засвоєних раніше знань і уявлень;
  - в) процес відображення предметів і явищ у сукупності їх властивостей;
  - г) опосередковане відображення в свідомості людини суттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів і явищ навколишнього світу.
8. Який вид сприйняття потрібно розвивати майбутнім юристам:
  - а) довільне;
  - б) мимовільне;
  - в) слухове;
  - г) просторове?
9. Які властивості і закономірності сприйняття важливо використовувати в роботі та навчанні:
  - а) предметність сприйняття;
  - б) цілісність сприйняття;
  - в) осмисленість сприйняття;
  - г) апперцепція сприйняття?
10. На яку властивість сприйняття впливає емоційна напруга:
  - а) предметність;
  - б) цілісність;
  - в) константність;
  - г) апперцепція?
11. Які фактори можуть впливати позитивно чи негативно на сприйняття слідчим різних складних об'єктів:
  - а) досвід;
  - б) значимість;

- в) осмисленість;
  - г) перцептивна задача?
12. При розслідуванні злочинів, пов'язаних з використанням зброї, виникає необхідність оцінити інтервали між пострілами. Закономірності якого виду сприйняття при цьому потрібно враховувати:
- а) синтетичного сприйняття;
  - б) сприйняття предметів;
  - в) сприйняття руху;
  - г) сприйняття часу?
13. Який вид пам'яті забезпечує збереження і відтворення інформації, що потрібна для досягнення мети певної дії:
- а) оперативна;
  - б) довготривала;
  - в) емоційна;
  - г) короткочасна?
14. Що легше запам'ятовується:
- а) те, що входить у мету діяльності;
  - б) те, що викликає емоційну реакцію;
  - в) організований матеріал;
  - г) те, що викликає зацікавленість?
15. Процес зворотній запам'ятовуванню – це ...
- а) відтворення;
  - б) впізнання;
  - в) пригадування;
  - г) забування.
16. Ефективні прийоми, які можуть бути активізовані слідчим, адвокатом, прокурором з метою встановлення істини у справі:
- а) заспокоєння;
  - б) виключення стресогенних подразників;
  - в) використання наглядності;
  - г) асоціації.
17. Процес опосередкованого відображення у свідомості людини суттєвих властивостей, зв'язків, відносин предметів і явищ навколишнього світу – це ...
- а) сприйняття;
  - б) мислення;
  - в) свідомість;
  - г) уява.

18. Характеристика мисленнєвої діяльності юриста:
- а) легкість генерування ідей;
  - б) переключення;
  - в) рефлексивність;
  - г) рухливість.
19. Етап мислення в процесі рішення задач, який передує відкриттю кримінальної справи:
- а) орієнтування в умовах;
  - б) визначення шляхів, засобів, методів рішення задач;
  - в) підготовчий.
20. Яка уява частіше проявляється в правозастосовній діяльності:
- а) пасивна;
  - б) активна;
  - в) відтворююча;
  - г) творча?
21. Фізіологічний механізм процесу відчуття складається з таких частин:
- а) аферентні нерви;
  - б) еферентні нерви;
  - в) рецептор;
  - г) блукаючі нерви;
  - д) мозковий кінець аналізатора.
22. Рецептори прийнято поділяти на такі групи:
- а) рецептивні;
  - б) кінестетичні;
  - в) статичні;
  - г) екстрацептивні;
  - д) інтроцептивні.
23. Існують такі види сприйняття “на співвідношення” подразників:
- а) часу;
  - б) зору;
  - в) слуху;
  - г) руху;
  - д) простору.
24. Сприйняття людини людиною здійснюється на основі спостереження:
- а) діяльності;
  - б) емоцій;

- в) жестів;
  - г) мови;
  - д) поведінки.
25. Органи відчуття в дитини починають функціонувати:
- а) до народження;
  - б) з моменту народження;
  - в) у перші тижні після народження.
26. Наше сприйняття світу пов'язане з:
- а) культурою;
  - б) практикою;
  - в) досвідом;
  - г) мовою.
27. Принцип доповнення полягає в тому, що мозок прагне:
- а) згрупувати близькі елементи;
  - б) згрупувати подібні елементи;
  - в) доповнити погано окреслені контури;
  - г) всі відповіді правильні.
28. Індивідуальні особливості уваги:
- а) здатність до переключення;
  - б) обсяг і широта;
  - в) розподіленість;
  - г) здатність до концентрації.
29. Специфічні почуття людини, пов'язані з потребами, можуть набувати форми:
- а) афекту;
  - б) фрустрації;
  - в) настрою;
  - г) кохання.
30. Які емоції відрізняються дієвістю і спонукають до вчинків, висловлювань, збільшують напруження сил:
- а) неприємні;
  - б) позитивні;
  - в) астеничні;
  - г) тривалі;
  - д) неповторні?
31. Як називається короткочасна, бурхлива, надзвичайно інтенсивна емоційна реакція:
- а) емоція;
  - б) стрес;

- в) афект;
  - г) невроз?
32. Настрій буває:
- а) перехідним;
  - б) стійким;
  - в) пригніченим;
  - г) веселим.
33. Емоційний стан може супроводжуватись такими зовнішніми проявами:
- а) мімікою;
  - б) звужуванням зіниць;
  - в) жестикуляцією;
  - г) інтонацією.
34. Поведінка в стресовій ситуації залежить від:
- а) інтелекту;
  - б) здоров'я;
  - в) зовнішніх факторів;
  - г) стану нервової системи.
35. Які з перерахованих понять відповідають підвищеній активності людини:
- а) радість;
  - б) фантазії;
  - в) роздратованість;
  - г) подив;
  - д) страждання?
36. Які з наведених емоційних станів вважаються основними:
- а) цікавість;
  - б) радість;
  - в) здивування;
  - г) страждання;
  - д) гнів;
  - е) відраза;
  - є) презирство;
  - ж) страх;
  - з) сором?
37. Хто з вказаних психологів є авторами теорій типології особистості:
- а) Л. С. Виготський;
  - б) К. Хорні;

- в) А. Ф. Лазурський;
  - г) Д. Роттер;
  - д) О. М. Леонтьєв?
38. Якщо людина вважає те, що з нею відбувається, результатом дії зовнішніх сил, то до якого типу вона належить:
- а) екстраверт;
  - б) візуал;
  - в) екстернал;
  - г) практик;
  - д) мислитель?
39. Люди якого типу всю інформацію сприймають через зір і зорові образи:
- а) психастенік;
  - б) візуал;
  - в) холерик;
  - г) шизотімік;
  - д) інтроверт?
40. Хто запропонував конституціональну типологію особистості:
- а) Гіппократ;
  - б) Павлов;
  - в) Кречмер?
41. Який із вказаних типів не належить до типології соціотипів:
- а) раціональний;
  - б) логічний;
  - в) аудіальний;
  - г) емоційний?
42. Якого типу люди будуть віддавати перевагу певній емоційній дистанції:
- а) атлетик;
  - б) реаліст;
  - в) “відчужений”;
  - г) активний?
43. Як називається людина, якщо вона легко змінює свою думку під впливом інших:
- а) кінестетик;
  - б) конформіст;
  - в) егоїст;
  - г) екстернал?

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 209–210.
2. Лук А. Н. Эмоции и личность / А. Н. Лук. – М. : Знание, 1982. – С. 24–25.
3. Немов Р. С. Психология : учеб. пособие / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, 1990. – С. 115.
4. Платонов К. К. Психология : учеб. пособие / К. К. Платонов, Г. Г. Голубее. – М. : Высш. шк., 1977. – С. 135.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Т. 2. – С. 126.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Діяльність, групи, спілкування в прикладних розділах юридичної психології

Семінарське заняття 5

Кримінальна психологія про особливості злочинної поведінки, особливості особистості злочинця та злочинних груп

План

1. Кримінальна психологія.
2. Психологічний аналіз злочинної поведінки.
3. Психологія особистості злочинця.
4. Психологічна структура особистості злочинця.
5. Типологія злочинців.
6. Психологічні особливості злочинних груп.
7. Психологічна характеристика масовидної поведінки.

Методичні вказівки

Кримінальна психологія – це сфера юридичної психології, яка вивчає психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структури, функціонування і розпаду злочинних груп.

Кримінальна психологія вивчає ті психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, у ході задуму, підготовки і скоєння злочину. Вона досліджує особистість злочинця, структуру і психологічні особливості злочинних груп.

У вітчизняній кримінальній психології відхиляється підхід про “природженого злочинця”, реалізується діалектичний погляд, у якому повинно враховуватися і біологічні властивості, і соціальний вплив на конкретну особистість. До того ж провідне місце у формуванні психологічних особливостей злочинців відводиться соціальним факторам. Навіть суто вроджені та спадкові властивості індивіда не позбавлені впливу макросередовища і мікросередовища. Але існують і біологічні передумови протиправної поведінки. До них належать (дані дослідження Г. Аванесова): патологія біологічних потреб (причина багатьох сексуальних викривлень і сексуальних злочинів); неврастенія, психопатія та інші нервово-психічні захворювання; спадкові захворювання (особливо захворювання дітей, викликані алкоголізмом батьків); психофізичні навантаження, конфліктні ситуації, використання нових видів енергії, які призводять до різних захворювань і служать кримінальним фактором.

Отже, при вивченні злочинної поведінки необхідно враховувати співвідношення соціального і біологічного в структурі конкретної особистості, пам'ятаючи про те, що злочинність зумовлена насамперед соціальними факторами, але завжди слід мати на увазі й індивідуально-психологічні, біологічні особливості особистості злочинця.

У літературі часто зустрічається використання термінів “злочинна поведінка” і “злочин” в якості синонімів.

Злочинна поведінка – поняття більш широке, яке містить у собі не тільки сам злочин як суспільно небезпечне, протиправне діяння (або бездіяння), але і його джерела; виникнення мотивів, постановку цілей, вибір засобів, прийняття суб'єктом майбутнього злочину різних рішень. Аналізуючи з психологічної сторони злочинну поведінку, слід помічати не тільки сам злочин (як процес асоціального характеру), але і його зв'язки із *зовнішніми* факторами, а також *внутрішні*, психічні процеси і стани, які спрямовують і контролюють його здійснення.

Процес формування та прояву злочинної поведінки суб'єкта, який навмисно скоїв злочин, можна розділити на два основних етапи. Перший етап – мотиваційний, а другий етап – реалізація рішення.

Для процесу мотивації, тобто першого етапу, змістом якого є боротьба мотивів щодо скоєння злочину, супутніми є процеси цілеутворення, вибір об'єкта, на який суб'єкт планує спрямувати свої злочинні дії. Спочатку мотиви та цілі можуть і не співпадати. Проте надалі можливе своєрідне зсунення мотиву на ціль.

Під час другого етапу – реалізації рішення – здійснюються протиправні дії та, як наслідок цього, настає злочинний результат, злочин, який може і не співпадати з наміченими цілями.

У подібній ситуації (крім випадків, коли ціль і результат співпадають) можуть зустрічатись такі варіанти: ціль виявилась “недовиконаною”, тобто результат повністю або частково не досягнутий через об'єктивні фактори; ціль виявилась “перевиконаною”, тобто досягнутий результат у ході скоєння злочинних дій перевищив раніше поставлену мету (наприклад, у результаті розбійного нападу настала смерть потерпілого від одержаних тілесних пошкоджень), мав місце результат, який не планувався.

Особистість у психології – це прояв соціальної якості людини, яка утворюється через інтеграцію психологічних властивостей під час соціалізації, і виконання сукупності соціальних ролей.

Особистість злочинця буде відображенням своєрідної соціальної якості людини, яка здійснила кримінальний вчинок. До того ж специфічна сутність особистості злочинця полягає в тому, що в особливостях його психічного складу є визнані індивідуальні особливості, які виражають внутрішні передумови асоціальної поведінки.

В окремому правопорушнику не можна абсолютизувати якісь злочинні його особливості. У кожного злочинця можливо виявити загальні, спільні риси, які характерні для всіх злочинців певної категорії. Тільки в цьому вигляді можна говорити про термін “особистість злочинця”, тобто особистість злочинця містить риси однакові для представників злочинного світу. У той же час, як і кожна людина, окремий злочинець має багато різних індивідуальних особливостей, які можуть бути однаковими з правослухняними громадянами. Тому одна й та сама людина може бути не тільки злочинцем, але до того ж і гарним батьком. Хоча частіше, на жаль, зловмисники з порушеннями моральної сфери виявляють свою асоціальну сутність і в інших сферах суспільства.

Людина за своїми психічними якостями не може фатально бути приречена до соціальної ролі злочинця. Але в кожному злочині відносно суб’єктивної сторони відбувається прояв психічних якостей особистості злочинця.

У Кримінальному Кодексі України в частині 1 ст. 18 є таке визначення злочинця: “Суб’єктом злочину, або злочинцем, є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність”. Отже, передбачається певна особливість особистості, яка постає суб’єктивним елементом складу злочину. Законодавець зобов’язує виявити особливості індивіда в притягненні його до кримінальної відповідальності, тому що саме вони стали суб’єктивною причиною злочину.

Особистість злочинця завжди була предметом прискіпливої уваги різних наук. Тому існує велика кількість науково-методологічних підходів до її проблематики. В юридичній психології ми зобов’язані зосередитись на соціально-психологічних підходах.

До соціально-психологічних теорій щодо вивчення причин злочинності, злочинної поведінки та злочинців належать погляди вчених *Габріеля Тарда* (1843–1904) та *Еміля Дюркгейма* (1858–1917). *Ч. Ломброзо* також головну увагу зосередив на фізичних недоліках людей, стверджуючи, що злочинність за своєю природою є спадковою. *Зигмунд Фрейд* (1856–1939) у своїй психоаналітичній теорії причини злочинної поведінки бачив у функціонуванні *id* та *ego*, а також в інфантильному емоційному переживанні індивіда. Кримінальна поведінка розглядалася ним як результат конфлікту між *ego* та *супер-ego*. Послідовник Фрейда *Соломон Аша* називає цей конфлікт *інтрапсихічним* та уточнює, що люди з добре розвиненим *супер-ego* можуть здійснювати злочинні наміри в площині “відігрівання заборонених спонукань”. Ще ряд психоаналітиків (*К. Холін*, *В. Мартинс*) вважають, що кримінальна поведінка

обумовлена так званою *сублімацією*. Г. Айзенк наголошує, що прогностичними ознаками кримінальної поведінки є *екстраверсія* (Е), *нейротизм* (Н) і *психотизм* (П), до того ж останній найбільше корелює із злочинністю.

Різні підходи існують стосовно розгляду питання щодо структури особистості злочинця.

1. До психологічної структури особистості злочинця дослідники відносять: *властивості* потребнісно-мотиваційної сфери (потреби, інтереси та інше); *властивості* ціннісно-нормативної сфери (погляди, ціннісні орієнтації, переконання, установки та інше); інтелектуальні *властивості* (рівень розумового розвитку, особливості мислення та інше); *властивості*, які є вагомими в злочинній поведінці (знання, вміння, навички, здібності); емоційні, вольові *властивості*, темперамент.

2. Якщо дивитись на психологічну структуру особистості злочинця з точки зору виконуваних нею функцій щодо породження злочинної поведінки, то вона зобов'язана мати *властивості*, які детермінують: а) криміногенно значиме сприйняття тих або інших соціальних умов і ситуацій; б) мотивацію злочинної поведінки; в) сприйняття злочинної мети, яка визначається кримінальним способом реалізації мотивів; г) можливість реалізації злочинного засобу – досягнення злочинної мети.

Важливим аспектом дослідження проблеми особи злочинця є узагальнення і систематизація її властивостей та якостей. Практичне значення мають категорії “*типологія особи злочинця*” і “*класифікація злочинців*”. Профілактична діяльність, що пов'язана із запобіганням злочинності на рівні особи, залежить від розробки типології особи злочинця, яка є основою методики прогнозування індивідуальної поведінки, і застосування заходів профілактичного та правового впливу.

У кримінологічній літературі розрізняють *типологію* і *класифікацію*. Відмінність між цими поняттями полягає в тому, що типологія узагальнює сукупність типових для всіх або певних груп соціальних особливостей, а класифікація поділяє злочинців на групи за певною одиничною, індивідуальною ознакою.

Класифікація передуює типології. У науковій і навчальній літературі наводяться різні класифікації злочинців:

- за *соціально-демографічними ознаками* (стать, вік, освіта) – чоловіки, жінки, неповнолітні; різноманітні вікові категорії, зокрема 18–24, 25–29, 30–49 і понад 50 років; з початковою, середньою, вищою освітою;

- за ознаками соціального становища і роду занять – робочі, службовці, працівники сільського господарства, військовослужбовці, працівники сфери торгівлі, приватні підприємці, студенти, фермери, безробітні, пенсіонери;
- за ознаками місця проживання і тривалості проживання – житель міста, селища міського типу, села; місцевий житель, мігрант, переселенець;
- за інтенсивністю і характером злочинної діяльності – повторність, рецидив (спеціальний або особливо небезпечний), у складі групи чи організованого злочинного угруповання;
- за станом особи в момент вчинення злочину – у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, під час відбування покарання у виправно-трудовій установі тощо;
- за видами вчиненого злочину – злодії, грабіжники, вбивці, гвалтівники, хулігани, хабарники тощо.

Наведені класифікації не вичерпні, оскільки злочинців можна класифікувати й на інших підставах.

У кримінологічній літературі наводяться різні варіанти типології особи злочинця, що поділяються на групи залежно від критерію типологізації. Так, наприклад, розрізняють три групи типології.

До першої групи належить типологія, у якій злочинці диференціюються залежно від характеру особистісно-мотиваційних властивостей, що виявляються у вчиненому злочині. За цим критерієм розрізняють особливо небезпечних, насильницьких, корисливих осіб, які вчинили злочини проти суспільного порядку, необережних.

Друга група об'єднує типологію, у якій злочинці розподіляються за характером взаємодії криміногенної особи з різним ступенем вираження, за ситуативними факторами вчинення злочину або залежно тільки від ступеня вираження криміногенних викривлень особи. Прикладом такої типології можна вважати варіант, запропонований для неповнолітніх злочинців, коли розрізняють два основних типи: *криміногенний і випадковий*. У свою чергу, криміногенний тип поділяється на три підтипи: послідовно криміногенний; ситуаційно-криміногенний; ситуаційний.

До третьої групи входить типологія, де критерієм типологізації є соціальна спрямованість особи злочинця. Одним із варіантів такої типології є розподіл злочинців за співвідношенням негативної й позитивної спрямованості особи. Остання типологія передбачає виділення таких типів, як:

- **професійний тип** – найнебезпечніший тип особи, до якого належать професійні злочинці й особливо небезпечні рецидивісти.

Спрямованість особи деформована і репрезентується у вигляді негативної спрямованості. Вирізняється правовим нігілізмом, низькою загальною і моральною культурою, антисуспільною установкою. Для цього типу характерний внутрішній потяг до вчинення повторних злочинів і створення власними зусиллями ситуацій, що сприяють вчиненню злочинів;

- **звичний тип** – для особи характерна значна деформація структури соціальної спрямованості, позитивний компонент слабкий, а соціально-психологічні властивості нестійкі й суперечливі. Вирізняється низьким рівнем правосвідомості, відсутністю чітких меж між моральним і аморальним, поняттями “можна” та “не можна”. Від професійного типу відрізняється тим, що використовує життєві ситуації, але не активний у самотійному створенні таких ситуацій. До цього типу належать особи, що вчиняють повторні злочини, зокрема й рецидивісти;
- **нестійкий тип** – для особи не характерні наявність стійких і значних деформацій структури спрямованості особи. Компоненти негативної та позитивної спрямованості приблизно однакові, що однаковою мірою може спричинити як до послаблення, так і до підсилення криміногенності. Між злочином і особою завжди є “привід”, особистісна інтерпретація якого може або призвести до вчинення злочину, або ні. До вчинення злочину така особа може вчиняти різні правопорушення або аморальні дії;
- **необережний тип** – у соціальній спрямованості цього типу переважає позитивний компонент, а негативна спрямованість мінімальна. Для цієї особи характерне легковажне ставлення до соціальних норм, що регулюють поведінку в суспільстві. Може вчиняти, як правило, нетяжкі злочини як умисно, так і з необережності;
- **випадковий тип** – особа характеризується позитивною соціальною спрямованістю, без деформації з боку негативного компонента, має стійкий рівень правосвідомості, злочини вчиняє лише через тиск критичної життєвої ситуації. Це, як правило, злочинні дії, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, що викликаний неправомірними діями потерпілого, або з перевищенням меж необхідної оборони.

Злочинна група – це така мала група, яка характеризується чисельністю її членів, організованістю та структурованістю, спільними ціннісними орієнтаціями та груповими нормами, стосунками між її членами та змістовністю спільної діяльності. До нижньої межі чисельності злочинної групи, яка визнана кримінальним законодавством у Ч. 1

Ст. 28 КК України, належать два і більше виконавця, а в Ч. 3 цієї статті зазначається край організованої злочинної групи – три і більше, а в Ч. 4 – злочинної організації – так само три і більше. За складом групи характеризуються такими параметрами, як вік, стать, національність, кримінальний досвід тощо. Більшість кримінальних груп складаються з дорослих людей і молоді. Середній вік таких груп становить 20–40 років. Структура злочинної групи – одна з найбільш головних характеристик і може бути описана за допомогою соціометрії, ролей та організаційного підходу. Соціометрична структура групи дозволяє визначати статус (авторитет) кожного члена групи, виходячи з тих переконань, які віддають кожному з них її члени. Соціометричний підхід використовують при описі груп кількістю до 20 чоловік. Ролева структура характеризує членів групи виходячи з тих неофіційних функцій, які вони виконують. Організаційна структура припускає наявність поширених, багатофункціональних та ієрархічно взаємозв'язаних підрозділів.

Організовані злочинні групи – це чисельне злочинне співтовариство, яке поєднує у своїх рядах десятки та сотні осіб, активно займаються злочинною діяльністю. В основі формування організованих злочинних груп знаходяться два принципи: територіальний та етнічний. Територіальні злочинні групи створюються в мікрорайоні, місті, регіоні. Такі угруповання мають назви: “команда”, “бригада” і мають чітку структуру та сувору дисципліну. До структури таких злочинних товариств входять: лідер (“авторитет”), збирачі “податі”, бійці. Аналогічну структуру має й етнічно організована злочинна група. Але її особливість полягає в тому, що найбільш важні “посади” займають представники відповідного етносу.

Масовидні форми прояву активності потрібно поділяти на масовидні явища та масовидну поведінку, яка, у свою чергу, поділяється на організовану і неорганізовану. Важливо також звернути увагу, що суб'єктом організованої масовидної поведінки є публіка, учасники санкціонованих мітингів і демонстрацій, які не порушують норм і правил, а суб'єктом неорганізованої масовидної поведінки є натовп, учасники якого знаходяться в стані емоційного збудження і готовністю до негативних дій. Натовп є соціально-небезпечним. За наявності відповідних соціальних, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників може формуватись агресивний натовп. Провокуючими агресивність натовпу є чутки. За умови виникнення певних подій і ситуацій може виникати паніка. Потрібно звернути увагу на помилки, яких припускаються працівники правоохоронних органів при взаємодії з подібними скупченнями людей, щоб найбільш ефективно впливати на ситуацію з масовидними явищами і поведінкою.

Термінологічний словник

Особистість злочинця – свідомий суб'єкт, наділений сукупністю біологічно обумовлених і соціально детермінованих властивостей, поведінка якого визначається антисупільною спрямованістю, що виникає під впливом певних суспільно-політичних, економічних і соціокультурних умов.

Просоціальна спрямованість особистості – повне прийняття особою цінностей і норм суспільства, готовність їх наслідувати та дотримуватися у своїй життєдіяльності.

Злочинна група – це неформальне антисупільне об'єднання осіб для спільного вчинення злочинів, що є єдиним, особливим суб'єктом діяльності.

Організована злочинна група – це відносно масова група стійких і керованих співтовариств злочинців, що займаються злочинною діяльністю як промислом.

Масовидна форма вияву активності – це поведінка великих груп людей, що виникає внаслідок безпосередньої або опосередкованої психічної взаємодії між ними на основі загальних або схожих інтересів і регулюється лише частково соціальними нормами, або зовсім не регулюється.

Суб'єкт масовидних явищ – сукупність осіб, які не мають безпосередніх контактів між собою, але об'єднані певним загальним інтересом (мода, масові міграції, релігійні уподобання та ін.).

Організована масовидна поведінка – публіка, санкціоновані мітинги та демонстрації, коли присутні дотримуються заздалегідь визначених норм, правил і керуються раціональними приписами.

Неорганізована масовидна поведінка – натовп, учасники якого знаходяться в стані емоційного збудження і характеризуються готовністю до негайної дії.

Натовп – це сукупність емоційно збуджених, найчастіше агресивно налаштованих громадян, до того ж це соціально небезпечна форма масовидної поведінки, оскільки його учасники порушують громадський порядок, створюють загрозу для громадської безпеки, можуть проявляти непокору або протидіяти законним вимогам представників влади.

Чутки – соціально-психологічний феномен, результат групової творчості, до того ж при передачі від одної особи до іншої первісна

інформація “спрощується”, втрачаються її незрозумілі чи неспівзвучні уявленням автора фрагменти, вона стає коротшою, але більш емоційно насиченою та фокусованою.

Питання для самостійного опрацювання

1. Психологічна структура особистості, психологічні особливості її елементів як основа поведінки.
2. Особистість злочинця та співвідношення наслідуваних (біологічних) і набутих (соціальних) властивостей. Біологізаторські концепції особистості злочинця.
3. Соціологізаторські концепції особистості.
4. Позиція сучасної психології у визнанні соціального і біологічного в людській природі.
5. Три основні рівні особливостей особистості антисуспільної спрямованості поведінки.
6. Типологія злочинців за психологічними особливостями, що скоїли насильницькі та насильницько-корисливі дії.
7. Спрямованість як “найвищий елемент” структури особистості правопорушника, її динамічна підструктура.
8. Різні види спрямованості, типологія злочинців.
9. Елементи структури конкретного злочину й етапи формування злочинної поведінки.
10. Вплив структурних елементів особистості та способу життя на процес формування злочинної поведінки.
11. Поняття про поведінку і злочинну поведінку.
12. Соціальні ролі, потреби як основи поведінки та їх взаємозалежності.
13. Інтерес як крок від потреби до поведінки. Мотиви як обґрунтування рішення, їх групи. Привід як причина виникнення мотиву, стимул і мотивація.
14. Намір як мисленнєвий образ дії, цілепокладання, мета, прийняття рішення та його структура.
15. Безпосереднє вчинення злочину як завершальний етап психологічної структури злочинної поведінки.
16. Суб’єкти небезпечних злочинних дій як носії свідомості, волі, що породжують відповідальність.

Теми рефератів, доповідей і повідомлень

1. Психологія підозрюваного, злочинця.
2. Біосоціальні фактори в детермінації злочинної поведінки.
3. Різновидності злочинів та їх характеристика.
4. Психологічні особливості окремих категорій злочинців.
5. Психологія неповнолітніх і потерпілих.

6. Психологія злочинних груп і організованої злочинності.
7. Психологія організованої злочинності.
8. Психологія затримки підозрюваних.
9. Психологічний аналіз злочинної діяльності.
10. Психологічна структура злочинця.
11. Злочинна поведінка та механізми її формування.
12. Психологічна характеристика екстремальних ситуацій у правоохоронній діяльності.
13. Змінені стани свідомості та їх вплив на злочинність.
14. Психологія розслідування злочинів.
15. Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі.
16. Психологія допиту осіб, що мають відношення до злочину.
17. Біологізаторські концепції особистості злочинця.
18. Соціологізаторські концепції особистості злочинця.
19. Поняття злочинної групи та її психологічна характеристика.
20. Психологічні особливості різновидів злочинних груп.
21. Психологічні аспекти організованої злочинності.

Контрольні питання

1. Як співвідноситься соціальне і біологічне в розвитку особистості?
2. Які основні ідеї щодо особистості розробили представники класичної психології?
3. Що таке “індивід”, “людина”, “особистість”, “індивідуальність”, “суб’єкт”?
4. У чому проявляється індивідуальність людини?
5. Чому особистість вважається складною “системою систем”?
6. Які існують теорії особистості в зарубіжній психології?
7. Які основні положення про особистість містяться в концепціях вітчизняної класичної психології?
8. Які компоненти становлять структуру темпераменту?
9. Які Вам відомі типи темпераменту?
10. Які компоненти становлять характер людини і яким він буває?
11. Які Вам відомі типи характеру?
12. Що вивчає кримінальна психологія?
13. Дайте визначення особистості злочинця й розкрийте її психологічну структуру.
14. Охарактеризуйте ціннісно-орієнтаційну й стереотипізовану поведінкову схему особистості злочинця.
15. Що таке злочинне поводження? Які біологічні й соціальні фактори його зумовлюють?

16. Що лежить в основі кримінально-психологічної класифікації особистості злочинців?
17. Охарактеризуйте насильницький тип злочинця.
18. Подайте психологічні особливості корисливого типу особистості злочинця.
19. Охарактеризуйте психологічні особливості злочинців-професіоналів і рецидивістів.
20. Розкрийте психологічні особливості осіб, що зробили необережні злочини.
21. Охарактеризуйте психологічні особливості неповнолітніх правопорушників.
22. Укажіть психологічні передумови девіантного й деліквентного поведження підлітків.
23. Розкрийте механізм злочинного діяння.
24. У чому полягають психологічні особливості імпульсивних злочинних діянь?
25. Що таке віктимне поведження? Розкрийте психологічні фактори, що його зумовлюють.
26. Наведіть психологічну характеристику групової злочинності.
27. Що таке кримінальне “середовище” і кримінальна “субкультура”?
28. Позначте типи кримінальних об’єднань і вкажіть їхні характеристики.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Соціологізаторські концепції особистості злочинця:
  - а) теорія диференційного зв’язку Е. Сатерленда;
  - б) теорія аномії Р. Мертон;
  - в) аналітична психологія К. Юнга;
  - г) теорія стигматизації Ф. Танненбаума.
2. Біологізаторські концепції особистості злочинця:
  - а) антропологічна;
  - б) конституціональна;
  - в) генетична;
  - г) індивідуальна психологія А. Адлера.
3. Що є головною ознакою для визначення людини як особистості злочинця:
  - а) поведінка;
  - б) система властивостей;
  - в) скоєння протиправного вчинку?

4. Що належить до психологічної структури особистості злочинця:
  - а) криміногенне сприйняття тих або інших соціальних умов і ситуацій;
  - б) мотивація до злочинної поведінки;
  - в) прийнятність злочинної мети, яка визначається кримінальним способом реалізації мотивів;
  - г) можливість реалізації злочинного засобу – досягнення злочинної мети?
5. Що є характерним для протиправної поведінки неповнолітніх:
  - а) делінквентність;
  - б) динамізм психічної діяльності;
  - в) відсутність навмисних намірів;
  - г) безвідповідальність?
6. Що є специфічним елементом кримінальної субкультури:
  - а) стратифікація;
  - б) адаптація;
  - в) субординація;
  - г) персоналізація?
7. До структури злочинних товариств входять:
  - а) лідер (“авторитет”);
  - б) збирачі “податі”;
  - в) бійці;
  - г) друзі.
8. Злочинною групою є:
  - а) антисуспільне об’єднання;
  - б) мала неформальна група;
  - в) певним чином об’єднана спільнота.
9. Кількість осіб в організованій злочинній групі:
  - а) 2–3;
  - б) 1–10;
  - в) 10–100.
10. Що є провідним чинником, який визначає злочинну поведінку:
  - а) асоціалізація;
  - б) десоціалізація;
  - в) ресоціалізація?
11. Що таке злочин:
  - а) вольовий акт поведінки;
  - б) закінчена дія;
  - в) вчинок?

12. Чим відрізняється особистість злочинця від законослухняного громадянина:
- а) негативним змістом ціннісно-нормативної системи;
  - б) поєднанням криміногенних за своїм значенням властивостей;
  - в) схильністю до злочину?
13. Потреби злочинця обумовлюються за такими ознаками:
- а) матеріально-утилітарним характером;
  - б) відсутністю правомірних умов їх задоволення;
  - в) перевищенням середнього стандарту;
  - г) нерозвинутістю соціальних потреб.
14. Причини об'єднання декількох осіб у злочинну групу:
- а) неможливість вчинити злочин самому;
  - б) неформальні зв'язки учасників за наявності антисупільної спрямованості;
  - в) спільність інтересів і соціальних установок;
  - г) конформізм.
15. Принципова позиція сучасної психології про домінуючі фактори особистості:
- а) біологічні;
  - б) соціальні;
  - в) психологічні;
  - г) біосоціальні.
16. Кримінальна психологія – це ...
- а) галузь соціальної психології, яка вивчає психологічні особливості осіб, що скоїли злочин;
  - б) галузь юридичної психології, яка вивчає психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структури, функціонування і розпад злочинних груп;
  - в) особлива частина загальної психології, яка вивчає психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, а також закономірності функціонування і розпаду злочинних груп;
  - г) галузь юридичної психології, яка вивчає психологію правопорушників засуджених до позбавлення волі за скоєння злочину;
  - д) галузь юридичної психології, яка вивчає психологічні механізми та психологічні особливості розгляду кримінальні справ у судах.

17. Причини злочинності – це ...
- а) результат складної взаємодії особливостей особистості та середовища;
  - б) наслідки відсутності належного контролю за дітьми з боку батьків;
  - в) стан розвитку сучасної економіки в Україні;
  - г) сучасні умови розвитку демократії;
  - д) результат виховання та навчання підлітків.
18. Які два типи не належать до типів антисуспільної спрямованості особистості:
- а) асоціальний;
  - б) антисоціальний;
  - в) кримінальний;
  - г) суспільно небезпечний;
  - д) терористичний?
19. Що не входить до основних етапів механізму формування злочинної поведінки:
- а) пошуковий;
  - б) мотиваційний;
  - в) цілепокладаючий;
  - г) операціональний?
20. Злочинна група – це ...
- а) антисуспільне об'єднання трьох і більше неповнолітніх для скоєння злочину;
  - б) державне об'єднання двох чи більше осіб для отримання прибутку шляхом здійснення кримінальної діяльності;
  - в) недержавне об'єднання трьох чи більше підприємств для розвитку своєї справи;
  - г) об'єднання трьох або більше осіб для спільного скоєння злочинів;
  - д) антисуспільне неформальне об'єднання двох або більше осіб для спільного вчинення злочинів, що є єдиним, особливим суб'єктом цього виду людської діяльності.
21. Що не належить до причин об'єднання декількох осіб у злочинну групу:
- а) неможливість вчинити злочин самому;
  - б) спільність сформованих злочинних інтересів учасників групи;

- в) особисті неформальні зв'язки та стосунки учасників у минулому та їх характер;
- г) прийняті в групі загальні норми поведінки, що визначають її орієнтацію на порушення закону та групову злочинну діяльність?

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник / Б. І. Бараненко. – К. : ЦУЛ, 2007. – 272 с.
2. Бедь В. В. Юридична психологія : навчальний посібник / В. В. Бедь. – Львів : Новий Світ – 2000, 2004. – 376 с.
3. Іванов В. М. Юридична конфліктологія : навчальний посібник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2004. – 224 с.
4. Коновалов В. Е. Правовая психология : учебное пособие для юристов / В. Е. Коновалов. – Харьков : Основа, 1990–1991. – 198 с.
5. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М. В. Костицкий. – К. : Вища школа, 1990. – 259 с.
6. Сабуров А. С. Юридична психологія : навчальний посібник / А. С. Сабуров. – К. : ТП Прес, 2003. – 208 с.
7. Юридична психологія : підручник. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.

Семінарське заняття 6 **Психологія діяльності та характеристика** **юридичної психології**

План

1. Психологія діяльності, її сутність функції, різновидності та структура.
2. Психологічна структура діяльності юриста.
3. Складові юридичної діяльності.
4. Соціально-психологічна характеристика юридичної діяльності.

Методичні вказівки

Діяльність особистості – це взаємодія конкретної людини з об'єктивною дійсністю, у процесі якої вона прагне досягти поставлених цілей, специфічно людська, регульована, свідома активність, породжується потребами і спрямована на пізнання й перебудову зовнішнього світу і самої людини.

При вивченні діяльності особистості потрібно враховувати, що людина в силу соціальної природи завжди йде вперед на шляху розвитку, а не повторює цикли життя, як це відбувається в тваринному світі. У психологічному відношенні життєвий шлях конкретної людини не повторює життєвого шляху всіх попередніх поколінь людей. Відповідно до цього психологія вивчає основні види людської діяльності в

плані їх розвитку протягом життя конкретної людини. До основних видів діяльності людини належать праця, навчання, гра.

Діяльність – складне явище з певною сукупністю елементів, які пов’язані між собою й утворюють цілісність, єдність. Така сукупність має назву “система”. Кожна система характеризується передусім структурою, тобто сукупністю взаємопов’язаних елементів, що становлять цю систему.

Психологічна структура індивідуальної діяльності містить складові, які визначають етапи самого процесу її здійснення. Спочатку, перш ніж відбувається сама діяльність, визначається ціль як уявний образ майбутнього результату діяльності, за допомогою якого суб’єкт сподівається задовольнити ту чи іншу потребу. Вона виникає через мотив, тобто внутрішню спонукальну причину дій і вчинків людини, переживання чогось особисто значущого для індивіда, або шлях вибору варіанта досягнення мети. До того ж інколи відбувається підміна понять “мотив” на “стимул”, що неправильно. Мотив – це будь-яке психічне явище, що збуджує до дії, а стимул – явище, що діє на людину і викликає відповідну реакцію. Стимул може стати мотивом, але за умов, що його буде “перероблено” особистістю і відображено свідомістю як важливий для задоволення потреб. Через це один і той самий стимул у різних особистостей може викликати різні мотиви. Сам процес діяльності визначається як сукупність дій, що спрямовуються на досягнення мети або на зміну стану предмета діяльності. Кожна окрема дія, будучи складовою процесу діяльності, має таку саму структуру, як і діяльність взагалі, але спрямовується на досягнення конкретної елементарної мети, або задачі. Дію взагалі потрібно розуміти як спрямований від суб’єкта до предмета зв’язок (наприклад, погляд, звернення), а діяти – це навмисно зі своєї волі змінювати стан предмета діяльності. У діяльності потрібно виділяти і предмет діяльності (дії). Це все те, на що спрямовуються дії та перетворюються в процесі діяльності. Потрібно також виділити і результат діяльності, який характеризується двома компонентами: продуктом і психічним результатом. *Продукт* – це те, що отримано після реалізації дії над предметом діяльності відповідно до мети. *Психічний результат* – це нові навички, знання, навчальна компонента будь-якої діяльності людини. Позитивний психічний результат визначається відсутністю помилкових дій. Успішний результат пояснюється правильно обраними засобами діяльності. Засоби діяльності суб’єкта – це його підготовленість до діяльності, що визначається особистим досвідом, засвоєними знаннями, нормами поведінки, сформованими вміннями, навичками та звичками, а отже, можливостями.

В юридичній діяльності, як науково-прикладній галузі, вивчаються психологічні закономірності діяльності у сфері правозастосовних і правоохоронних відносин, відносин у зв'язку з судочинством і заснованих на їх пізнанні вимогах до особистості фахівця-юриста. Складовими юридичної діяльності є суб'єкт і його цілі, об'єкт і специфічні умови, а також конкретні методи та засоби досягнення мети. Досягається мета за умови виявлення злочинця, його покарання, що повинно мати моральні, відновлення справедливості, і виховні наслідки. У зв'язку з цим юридична діяльність розподіляється на окремі різновиди відповідно до етапів її здійснення, які відрізняються різними суб'єктами її реалізації. Так, після злочину виникає оперативно-розшукова діяльність, яка здійснюється оперативниками, оперуповноваженими. Далі надходить черга діяльності слідчого, який працює з підозрюваними. На суді виникає діяльність судді, прокурора, адвоката. Кожна з цих видів діяльності містить пізнавальну, конструктивну, організаторську, комунікативну види діяльності, які потребують окремої характеристики. Крім вказаних основних, виділяють також допоміжні – профілактичну та засвідчувальну діяльності. Їх співвідношення різне щодо професійної діяльності різних її суб'єктів. У структурі оперативно-розшукової діяльності більше переважає пізнавальна конструктивна діяльність, у роботі слідчого – організаційна, у діяльності прокурора зовні діяльність виглядає як комунікація.

Всебічний розгляд юридичної діяльності, психологічних особливостей праці юриста дозволяє побачити в цій галузі найбільш важливі напрямки, намітити шляхи підвищення ефективності трудових витрат працівників правоохоронних органів, більш якісно проводити оцінку та відбір осіб, що бажають отримати юридичну освіту і в подальшому стати юристами. Під цим кутом зору перейдемо до більш докладного розгляду цієї проблеми. Отже, основними особливостями професійної діяльності юриста є:

- *правова регламентація* (нормативність) професійної поведінки, прийнятих рішень працівників правоохоронних органів, юридичних служб та інших юристів, що професійно беруть участь у правозастосовній діяльності;
- *владний, обов'язковий характер* професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів;
- *екстремальний характер* правоохоронної діяльності багатьох юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби та податкової поліції тощо;
- *нестандартний, творчий характер* праці юриста;

- *процесуальна самостійність*, персональна (для багатьох підвищена) відповідальність юристів, що працюють у правоохоронних органах, державно-правових структурах.
- *правова регламентація* професійної діяльності юриста.

Правозастосовна діяльність працівників державно-правових структур різного посадового становища досить чітко регламентована. Відступ від своїх службових обов'язків, порушення юристом посадових повноважень розглядаються як порушення закону, свідчить, перш за все, про низький рівень його професійної компетентності.

Ця обставина формує прагнення суворо дотримуватися правових норм, впливає на поведінку, спрямованість особистості. Потреба дотримуватись моральних, правових норм є однією з провідних, яка домінує серед інших соціально значущих потреб, що впливають на правосвідомість. Все це визначає високий рівень соціалізації особистості, особливо співробітників правоохоронних органів, їх відповідальності перед суспільством, нормативності поведінки. Ця інтегративна властивість розглядається як один з головних факторів професійної придатності юриста. Особливо важлива роль правосвідомості, інсталяційні відносини юридичної фірми щодо дотримання моральних, правових норм поведінки в несподівано складних ситуаціях, які можна назвати ситуаціями або факторами професійного ризику. Розглянемо коротко деякі такі ситуації (фактори) ризику.

Владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів.

Використання юристом, що працюють у правоохоронних органах, своїх владних службових повноважень нерідко істотно зачіпає інтереси громадян, юридичних осіб, організацій. Тому надання посадовим особам правоохоронних органів відповідних повноважень передбачає і розумне їх використання з урахуванням характеру вчиненого винним, ситуації, що склалася, особистості суб'єкта, щодо якого застосовуються ті чи інші заходи правового характеру.

Відомо, що найменший відступ від вимог закону щодо використання владних повноважень тією чи іншою посадовою особою може призвести до тяжких наслідків, завдати моральної шкоди, психічної травми людині та його близьким, негативно вплинути на його авторитет і репутацію серед оточуючих, сформувану спотворену думку про нього.

Прийняття рішень у подібного роду ситуаціях конфліктного характеру з використанням відповідно до закону владних повноважень вимагає від юриста – співробітника правоохоронних органів – не тільки глибоких професійних знань, високого рівня професійної компетентності,

але й особливих особистісних якостей, розвиненого інтелекту, аналітичного складу розуму, здатності прогнозувати наслідки своїх рішень, емоційної рівноваженості, шанобливого ставлення до людей.

Екстремальний характер правоохоронної діяльності.

Професійна діяльність юристів, а особливо тих, хто знаходиться на передньому плані боротьби зі злочинністю, у ряді випадків носить вельми напружений, відповідальний характер, обумовлений виконанням великого обсягу складної, різноманітної роботи в умовах гострого дефіциту інформації та часу, активної протидії зацікавлених осіб, які ігнорують правові норми.

Нерідко нервово-психічні перевантаження поглиблюються нерегулярною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від звичного для багатьох людей відпочинку, що іноді призводить до розвитку стійких станів психічної напруженості, емоційної нестійкості, надлишкової фрустрованості, появі невротичних реакцій, психосоматичних функціональних розладів і різних захворювань на цьому ґрунті.

Тому юристи, особливо ті, які служать у правоохоронних органах, повинні відрізнятися гарним фізичним здоров'ям, витривалістю до психофізичних перевантажень, високою працездатністю, мати високий рівень нервово-психічної, емоційної стійкості, що слід розглядати як один з найважливіших факторів їх професійної придатності.

Нестандартний, творчий характер професійної праці юристів.

Одна з особливостей праці юриста полягає в тому, що йому доводиться мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, а це вимагає індивідуального, творчого підходу, уважного вивчення виниклих правовідносин. Тому юристові необхідні не тільки суто професійні правові, суспільно-політичні, але й спеціальні знання з різних галузей науки і техніки, освіти і культури, розвинений інтелект. Безмежною в пізнавальному відношенні є сфера міжособистісного спілкування з різними учасниками кримінального, цивільного процесу, а також сам процес пізнання людей, поєднання різних характерів, поглядів, вчинків.

Процесуальна самостійність, персональна відповідальність юристів, що працюють в органах прокуратури, суду, міліції тощо. Незалежність діяльності посадових осіб правоохоронних органів є одним з основоположних принципів правосуддя, згідно з яким кожен слідчий, прокурор, суддя при виконанні покладених на них обов'язків підкоряються лише закону і не повинні залежати від будь-яких місцевих впливів. Виховання юристів у дусі підпорядкування Закону формує їх правосвідомість, здатність самостійно приймати рішення, почуття персональної відповідальності за свої рішення і вчинки.

В юридичній психології розглядаються питання соціально-психологічних особливостей правоохоронної діяльності, а також основні структурні компоненти професійної діяльності юриста такі, як управлінська та правовиховна підструктури (крім пізнавальної, конструктивної, комунікативної й організаційної). У розділі про діяльність слід розглянути і питання про психологію правознавчої діяльності, психологію правотворчої діяльності. Також пізнавальними, цікавими, важливими для майбутніх юристів є питання щодо змісту професіограм слідчого, судді, адвоката, нотаріуса, менеджера з безпеки підприємництва, приватного детектива та охоронця.

Термінологічний словник

Діяльність – це така форма активності, яка є цілеспрямованою і забезпечує досягнення мети.

Пізнавальна діяльність – діяльність, яка необхідна для встановлення факту наявності чи відсутності правопорушення, причетності до нього певної особи та ступеня її вини, адекватно до якої визначається міра покарання.

Юридична діяльність – діяльність юриста, яка спрямована на відновлення справедливості та створення умов, які забезпечують покарання за злочин.

Конструктивна діяльність – це діяльність, спрямована на відбирання та композицію отриманого матеріалу, а також планування послідовності та змісту дій.

Комунікативна діяльність – така діяльність, яка забезпечує процеси передачі та отримання інформації, що є важливою для відновлення дії закону зусиллями юристів.

Організаційна діяльність – діяльність, спрямована на створення умов щодо здійснення інших компонентів діяльності.

Потреба – стан живої істоти, що відображає її залежність від умов існування та зумовлює активність у ставленні до цих умов.

Активність – діяльний стан живих організмів як умова їхнього існування у світі.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб, у яких виявляється активність суб'єкта.

Мотивація – спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість.

Мета – те, для чого працює, за що бореться людина, чого вона хоче досягнути у своїй діяльності.

Мета юридичної діяльності визначається необхідністю забезпечення умов для функціонування правової держави та нормальної життєдіяльності кожного конкретного громадянина держави.

Дія – цілеспрямована активність, реалізована в зовнішньому або внутрішньому плані; одиниця діяльності.

Операція – спосіб, яким виконується завдання, досягається мета.

Гра – основна форма вияву активності дитини на перших етапах її розвитку; змістовна творча діяльність, у якій дитина ставить свідомі цілі, прагне до їх здійснення.

Праця – свідомо діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ.

Суб'єкти діяльності – працівники правоохоронних органів чи співробітники правозастосовних установ.

Об'єкти діяльності – переважно особи, які перебувають у конфліктних стосунках із законом, порушують правові норми чи є носіями інформації, значимої для розкриття та розслідування злочинів, їх профілактики.

Емоційно-моторні процеси – це процеси, що зв'язують виконання рухів з емоціями, відчуттями, психічними станами, що людина переживає.

Інтеріоризація – процес переходу від зовнішньої, матеріальної дії до внутрішньої, ідеальної дії.

Екстеріоризація – процес перетворення внутрішньої психічної дії в зовнішню дію.

Ідеомоторний акт – перехід уявлень про рух м'язів у реальне виконання цього руху.

Антиципація – здатність особистості в тій чи іншій формі передбачати розвиток подій, явищ, результату дій.

Інтерес – форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і до того ж сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності.

Профілактика – правове виховання громадян для попередження порушень закону та вплив на правопорушників (злочинців) з метою недопущення ними протиправних дій надалі.

Засвідчувальна діяльність – надання всієї одержаної інформації у спеціальних, передбачених законом формах (протокол, постанова тощо).

Питання для самостійного опрацювання

1. Психологія юридичної діяльності як самостійний напрям юридичної психології.
2. Вивчення і розкриття закономірностей юридичної діяльності та її структури.
3. Види юридичної діяльності за профілем і суб'єктами її реалізації.
4. Пізнавальна діяльність.
5. Специфічна риса в юридичній діяльності.
6. Основний зміст конструктивної діяльності.
7. Зв'язок конструктивної діяльності з комунікативною.
8. Комунікація як один з обов'язкових компонентів юридичної діяльності.
9. Елементи комунікативної діяльності й їх врахування в юридичній діяльності.
10. Характерна особливість комунікації в юридичній діяльності.
11. Примусовий характер як специфічна особливість комунікації в юридичній діяльності.
12. Організаційна діяльність юриста та її спрямованість щодо створення оптимальних умов для юридичної діяльності.
13. Особливості здійснення юридичної праці, їх врахування в її організації.
14. Профілактика як правове виховання громадян.
15. Види профілактичного впливу та характеристика їх основних впливів.
16. Психологічні чинники здійснення засвідчувальної діяльності.
17. Юридична діяльність, яка визначається системою взаємозв'язків “людина – людина”.
18. Особливості юридичної діяльності як представника “критичних” професій.
19. Психологічні чинники юридичної діяльності, їх взаємодія в системі “людина – право”.
20. Чинники, що зумовлюють виникнення в суб'єкта юридичної діяльності специфічних станів психологічної напруженості.
21. Підвищена відповідальність і необхідність невідкладного вжиття заходів.
22. Стресогенний характер юридичної діяльності.
23. Психологія юридичної діяльності.

Теми рефератів, доповідей, повідомлень

1. Детермінанти діяльності та поведінки людини як особистості.
2. Діяльність та її психологічна структура.
3. Активність і саморегулювання як основні характеристики діяльності та поведінки людини.
4. Спільна діяльність як взаємодія.
5. Основні різновиди діяльності.
6. Особливості творчої діяльності особистості.
7. Потребнісно-мотиваційна підсистема діяльності.
8. Операційна підсистема діяльності.
9. Інформаційна підсистема діяльності.
10. Регуляторна система діяльності.
11. Індивідуальний стиль діяльності та професійна придатність.
12. Соціально-психологічні основи юридичної діяльності.
13. Класифікація видів діяльності за суб'єктом.
14. Змістовна психологічна структура професійної діяльності юриста.
15. Психологічна характеристика праці юриста. Короткі юридичні професіограми.
16. Психологія слідчої діяльності.
17. Психологічні особливості юридичної діяльності.
18. Розслідування в професійній діяльності юриста.
19. Психологія допиту.
20. Організаційно-управлінська підструктура професійної діяльності юриста.

Питання для самоконтролю

1. Що є джерелами активності живої істоти?
2. З яких компонентів складається діяльність як система?
3. Що таке потреби як форми психіки?
4. Що таке мотиви як форми психіки?
5. Чим потреби відрізняються від мотивів?
6. Що таке інтереси як рушійні сили людської діяльності?
7. Чи є різниця між мотивацією і мотивуванням у діяльності людини?
8. Які існують психологічні рівні регуляції дій?
9. Що таке індивідуальний стиль діяльності ?
10. Які існують психологічні критерії визначення професійної придатності особистості?
11. Які Вам відомі види здібностей?
12. Як довідатися про наявність здібностей?
13. Як людина може сприяти розвитку своїх здібностей?

14. За якими вимогами визначаються здібності до професійної діяльності юриста?
15. За якими психологічними властивостями особистості можна оцінювати здібності до юридичної діяльності?
16. Якими основними та допоміжними різновидами представлена психологічна структура юридичної діяльності?
17. З яких елементів та етапів складається планування юридичної діяльності?
18. Пізнання яких елементів комунікативної діяльності дозволяє більш повно вивчати особливості комунікації в юридичній галузі?
19. Які психологічні чинники слід враховувати при здійсненні засвідчувальної діяльності?
20. Які особливості притаманні юридичній діяльності як “критичній професії”?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Психологічна структура юридичної діяльності представлена такими основними її різновидами:
  - а) пізнавальною;
  - б) конструктивною;
  - в) комунікативною;
  - г) ідеологічною;
  - д) організаційною.
2. Психологія юридичної діяльності – це галузь науково-практичного знання про психологічні закономірності діяльності юриста:
  - а) в умовах конфлікту;
  - б) у сфері правоохоронних відносин;
  - в) у зв’язку з судочинством;
  - г) у сфері суспільних відносин.
3. Юридичній діяльності притаманні такі особливості:
  - а) високий рівень регламентованості;
  - б) реалізація контролю за виконанням законів;
  - в) продуктивний характер;
  - г) тісний зв’язок з рівнем моральності;
  - д) обумовленість успішності рівнем інтелекту.
4. Чим пояснюється той факт, що юридичну діяльність відносять до “критичних” видів діяльності:
  - а) екстремальними ситуаціями;
  - б) стресогенними умовами;
  - в) домінуванням негативних емоцій;

- г) підвищеною відповідальністю за прийняті рішення;
  - д) дефіцитом часу?
5. Які різновиди діяльності розрізняються за профілем:
- а) правотворча;
  - б) слідча;
  - в) правоохоронна;
  - г) правозастосувальна?
6. Які види діяльності називають допоміжними:
- а) комунікативну;
  - б) пізнавальну;
  - в) організаційну;
  - г) профілактичну;
  - д) засвідчувальну?
7. Складові юридичної діяльності:
- а) суб'єкт діяльності;
  - б) об'єкт діяльності;
  - в) наявність специфічних умов діяльності;
  - г) конкретні засоби і методи досягнення мети;
  - д) спільні домовленості.
8. Різновидності діяльності за суб'єктами її реалізації:
- а) оперативно-розшукова діяльність;
  - б) слідча діяльність;
  - в) прокурорська діяльність;
  - г) адвокатська діяльність;
  - д) правозастосувальна.
9. Планування як основний зміст конструктивної діяльності може бути:
- а) планування самоконтролю;
  - б) організаційне;
  - в) орієнтовне;
  - г) планування виконання;
  - д) системне.
10. Види профілактичного впливу:
- а) вплив при проведенні дізнання;
  - б) вплив в установах виконання покарань;
  - в) вплив у трудових колективах;
  - г) переконання;
  - д) соціальний вплив.

11. Хто є об'єктом юридичної діяльності:
- а) особи, що перебувають у конфліктних відносинах;
  - б) особи, що порушують правові норми;
  - в) носії інформації;
  - г) постраждалі;
  - д) суб'єкти різних видів діяльності?
12. Чинниками психологічного характеру для юридичної діяльності є:
- а) наявність владних повноважень;
  - б) суворе правове регулювання;
  - в) наявність ризику;
  - г) багатозначність службових ситуацій.
13. Вимоги до умінь і навичок професійної діяльності юриста – це ...
- а) наявність і використання різних технік спілкування;
  - б) оперативність;
  - в) інформованість;
  - г) різноманітність.
14. Для юридичної діяльності характерно:
- а) дефіцит часу;
  - б) підвищена відповідальність за прийняті рішення;
  - в) домінування негативних емоцій;
  - г) різноманітність.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков, 2002.
2. Бедь В. В. Юридична психологія : навчальний посібник / В. В. Бедь. – К., 2002.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник / В. Л. Васильев. – М., 2003.
4. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов / М. И. Еникеев. – М., 2003.
5. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К., 2004.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – С. 82.
7. Ратінов А. Р. Судова психологія для слідчих / А. Р. Ратінов. – М., 1967.
8. Романов В. В. Юридична психологія : підручник / В. В. Романов. – К., 2000.
9. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология / Г. Г. Шиханцов. – М., 2003.

Семінарське заняття 7
Психологія непроцесуальної (оперативно-розшукової, управлінської та ін.) та процесуальної (слідчої, судової, адвокатської та ін.). Слідча діяльність. Судова психологія

План

1. Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності (психологічна характеристика пошукових і комунікативних слідчих дій).
2. Психологічна структура адвокатської діяльності.
3. Психологічна підготовленість адвоката.
4. Психологічні аспекти захисної промови адвоката, прокурора.

Методичні вказівки

Слід відзначити, що діяльність з розслідування злочинів (слідча діяльність) як різновидність юридичної – це цілеспрямований процес, метою якого є відтворення справжньої картини події злочину за її прямими та непрямими доказами. Її психологічна структура може розглядатись як сукупність основних (пізнавальної, конструктивної, комунікативної, організаційної) та допоміжних (профілактичної та засвідчувальної) різновидів діяльності. Ці складові є у всіх видів юридичної діяльності, тільки їх співвідношення може бути різним. *Пізнавальна* діяльність слідчого – це пошук, сприймання, аналіз та узагальнення інформації, за допомогою якої встановлюється істинне знання щодо конкретної кримінальної справи. *Конструктивна* діяльність слідчого складається з відібрання та композиції зібраного доказового матеріалу (відновлення події злочину за матеріальними та ідеальними слідами) і планування розслідування (планування змісту майбутньої діяльності, тобто визначення предмета та заходів розслідування; планування організації перевірки версій; планування системи та послідовності власних дій; планування системи та послідовності дій інших учасників процесу розслідування). *Комунікативна* діяльність слідчого – це процес встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування, а також здійснення на них психологічного впливу з метою одержання необхідної інформації про подію злочину. *Організаційна* діяльність слідчого – це реалізація системи слідчих дій для одержання доказової інформації; координація зусиль працівників правоохоронних органів, які беруть участь у процесі розслідування злочину; формування технічної та психологічної готовності до виїзду оперативно-слідчої групи при проведенні окремих слідчих дій. *Профілактична* діяльність слідчого полягає у виявленні причин та умов, що сприяють злочинності; здійсненні психологічного впливу на різні категорії учасників розслідування з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки. *Засвідчувальна* діяльність

слідчого – це надання всієї одержаної інформації у спеціальних, передбачених законом формах (протокол, постанова тощо).

Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності здійснюється завдяки визначеній послідовності дій. Реальна ситуація злочину, як правило, визначається високим ступенем складності та невизначеності. Тому, плануючи процес розслідування, слідчий зосереджується не на реальній ситуації, а на її інформаційній моделі. Таким модельним уявленням і постає слідча ситуація – динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, багатоманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру та рівень упорядкованості процесу розслідування. Співвідношення між компонентами реальної ситуації та модельного її уявлення достатньо складне та неоднозначне: об'єктивно складна ситуація правильно відображена в складній слідчій ситуації; об'єктивно складна ситуація неадекватно відображена як проста слідча ситуація; об'єктивно проста ситуація неадекватно сприймається як складна слідча ситуація; об'єктивно проста ситуація правильно усвідомлюється як проста слідча ситуація. Зазначеними співвідношеннями зумовлені можливі помилки в орієнтації вже на початкових етапах розслідування.

У психологічному плані слідча ситуація є проблемною ситуацією, що детермінує всю пізнавальну активність слідчого. Функціональним центром пізнавальної діяльності слід вважати вирішення різноманітних мисленнєвих завдань, що поділяються на два основні різновиди: ідеальні та реальні. Ідеальні завдання – це слідчі версії, що висувуються після збору первісної інформації та становлять собою різноманітні моделі. Ідеальне мисленнєве завдання, як часткова версія, спрямоване на організацію конкретних інформаційно-пошукових дій.

Перший тип завдань визначає дії по знаходженню не стільки самої інформації, скільки надійного її джерела. Вихідна умова цього типу завдань міститься в проблемній слідчій ситуації як джерелі первісної інформації щодо, щонайменше, факту злочину (місто події, свідки, потерпілі, речові докази). Психологічна характеристика інформаційно-пошукових слідчих дій містить: психологічні чинники огляду місця події, аналіз психологічної сутності пред'явлення свідчень для впізнання, зокрема урахування психологічних чинників відтворення обстановки й обставин події, психологічні особливості проведення обшуку, психологічну характеристику інформаційно-комунікативних слідчих дій, психологічні особливості допиту, психологічні аспекти очної ставки.

Другий тип завдань розподіляється на декілька підтипів: а) завдання щодо обрання ефективної слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу для одержання доказової інформації; б) завдання щодо системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; в) завдання щодо структури організації слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (їх планування і реалізація).

Третій тип завдань спрямований на координацію дій при розслідуванні злочинів. Координація – узгоджена система дій, спрямованих на досягнення мети в слідчій діяльності, пов'язана з концентрацією окремих дій та їх взаємообумовленістю. Вона об'єднує зусилля декількох осіб чи відомств.

Четвертий тип завдань передбачає економізацію процесуальних зусиль і визначення термінів діяльності. Слідчому надані певні процесуальні засоби знаходження, фіксації та дослідження доказів, процесуального примусу тощо. Одночасно висувуються досить жорсткі вимоги щодо термінів як всього розслідування, так і окремих слідчих дій.

Зміст *п'ятого типу завдань* – профілактична діяльність слідчого, що має на меті, з одного боку, встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, а з іншого – здійснення заходів, спрямованих на їх ліквідацію.

У процесі розслідування злочину бере участь цілісна особистість слідчого з притаманними їй структурними компонентами, а саме: рівень моральних якостей, принципів і цінностей; рівень інтелектуально-пізнавальних якостей; характерологічні властивості; психофізіологічні якості.

Професіограма слідчого становить собою багаторівневу ієрархічну структуру, у якій відображаються психодинамічні та індивідуально-психологічні властивості й якості, що реалізуються в професійній діяльності.

Вплив негативних емоційних станів може мінімізуватися раціональною організацією і виробленням індивідуального стилю діяльності, за якого недоліки компенсуються розвитком професійно важливих якостей особистості та засвоєнням ефективних методів і засобів. Аналіз існуючих індивідуальних стилів діяльності дозволяє виділити такі типи особистості слідчого:

1 тип – *слідчий-організатор*. Уміло розподіляє повноваження, легко встановлює міжособистісні контакти, успішно керує діями слідчо-оперативної групи.

2 тип – *слідчий-мислитель*. Не схильний до керівництва, продуктивно генерує версії, є професіоналом в оцінці інформації по справі, віддає перевагу самотійній, інтелектуально-насиченій праці, володіє розвиненим продуктивним мисленням та уявою.

3 тип – *слідчий-комунікатор*. Легко встановлює і підтримує соціальні контакти, у процесі розслідування основну увагу приділяє комунікативним слідчим діям (допит, очна ставка).

4 тип – *слідчий-слідопит*. У структурі професійних якостей домінують інформаційно-пошукові, зокрема високий рівень спостережливості. Схильний працювати “за гарячими слідами”, володіє широкими криміналістичними пізнаннями.

Функціонально-психологічна структура слідчої діяльності представлена інформаційно-пошуковими та інформаційно-комунікативними слідчими діями. *Інформаційно-пошукові* – це дії, основу яких становить інформаційний пошук та оперування інформацією щодо події злочину (огляд місця події, впізнання, відтворення обстановки та обставин події, обшук); *інформаційно-комунікативні* – група слідчих дій, що базуються на комунікативній діяльності, тобто здійснюються в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками процесу розслідування (допит, очна ставка).

Для з’ясування психології адвокатської діяльності як різновидності юридичної потрібно розглянути питання щодо психологічної структури адвокатської діяльності, зокрема з’ясувати психологічну підготовленість адвоката, а також психологічні аспекти захисної промови адвоката.

У психологічній структурі адвокатської діяльності, як і в юридичній діяльності, виділяють такі різновиди (структурні компоненти): 1) пізнавальна, 2) комунікативна, 3) організаційна, 4) конструктивна, 5) профілактична (виховна), 6) засвідчувальна.

В адвокатській діяльності кожен із зазначених різновидів (компонентів загальної структури) може поставати як самостійний елемент у тісному взаємозв’язку з іншими видами, або як допоміжний, забезпечуючий. Кожен із них може бути складовою частиною психологічної структури будь-яких видів діяльності людини, специфіка ж адвокатської діяльності визначається саме змістовними її характеристиками.

Виходячи з цього, можна говорити про виняткове положення адвокатури в кримінальному процесі. Захисник – самостійна і незалежна процесуальна фігура. Законодавець визначає обов’язки захисника (зокрема використовувати всі зазначені в законі методи і засоби для з’ясування обставин, що виправдовують звинуваченого чи пом’якшують його відповідальність; надавати звинувачуваному необхідну юридичну допомогу) і визнає певну однобічність діяльності адвоката, звільняючи його від пошуку небажаних для підзахисного обставин. Разом з тим значна кількість питань адвокатської діяльності та відносини, що при цьому виникають, не врегульовані нормами права. Це потребує

цілеспрямованого і систематизованого підходу до формування психологічної культури захисника.

Формування професійної майстерності адвоката відбувається під впливом багатьох чинників (соціально-економічних, організаційних, соціально-психологічних та ін.), серед яких провідне місце належить професійному навчанню та психологічній підготовці. Результатом психологічної підготовки є психологічна підготовленість, що складається з: 1) загальної психологічної культури (знання психологічних законів і закономірностей, що можуть бути використані адвокатом; розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості); 2) спеціальної психологічної підготовленості (комунікативна майстерність, вміння та навички пошуку і цільового використання психологічної інформації з метою захисту).

Прокурор – державна посадова особа, покликана здійснювати вищий нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів органами держави, посадовими особами, громадськими організаціями та громадянами.

Як державний обвинувач, виступаючий у суді прокурор обвинувачує від імені держави і народу, являючи собою соціальну більшість. Це вимагає від прокурора ретельного аналізу доказів у справі, об'єктивних висновків у результаті цього аналізу й уміння висловлювати вимоги справедливого вироку словами, зрозумілими народу, від імені якого прокурор виголошує промову. Тому важливими є пізнавальна і комунікативна діяльності.

Діяльність прокуратури багатогранна. Жодне порушення закону не повинне залишатися без реагування з боку прокуратури, що покликана забезпечувати дотримання законів на доручених їй ділянках роботи. Підтримуючи державне обвинувачення в суді, прокурор однаковою мірою може й обвинувачувати, і відмовитися від обвинувачення у випадку його непідтвердження (відсутності переконливих доказів). У нього один критерій: виступати з позиції закону. Закон не повинен бути порушений ні стосовно потерпілого, ні стосовно до підсудного, і потрібно точно дотримуватися встановленої законом процедури розгляду справи.

Реконструктивний (конструкційний) аспект діяльності прокурорських працівників полягає в умінні розкрити причини досліджуваних явищ, передбачити наслідки цих причин, встановити істину.

Для цього необхідно володіти здатністю:

- проникнути в сутність фактів, зрозуміти зміст того, що відбувається, передбачити можливі найближчі та віддалені, прямі й опосередковані результати і наслідки (критичність);

- охопити широке коло питань і фактів, спираючись на знання з різних галузей права і практики (обґрунтованість);
- мобілізувати професійне мислення в складних умовах (наполегливість, цілеспрямованість);
- оперативно вирішувати завдання, оцінювати обстановку і вживати необхідних заходів (гнучкість);
- самостійно ставити цілі та завдання, знаходити відповідне рішення без сторонньої допомоги (самостійність, відповідальність).

Для прокурора вміння донести свої думки так само важливе, як вміння мислити, а вміння слухати не менш важливе, ніж вміння говорити.

Комунікативний і засвідчувальний аспекти діяльності прокурорських працівників виявляються в умінні:

- встановлювати контакти з аудиторією в суді за допомогою використання усного професійного мовлення. Мовлення прокурора повинне відрізнятися переконливістю аргументації, об'єктивністю, повнотою і всебічністю огляду проблеми, сприяти встановленню істини в справі;
- слухати і чути, аналізувати і зважувати факти та повідомлення;
- робити висновки в результаті скрупульозного аналізу доказів;
- зрозумілими словами висловлювати вимоги справедливого вироку в суді;
- письмово, на професійному рівні, оформлювати документи.

Уся поведінка прокурора як представника держави повинна бути підкорена моральній самодисципліні: неприпустиме його зневажливе чи глузливе ставлення до кого б не було, суперечки з членами суду чи адвокатами. Усім має бути очевидним, що його інтереси – це інтереси суспільства.

У сфері професійних цілей і прийняття рішень у прокурора домінують такі завдання, як покарання злочинців і захист потерпілих, боротьба за справедливість, контроль за дотриманням закону, захист інтересів громадян і держави.

До практичних дій прокурора можна віднести підготовку промови, роботу з документацією, ведення допиту особи на судовому засіданні, дискусію з адвокатом, вивчення висновків експертів.

Термінологічний словник

Головуючий у судовому засіданні – суддя, що очолює склад суду першої інстанції при розгляді конкретної цивільної чи кримінальної справи або склад колегії суддів, що розглядають справу в касаційному або наглядовому порядку.

Комунікація – процес двостороннього обміну інформацією, що веде до взаєморозуміння.

Комунікативна компетентність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

Версія – у слідчій і судовій діяльності обґрунтована пропозиція про факти й обставини, що мають значення для справи, їх зв'язок між собою про механізм злочину й особистість злочинця.

Вина – причетність особистісних якостей індивіда до протиправного або аморального діяння.

Детектор брехні – набір обладнання для об'єктивного дослідження фізіологічних показників, що характеризують афективний стан людини.

Допит – слідча дія, яка здійснюється при безпосередньому спілкуванні з об'єктом професійної діяльності (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим).

Діяльність по розслідуванню злочинів – цілеспрямований процес, метою якого є відтворення справжньої картини події злочину за її прямими та непрямими доказами.

Звинувачення – зміст обвинуваченої тези в постанові про притягнення до юридичної відповідальності.

Обшук – примусова слідча дія, що полягає у відшукуванні об'єктів, що мають значення для встановлення істини.

Оцінка доказів – вияв допустимості та віднесення доказів, визначення їх значимості та можливості використання для встановлення істини по справі.

Огляд слідчий – слідча дія, яка полягає у виявленні, впізнанні, безпосередньому дослідженні об'єктів, їх властивостей.

Огляд місця події – першочергова слідча дія, що має на меті знаходження слідів злочину та інших речових доказів, виявлення обстановки місця події, а також інших обставин, котрі мають значення для розслідування справи.

Очна ставка – у кримінальному процесі одночасний допит двох завчасно запрошених осіб з метою ліквідації протиріч і отримання нових даних, які дозволять зробити висновки про істинність раніше отриманих показань.

Пеналогія – наука про покарання. Термін запропонований американським юристом Ф. Лібером у 1838 році. Змістом науки є питання про цілі, засоби і результати каральної діяльності стосовно злочинців.

Перехресний допит – це допит учасників судового процесу представником звинувачення і представником захисту за одних і тих же обставин.

Психологія допиту і свідчень – розділ судової психології, що вивчає психологічні закономірності. Формування, отримання й оцінки усної доказової інформації в судочинстві.

Примус до дачі показань – заборонене законом домагання свідчень від учасників у справі шляхом погроз, насилля або інших незаконних заходів.

Показання обвинуваченого – це повідомлення особи, що притягнена до відповідальності в якості обвинуваченого. Це повідомлення про фактичні дані з приводу пред'явленого звинувачування.

Підозрюваний – особа, яка затримана за підозрою в скоєнні злочину.

Слідча ситуація – динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, різноманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами.

Свідчення свідків – повідомлення свідків про відомі фактичні дані щодо будь-яких обставин, які підлягають встановленню по справі, що заявлені в процесі допиту, в установленому законом порядку.

Тактика допиту – система тактичних прийомів, спрямованих на отримання повних і правдивих свідчень.

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні та допоміжні різновиди процесуальних видів діяльності.
2. Слідча ситуація та типологія її компонентів.
3. Співвідношення між компонентами реальної ситуації та модельного її уявлення.
4. Типи реальних завдань, що вирішує слідчий.
5. Реалізація слідчим своїх функцій.
6. Професіограма слідчого.
7. Стани, що оптимізують або негативно впливають на діяльність юристів.
8. Типи особистості слідчого.
9. Огляд місця події як першочергова слідча дія.
10. Психологічна сутність пред'явлення для впізнання.

11. Вплив на процес первинного пізнання об'єктивних і суб'єктивних чинників.
12. Урахування психологічних чинників відтворення обстановки та обставин подій.
13. Психологічні особливості проведення обшуку.
14. Чинники, що сприяють ефективності пошукових дій.
15. Чинники, що утруднюють проведення обшуку.
16. Загальні правила проведення обшуку.
17. Професійні та особистісні якості слідчого.
18. Психологічна характеристика інформаційно-комунікативних слідчих дій.
19. Психологічні особливості допиту.
20. Методика встановлення контакту з опитуваним.
21. Необхідність подолання опору під час допиту.
22. Метод психологічного впливу, переконання, навіювання.
23. Психологічні аспекти очної ставки.

Теми рефератів, доповідей, повідомлень

1. Види професійного спілкування юриста.
2. Встановлення і підтримка психологічного контакту в спілкуванні суб'єктів юридичної діяльності.
3. Комунікативні бар'єри і шляхи їх подолання в юридичній діяльності.
4. Загальні соціально-психологічні закономірності професійного спілкування.
5. Найбільш поширені ситуації професійного (непроцесуального) спілкування.
6. Особливості професійного спілкування юриста.
7. Загальні соціально-психологічні умови ведення допиту.
8. Специфіка спілкування в умовах судового процесу.
9. Значення спілкування в професійній діяльності юриста.
10. Комунікативна сторона спілкування та механізми їх забезпечення.
11. Перцептивна сторона спілкування та механізми їх забезпечення.
12. Інтерактивна сторона спілкування та механізми їх забезпечення.
13. Психологічні засади адвокатської діяльності.
14. Психолого-педагогічні засади профілактичної діяльності.
15. Психологія судової діяльності.
16. Психологічні особливості діяльності прокурора в суді.
17. Промова прокурора в суді.

Контрольні питання

1. Які типи реальних завдань вирішує слідчий при розслідуванні злочину?
2. Які структурні компоненти притаманні особистості слідчого?

3. Які стани оптимізують діяльність слідчого?
4. Які стани негативно впливають на ефективність діяльності?
5. Які типи особистості слідчого можна виділити на основі існуючих індивідуальних стилів діяльності?
6. Якими діями представлена функціонально-психологічна структура слідчої діяльності?
7. Що таке огляд місця подій?
8. Якими причинами зумовлений емоційний напружений характер огляду місця події?
9. Між ким здійснюється розподіл функцій на початкових етапах розслідування?
10. Про яку пошукову інформацію потрібно повідомляти слідчого?
11. З яких етапів складається тактичний огляд місця події?
12. Яке значення має інтуїція, мислення та уявлення у встановленні ієрархії слідчих версій?
13. У чому полягає сутність пред'явлення для впізнання?
14. При проведенні впізнання, які чинники впливають на процес первинного сприймання?
15. Чи слід квапити особу, яка впізнає, і як з нею поводитись?
16. Чому і для чого необхідно проводити відтворення обстановки та обставин події?
17. Чому при проведенні слідчих дій змінюються особливості психічних явищ?
18. У чому полягають психологічні особливості проведення обшуку?
19. Які комунікативні вміння необхідні слідчому під час допиту?
20. У чому полягають особливості юридичного спілкування?
21. Під час застосування різних засобів впливу на допиті за чим особливо уважно потрібно спостерігати?
22. У чому полягають психологічні аспекти очної ставки?
23. Назвіть основні психологічні чинники такої інформаційно-пошукової слідчої дії як огляд місця подій.
24. Назвіть основні психологічні чинники такої інформаційно-пошукової слідчої дії як відтворення обстановки та обставин подій.
25. Назвіть основні психологічні чинники такої інформаційно-пошукової слідчої дії як обшук.
26. Назвіть основні психологічні чинники такої інформаційно-пошукової слідчої дії як допит.
27. Психологічні особливості діяльності адвоката в суді.
28. Психологічні особливості діяльності прокурора в суді.
29. Назвіть психологічні аспекти оцінки злочину, судові призначення кримінальної відповідальності.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Як називається взаємодія між людьми, в результаті якої виникає контакт, вплив, відносини і спілкування:
  - а) перцепція;
  - б) комунікація;
  - в) інтеграція;
  - г) трансакція?
2. Яке явище виникає внаслідок аффіліації:
  - а) радість спілкування з іншими людьми;
  - б) дружба;
  - в) співробітництво?
3. Що належить до засобів невербальної комунікації:
  - а) такесіка;
  - б) проксеMATика;
  - в) жести;
  - г) міміка?
4. Рефлексивне слухання потрібне для того, щоб:
  - а) контролювати точність сприйняття інформації;
  - б) розуміти почуте;
  - в) сподобатись співрозмовнику;
  - г) проявити тактовність.
5. Як називається пошук засобів спілкування, який найкраще відповідає намірам і можливостям партнерів по спілкуванню:
  - а) координація;
  - б) адаптація;
  - в) контроль?
6. Як називається оптимальне поєднання властивостей і особливостей учасників взаємодії, яке сприяє згуртованості:
  - а) сумісність;
  - б) кооперація;
  - в) адаптація?
7. У чому полягає принципова відмінність між маніпулятивною дією й особистим впливом:
  - а) використання іншого як засобу досягнення власної мети;
  - б) відвертість;
  - в) відкритість;
  - г) руйнація;
  - д) шкода особистості?

8. Які механізми лежать в основі міжособистісного сприйняття людьми один одного:
- а) емпатія;
  - б) ідентифікація;
  - в) рефлексія?
9. Як називається приписування в спілкуванні іншій людині певних намірів і причин поведінки:
- а) інтроверсія;
  - б) каузальна атрибуція;
  - в) трансакція?
10. Сторони спілкування в психології виділяють такі:
- а) комунікація;
  - б) ізоляція;
  - в) інтеракція;
  - г) перцепція.
11. Звернення до співрозмовника за уточненням називається:
- а) доповнення;
  - б) забезпечення;
  - в) допомога;
  - г) з'ясування.
12. До позитивних функцій стереотипів у спілкуванні належать:
- а) прискорення категоризації за окресленими ознаками;
  - б) спрощеність підходів до людей;
  - в) полегшення процесу спілкування.
13. Особливості комунікації в юридичній діяльності характеризуються:
- а) примусовим характером;
  - б) високим рівнем регламентації та контролю;
  - в) орієнтовані на майбутнє;
  - г) результативні.
14. Елементи комунікації в юридичній діяльності:
- а) джерела передавання інформації;
  - б) контроль передавання та отримання інформації;
  - в) канали передавання інформації;
  - г) канали прийому інформації;
  - д) повідомлення.
15. Етапи проведення допиту слідчим:
- а) попереднє вивчення обставин злочину;
  - б) аналіз обставин злочину;
  - в) психологічна підготовка до допиту;

- г) фіксація ходу і результату допиту;
  - д) оцінка результатів допиту.
16. Методи одержання інформації в ході проведення допиту слідчим:
- а) безпосереднє та опосередковане спостереження;
  - б) бесіда;
  - в) аналіз дій і поведінки підозрюваних;
  - г) метод експертних оцінок;
  - д) психологічний експеримент.
17. Прийом психологічного впливу, що може бути використаний при проведенні допиту, під час якого допитуваному надається можливість в оповідній формі викласти свій варіант послідовності подій:
- а) “використання ефекту раптовості”;
  - б) “припущення легенди”;
  - в) “вільної розповіді”;
  - г) “максимальна деталізація свідчень”;
  - д) “пред’явлення контрдоказів”.
18. Складові виголошення захисної промови:
- а) пошук значимої для захисту інформації;
  - б) аналіз та узагальнення інформації;
  - в) визначення особливостей захисної промови;
  - г) використання невербальних засобів підсилення змісту промови;
  - д) висновки захисної промови.
19. Комунікація характеризується в юридичній діяльності тим, що:
- а) орієнтована на майбутнє;
  - б) може здійснюватись без бажання сторін;
  - в) сприяє рішенню професійних задач;
  - г) сприяє здійсненню правозахисних функцій.
20. Специфічна особливість комунікації в юридичній діяльності:
- а) емоційність ;
  - б) відповідальність;
  - в) публічність;
  - г) примусовість.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності / В. Г. Андросюк. – К., 1994.
2. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков, 2002.
3. Бедь В. В. Юридична психологія : навчальний посібник / В. В. Бедь. – К., 2002.

4. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К., 2004.
5. Еникеев М. И. Энциклопедия. Юридическая психология / М. И. Еникеев. – М., 2001.
6. Романов В. В. Юридична психологія : підручник / В. В. Романов. – М., 2000.
7. Ратінов А. Р. Судова психологія для слідчих / А. Р. Ратінов. – М., 1967.

Семінарське заняття 8 **Психологія цивільно-правового регулювання** **та правові відносини в економічній сфері**

План

1. Психологічні питання цивільно-правового регулювання у сфері економіки.
2. Психологічна характеристика цивільного процесу.
3. Соціально-психологічні аспекти діяльності арбітражу, нотаріату й юридичної консультації.

Методичні вказівки

Цивільне право регулює основні економічні й особистісні відносини. Об'єктами цивільних правовідносин є засоби виробництва, предмети споживання, нерухоме майно й інші матеріальні блага, права особистості, її свобода, честь і гідність.

Беручи участь у суспільному виробництві, розподілі, обміні й споживанні, переслідуючи ті або інші життєві цілі, люди здійснюють визначену взаємодію один з одним, вступають у стосунки співпраці або конфронтації, виявляють свої емоційно-вольові особливості. Тобто вся сукупність соціальних відносин між членами суспільства виявляється у сфері цивільних правовідносин. І коли порушуються особисті права людини як у сфері майнових, так і немайнових відносин люди звертаються до цивільного судочинства.

Відомо, що фундаментом соціальних відносин є ставлення людини до речей, майна, власності, що визначає весь побут людського життя. Тому не випадково в усій системі економічних відносин сучасних товаровиробників соціально-психологічні й етичні відносини набувають домінуючого значення. У діловому світі розвинутих країн реалізуються такі соціально-психологічні правила і норми взаємодії, як: неприпустимість збагачення за рахунок дій, що суперечать вимогам моральності; правова рівність учасників товарно-грошових відносин; дотримання принципу еквівалентності при товарообміні; свобода прийняття рішень і неухильна відповідальність за їхнє здійснення; відповідальність за

заподіяну шкоду тощо. Ця психологія добропорядної людської поведінки викликала до життя відповідні правові закони.

Нині в Україні відбуваються економічні реформи, пов'язані з переходом від адміністративної системи господарювання до ринкових відносин. Безумовно, ці реформи потребують і цивільно-правового регулювання.

Основною юридичною формою регуляції ринкових відносин є договір. З психологічного погляду договір можна розглядати і як форму міжособистісних відносин, і як форму співвіднесення інтересів і потреб людей, їхніх вольових зусиль.

За своєю суттю договір це: оформлення зобов'язальних стосунків між людьми; угода сторін, що веде за собою виникнення, зміну і припинення правовідносин, тобто визначених прав і обов'язків його учасників; угода, виконання якої забезпечується силою державного примусу. Цивільно-правовий договір впливає на діяльність сторін, оскільки він визначає: а) порядок дій і засоби їхнього виконання; б) характер взаємодії партнерів; в) систему контролю за відповідними діями; г) мотивацію виконання дій.

Як видно з перелічених положень, цивільно-правовий договір у процесі його виконання має й психологічний зміст, обумовлений психологічною структурою людської діяльності.

Коло необхідних умов для укладання найпоширеніших договорів (купівлі-продажу, поставки, перевезення, оренди та ін.) нормативно урегульоване. Проте це не означає, що при укладанні договору, особливо при його виконанні, та або інша сторона дотримується головного соціально-психологічного принципу – принципу добросовісності партнерів. У центральній і регіональній пресі наводяться приклади, коли окремі фірми, організації та приватні особи, укладаючи договір, обманюють іншу сторону, не виконують цілком або частково умов договору, завдаючи їй матеріальних і моральних збитків. І прикладів таких, на жаль, досить багато.

Спеціалісти, які займаються вивченням сучасного цивільного права у сфері економіки, відзначають усе зростаючий зв'язок її з етикою і соціальною психологією, насамперед із міжособистісною взаємодією в умовах ринкових відносин. Докладно регульовані в усіх цивільно-правових системах правила про наслідки визнання договору недійсним, спрямовані на те, щоб несприятливі результати відчув той, хто порушив правила гри, застосував недостойні прийоми для одержання вигоди, зневажив для цього вимоги закону. Може постраждати і той, хто діяв легковажно, необдуманно, некомпетентно. Водночас охороняються інтереси добросовісного, порядного учасника ринку, підготовленого до тієї діяльності, якою він займається.

Суттєву роль в охороні системи ринкових відносин відіграють зобов'язання відшкодування порушниками заподіяних збитків (матеріальних або моральних). Охорона інтересів громадян неможлива без відшкодування заподіяних втрат. При розв'язанні цього питання правові системи різних держав виходять з етично-психологічної сутності проблеми: збитки, заподіяні засобом, який суперечить добропорядності, підлягають відшкодуванню. До таких засобів варто віднести насильство або погрозу фізичного насильства, зловредність, наклеп тощо.

Важливими цінностями ринкових відносин є престиж, імідж, репутація фірми, підприємства або певної особи. Імідж (від англ. *image* – віддзеркалення) визначає місце кожної організації й окремої ділової людини в структурі соціально-економічних і міжособистісних відносин. Порушення моральних або правових норм у діяльності фірми або підприємства, що стало відомо громадськості, знижує їхній престиж.

Особливою фігурою в умовах ринкової економіки є підприємець, який об'єднує в одній особі власника і керівника. За своєю функціональною роллю в економіці України справжній підприємець за основний мотив має прагнення до самостійної творчої діяльності на благо суспільства. До сучасного підприємця висуваються певні вимоги юридичного, психологічного, етичного характеру.

Психологічні особливості підприємця визначаються насамперед його мотиваційною сферою. Справжній підприємець як основну, домінуючу має потребу в самореалізації, досягненні успіху. Останнє винятково важливо для процесу прийняття відповідальних рішень.

Якщо в людини мотивація остраху невдачі вища, ніж мотивація досягнення успіху, то навряд чи вона прийме ризиковане рішення. У цьому випадку фактором, який впливає на успішну діяльність підприємців, є стабільна обстановка в суспільстві, законодавча політика держави стосовно підприємництва і правова захищеність осіб, які ним займаються.

На діяльність підприємця дуже впливають такі психологічні феномени, як самооцінка (дає змогу йому реалістично зважувати свої можливості, оцінювати свій досвід, підвищувати самоосвіту), рівень вимог (занижений рівень вимог веде до зайвої обережності при прийнятті рішень, до уникання ризику), творчий характер мислення, лідерство та ін.

Крім розглянутих суб'єктивних передумов розвитку підприємництва, на цей процес впливають і об'єктивні можливості, що існують у суспільстві для підприємницької діяльності. До них слід віднести насамперед: права господаря власності, захищені законом від будь-яких зазіхань; рівноправність усіх форм власності; майново-розпорядницька

самостійність при організації господарських зв'язків; офіційна, податкова, фінансова, кредитна тощо політика держави стосовно приватного бізнесу.

Реальна практика підприємницької діяльності показує, що на шляху розвитку підприємництва в нашій країні не всі правові норми стимулюють розширення дрібного бізнесу.

Цивільне правове регулювання має *дозвільну*, а не заборонну загальну спрямованість. Воно дає можливість кожному члену нашого суспільства використовувати правові засоби для реалізації своїх інтересів, що не суперечать закону. Дозвільний характер цивільного правового регулювання підприємницької діяльності припускає соціально-психологічну підготовленість населення до його усвідомлення і використання. Низький рівень правової культури, падіння деяких моральних критеріїв (особливо в сфері ділових відносин), зміна соціальних цінностей призвели до того, що з'явилися структури тіньової економіки. Останнє, безпосередньо, відбилося на криміналізації суспільства.

Отже, цивільне законодавство формує відповідну психологію поведінки людей в умовах ринкових відносин. Справедлива і законна угода різноспрямованих інтересів суб'єктів правовідносин – складне і серйозне завдання правоохоронної системи держави.

У вивченні цієї теми особливо важливо відзначити, що багато цивільно-правових норм носять психологічний характер. Так, заперечування угод, що зроблені під впливом обману, насильства, практично неможливе без урахування психологічних обставин. Проблема провини і відповідальності в цивільному праві, проблема відповідності покарання в скоєному і багато інших проблем потребують від юридичного працівника також і психологічних знань. Необхідність аналізу цивільного судочинства з психологічної точки зору очевидна. Являючи собою взаємодію людей в умовах цивільно-процесуального регламенту, правосуддя в цивільних справах насичено тим, що воно вивчає: цілі, мотиви, почуття, пізнання, рішення, переконання тощо. А їх дослідження саме собою носить чималий інтерес, але суть проблеми полягає в іншому: в тому, щоб поставити знання про всі ці психологічні явища на службу цивільному судочинству; виявити психологічні закономірності, що спостерігаються при відправленні правосуддя в цивільних справах, а також їхню роль у практиці правосуддя, досягнення цілей, поставлених перед правосуддям, особливості виховного впливу суду.

Цивільне судочинство складається з чотирьох стадій: 1) підготовча; 2) вивчення і дослідження обставин справи – розгляд по суті; 3) судові дебати; 4) висновки прокурора, постанови й оголошення судового рішення.

У будь-якому цивільному процесі правова регуляція обов'язково взаємопов'язана з регуляцією поведінки його учасників. Наміри громадянина, його інтереси, честь, гідність, воля й інші психологічні поняття наведені в кожному цивільному процесі. Процесуальний статус значною мірою визначає соціально-рольову поведінку громадянина.

Позивач – це особа, яка звернулася в суд або третейський суд щодо захисту свого порушеного (що оспорується) права або інтересу, який охороняється законом. *Предметом* позову є спірні правовідносини. Вид позову визначається характером вимог, поставлених позивачем до іншої сторони: він може бути спрямований на присудження відповідача до вчинення певних дій або до стримування від неправомірних дій, на зміну або припинення правовідносин.

Відповідач – одна зі сторін цивільної справи, притягнута до справи у зв'язку з пред'явленням до неї позову. Статус відповідача пов'язаний із цивільно-правовою відповідальністю, юридичними наслідками невиконання обов'язків, передбачених цивільним правом, порушенням суб'єктивних цивільних прав іншої особи.

Найскладнішою і психологізованою для аналізу цивільної справи є судова ситуація при протиборстві сторін, тобто конфліктна ситуація.

У ході соціальної взаємодії в будь-якої людини існує визначений діапазон очікуваної поведінки з боку партнера. Ці варіанти очікуваної поведінки можуть бути бажаними, допустимими, небажаними і неприпустимими. Якщо реальна поведінка партнера у взаємодії не укладається в рамки бажаного або допустимого, то виникає передконфліктна ситуація або конфлікт. Характер поведінки відповідача (або позивача) залежить від особливостей ситуації взаємодії, індивідуально-психологічних особливостей людини, її психічного стану, ставлення до партнера у взаємодії.

При неконструктивному конфлікті сторони, як правило, вдаються до використання методів боротьби, які засуджуються з позицій моральності та психології взаємодії. Одна зі сторін (а часом і обидві) може застосовувати психотравматичні засоби взаємодії, завдавати моральних збитків особистості. Дуже важливо, щоб суд іноді зупинив імпульсивні, спонтанні й аморальні дії сторін, закликав сторони, що конфліктують, до усвідомлення значущості залучених у конфлікт моральних і соціальних цінностей і знайшов взаємоприйнятне рішення.

Умовою відповідальності за правопорушення є провина, що може виражатися у формі умислу або необережності.

Коли постає необхідність врегулювання міжособистісних стосунків, у повному обсязі виявляється рефлексивність судді, його здатність адекватно моделювати життєві ситуації, ставити себе на місце позивача і відповідача, здійснювати соціально-рольову ідентифікацію.

Адвокат-представник захищає права й інтереси, які охороняються законом, свого довірителя. З цією метою він оцінює докази, обґрунтовує доведеність або недоведеність відповідних фактів, аналізує й оцінює можливість застосування норм. Серед його психологічних якостей варто назвати насамперед уміння вислуховувати людей, які звертаються за допомогою, ставити уточнюючі та конкретні запитання, виявляти толерантність і емоційну стійкість та ін. Важлива відмінність цивільних справ від кримінальних полягає в тому, що кримінальні справи приходять у суд, а отже, і до адвоката, вже розроблені. А в цивільній справі збір доказів, позиція, бесіди зі свідками і багато чого іншого – усе це адвокат повинен виконати самостійно.

Прокурор у цивільному процесі може виступати або як пред'явник позову (звертатися в суд щодо захисту прав та інтересів інших осіб), або вступати в справу для надання висновку. У першому випадку він бере участь у судових суперечках, у своїй діяльності підпорядковується вимозі рівності сторін. У другому – його діяльність виявляється в промові, що має підсумковий, узагальнений характер, до того ж оцінки в ній даються від імені держави. У своєму виступі прокурор здійснює аналіз причин цивільного правопорушення, звертає увагу суду на ту інформацію, що є основою для винесення окремої ухвали. У діяльності прокурора реалізуються практично всі сторони юридичної діяльності: соціальна, комунікативна, конструктивна (реконструктивна), організаційна тощо.

Наприкінці зазначимо, що в цивільному процесі промова прокурора і промова адвоката мають ряд особливостей, обумовлених їхньою спрямованістю: вони виголошуються для розв'язання цивільної суперечки. На відміну від судового розгляду в кримінальних справах, промова прокурора в суді в цивільних справах не обвинувачує, а робить висновок у справі; промова адвоката не захищає, а надає юридичну допомогу сторонам. Тому ці промови більш лаконічні, менш емоційні. Проте виступи прокурора й адвоката повинні бути грамотними, логічними, виразними з використанням певних риторичних прийомів, спрямованих на підтримку стійкої уваги судової аудиторії.

Ефективність судового розгляду цивільних справ багато в чому залежить від старанності, скрупульозності їхньої попередньої підготовки, основу якої становить пізнавальна *діяльність судді*. Вже на початковому знайомстві з позовною заявою і матеріалами, які додаються до неї, він поринає в ситуацію, вирішення якої неможливе без глибокої обізнаності всіх обставин справи. Надзвичайно важливого значення тут мають повнота, достовірність тих матеріалів, що можуть стати доказом у судовому розгляді. Крім того, вивчаючи справу, суддя аналізує

поведінкові особливості сторін, особистісні якості учасників цивільного процесу, використовуючи наявні психологічні знання, навички й уміння вивчення оцінки особистості.

Складним елементом у пізнавальній діяльності суду є оцінка доказів. За своєю суттю оцінка доказів – явище об'єктивно-суб'єктивне. Вона багато в чому визначається правовою компетентністю судді, його правовим світоглядом, а також ціннісними орієнтаціями особистості. Здійснювана через внутрішнє переконання судді, оцінка доказів означає її незалежність від будь-яких зовнішніх впливів. Оцінюючи докази через внутрішнє переконання, суддя усуває наявні суперечності між ними, визначає їхню юридичну значущість. У ході оцінювання доказів виявляються його інтелектуальні, вольові й емоційні компоненти психіки.

Правильне судове рішення – це законне, обґрунтоване і справедливе рішення. Що розуміється під справедливістю судового рішення? У чому виявляється соціально-психологічна сторона в судовому рішенні? Питання достатньо складні, але їхнє правильне розуміння дозволяє юристові грамотніше виконувати свої функціональні обов'язки. У змістовному плані справедливість судового рішення – його моральна бездоганність, найдоцільніше застосування правових норм. З психологічного погляду справедливе рішення знаходить схвалення й у сторін судового розгляду, і в присутніх у залі судового засідання, і в більшості громадян цього району, області або суспільства в цілому.

Щодо психології регуляції міжособистісної взаємодії в *арбітражному суді*, то слід пояснити, що до компетенції арбітражного суду входить вирішення спорів, які виникають при укладенні, зміні та використанні господарських договорів. Виниклий спір вирішується арбітром, тобто суддею арбітражного суду в присутності представників сторін спору. Ще в справі особи мають право знайомитися з матеріалами справи, заявляти відводи, надавати докази, а також брати участь в їх дослідженні. Умовою арбітражного процесу є прийняття позивачем заходів до попереднього врегулювання спору, арбітражний суд також сприяє досягненню угоди між сторонами і приймає рішення відповідно до угоди, якщо воно не суперечить законодавству і не порушує прав третіх осіб, що охороняються законом. Отже, арбітражний суд виконує в ряді випадків роль посередника, діяльність якого спрямована на те, щоб нейтралізувати конфлікт сторін і провести переговори в конструктивному руслі.

Завдання арбітражного суду (як посередника) полягає, перш за все, у знятті ворожості між сторонами для вирішення виниклого спору;

у допомозі одній зі сторін побачити проблему очима свого партнера і перевести конфлікт у рамки співробітництва та доброго партнерства.

Слід зауважити, що в ході переговорів мова повинна йти про баланс інтересів, про узгодженість позицій і про можливість визначення передбачуваної угоди сторін. Діяльність арбітра повинна бути спрямована на те, щоб ні в кого не складалося враження, що виграш однієї зі сторін завдає шкоду іншій.

Конструктивне обговорення питання повинно починатися не з спору сторін, а з варіантів пошуку можливих напрямків зближення позицій. Слід звернути увагу на ту обставину, що суддя арбітражного суду, який організовує взаємодію сторін спору, повинен відрізнятися особливою об'єктивністю, здатністю нейтралізувати необ'єктивну інформацію професійно і грамотно. Головною рисою судді має бути його здатність приймати законне, обґрунтоване і справедливе рішення.

Важливо звернутися і до питання про соціально-психологічні аспекти діяльності нотаріату. Завданням нотаріату є надання правової допомоги населенню при посвідченні дій, спрямованих на закріплення цивільних прав і захист їх законних інтересів. На відміну від судових органів, нотаріат не досліджує спірних відносин, а робить свої висновки на підставі фактів, у наявності яких можна переконатися в ході їх сприйняття або ж на підставі документів, які передбачені законом. Нотаріат розглядає тільки безперечні факти.

Нотаріальні функції виконують нотаріальні контори, державні або приватні. Основою професійної діяльності нотаріуса є найсуворіше дотримання таємниці, виконаних ним нотаріальних дій. За їх розголошення нотаріус несе відповідальність, передбачену чинним законодавством. Нотаріус не може прийняти для вчинення нотаріальних дій документи, які не відповідають вимогам закону або ж паплюжать честь і гідність громадян. Нотаріус за бажанням сторін, що звернулися, засвідчує будь-які, що не суперечать закону, угоди. Нотаріальна угода оформляється в двох примірниках, один з яких залишається в нотаріальній конторі. При втраті примірника особа може отримати дублікат в нотаріальній конторі, де угода була оформлена. У ході виконання нотаріальних дій нотаріус встановлює особу громадянина, який звернувся, перевіряє його дієздатність і справжність зробленого ним підпису. У разі тяжкої хвороби особи, що звернулася, нотаріальні дії можуть бути виконані в нього вдома або в лікувальному закладі, де особа знаходиться на лікуванні. Вчинення нотаріальних дій у зазначених умовах вимагає ряду спеціальних навичок міжособистісної взаємодії.

Ще одним питанням цивільно-правового регулювання є питання про соціально-психологічні аспекти діяльності юридичних консультацій.

Юридичні консультації надають населенню юридичну допомогу, складаючи різні правові документи, беручи участь у судовому розгляді в цивільних і кримінальних справах на попередньому слідстві, а також за дорученням підприємств і організацій – у арбітражному суді.

Колегія адвокатів є громадською організацією, яка незалежна від судових органів, тому що адвокати отримують винагороду за свою діяльність не з державного бюджету, а з коштів, що надходять на рахунок колегії адвокатів організацій і громадян за надання їм юридичної допомоги.

Відповідно до чинного законодавства адвокат не має права відмовити в тому, що стосується його діяльності в цивільній справі. Зокрема на нього покладено обов'язок досудової підготовки цієї справи. В обов'язки адвоката входить надання безкоштовної юридичної допомоги з правових питань, у справах про стягнення аліментів і справах з трудових спорів.

Термінологічний словник

Арбітраж – державно-санкціоноване посередництво, що захищає порушені права підприємств, закладів, організацій і підприємців як учасників господарських відносин.

Нотаріат – система правових органів, що підтверджують укладання домовленостей, засвідчують правильність копій з документів, оформлюють права наслідування та здійснюють ряд інших дій, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Колегія адвокатів – добровільне об'єднання, що займається адвокатською діяльністю.

Цивільне право – галузь права, що регулює основні економічні й особистісні відносини між громадянами суспільства.

Об'єкти цивільних правовідносин – засоби виробництва, предмети споживання, інші матеріальні блага й особистісні відносини.

Ринкові відносини – історично-сформований механізм зв'язку виробничої та споживчої діяльності людей.

Історичний розвиток товарно-грошових відносин – удосконалення відносин людей у трудовій, виробничій і комерційній діяльності.

Договір – організаційна форма відносин людей, форма співвіднесення волі людини, її інтересів з волею й інтересами інших людей.

Укладання договору – це оформлення зобов'язуючих відносин між людьми, тобто відносин, у силу яких одна особа може вимагати від іншої особи здійснення (або не здійснення) певних дій.

Позивач – це особа, в інтересах якої відкривається для розгляду цивільна справа.

Предмет позову – спірні правовідносини.

Підстави для позову – фактичні обставини, з наявністю або відсутністю яких матеріальне законодавство пов'язує виникнення, зміни або припинення правовідносин між зацікавленими особами.

Позовна заява – письмова форма подачі скарги, звернення з проханням відновити справедливість у справі пов'язаній з порушенням договору.

Відповідач – одна зі сторін цивільної справи, що розглядається в суді, яка залучається у зв'язку з подачею позову, або позовної вимоги.

Відповідальність у цивільній справі – застосування до правопорушника встановлених законом заходів впливу в інтересах, що зумовлюють стосовно нього невігідні наслідки майнового характеру.

Переговори – цивілізований засіб вирішення протиріч різних сторін.

Культура судового засідання – це фактор формування правової свідомості, виховання поважного ставлення до правозастосовних органів.

Судовий етикет – це вимоги, що традиційно склалися і визначають зовнішню форму спілкування учасників судочинства, тобто спілкування судді з іншими особами; прокурора й адвоката – з суддею, свідками, експертами.

Форма прояву волі суду – це розпорядження (обов'язкові для адресата під загрозою використання санкцій), пропозиції, дозволи, пояснення.

Принцип диспозитивності – це особливий принцип цивільного процесу, що утворює залежність виникнення і подальший рух цивільного процесу від волевиявлення осіб, що звертаються до судового захисту.

Промова в суді – це засіб судочинства, професійної діяльності юриста.

Питання для самостійного опрацювання

1. Цивільне право як фактор регулювання майнових відносин і відносин власності.
2. Удосконалення економічних відносин людей у трудовій, виробничій і комерційній діяльності в історії формування психології громадянського суспільства.

3. Наслідки застосування в діловому світі соціально-психологічного закону про недопустимість збагачення за рахунок порушення вимог моралі.
4. Прагнення максимальної вигоди сторін договору як стимуляція ділової активності та її прояви.
5. Договір як основна юридична форма регуляції ринкових відносин і його психологічні передумови.
6. Психологія вкладання договору та оформлення зобов'язань між людьми.
7. Прагнення максимальної вигоди від договору як мотивація ділової активності.
8. Ринкове законодавство в правових державах, що відображає добросовісну і добропорядну поведінкову практику в діловому світі та його сучасний вплив на психологію поведінки людей.
9. Психологічні аспекти цивільно-правового регулювання.
10. Врахування психологічних обставин при оскарженні угод, які були укладені під впливом обману, насилля, погроз.
11. Взаємодія правової регуляції в цивільному процесі з регуляцією поведінкової активності його учасників.
12. Активність і пасивність суб'єкта доведення та їх наслідки.
13. Психологічні аспекти проблеми вини та відповідальності.
14. Психологічний аналіз безвинної протиправної поведінки сторони договору.
15. Психологія цивільного судочинства.
16. Принципи і стадії цивільного процесу.
17. Психологія учасників цивільного процесу.
18. Психологічні аспекти підготовки цивільних справ і організації судового розгляду.
19. Психологічні аспекти організації судового засідання.
20. Психологія міжособистісної взаємодії в цивільному процесі.
21. Психологія судової промови в цивільному процесі.
22. Психологія прийняття судових рішень.
23. Психологічна структура промов і висловлювань адвоката на суді.
24. Специфіка і психологічні особливості діяльності прокурора в цивільному процесі.
25. Дві форми доведення в суді обставин справи і прийняття судових рішень.
26. Схема внутрішнього переконання судді.
27. Питання, що можуть бути поставлені при призначенні судово-психологічної експертизи.
28. Головні завдання посередника у вирішенні завдань арбітражу.

29. Основне завдання арбітражу під час переговорів і судового розгляду справи.
30. Зміст консультативної роботи адвокатів та її психологічне значення.

Теми рефератів, доповідей, повідомлень

1. Етико-психологічний аналіз правовідносин у сфері економіки.
2. Психолого-правові передумови успішного підприємництва.
3. Підприємець як суб'єкт правовідносин і об'єкт психологічного аналізу.
4. Правовідносини у сфері економіки та їх етико-правовий аналіз.
5. Психологія відносин підприємця з правознавцями та правоохоронцями.
6. Психологічні аспекти підготовки до цивільного судочинства.
7. Дослідження обставин справи і психологічні аспекти організації судового засідання.
8. Психологія міжособистісної взаємодії в цивільному процесі та порядок проведення обговорення справи в суді.
9. Психологічні аспекти діяльності адвоката під час судового розгляду справи.
10. Завершальне слово судді, постанова суду та психологічні особливості оголошення рішення.
11. Культура мовлення юриста.
12. Структурна різноманітність висловлювань адвоката в суді.
13. Психологічні аспекти діяльності адвоката в суді під час розгляду цивільних справ.
14. Психологія діяльності прокурора в цивільному процесі.
15. Психологія пізнання судом обставин справи і прийняття судових рішень.
16. Судово-психологічна експертиза в цивільному судочинстві.
17. Соціально-психологічні аспекти діяльності арбітражу, нотаріату й юридичних консультацій.
18. Психологія регуляції міжособистісної взаємодії в арбітражному суді.
19. Соціально-психологічні аспекти діяльності нотаріату.
20. Соціально-психологічні аспекти діяльності юридичної консультації.

Контрольні питання

1. Чому історія цивільного права пов'язана з формуванням вільних ринкових економічних відносин?
2. Як держава повинна втручатися і втручається в ринкові відносини?
3. Чому законодавство з охорони прав споживачів є найважливішою сферою позитивного державного втручання в справи ринку?

4. Які знаєте принципи процесуальної рівності сторін, диспозиційності та змагальності?
5. Які психологічні аспекти цивільних правовідносин виникають під час і в результаті свідомого вольового акта укладання договору?
6. Які психологічні аспекти мають проблеми відповідальності, вини, необачної протиправної поведінки?
7. Які є принципи і стадії цивільних процесів?
8. Хто вважається учасником цивільного процесу?
9. Що таке психологія цивільного судочинства?
10. Чому встановлення комунікативного контакту судді з особами в справі є суттєвою стороною психологічної підготовки до судового розгляду?
11. Чи підкреслює атмосфера ритуальної урочистості в психологічному відношенні соціальну значимість судового засідання?
12. Якими є психологічні аспекти судового засідання?
13. Як потрібно судді демонструвати однакове ставлення до всіх учасників судочинства, впевненість і заспокоєність?
14. Що означають владні повноваження і як вони можуть бути реалізовані в здійсненні правосуддя?
15. Чому дебати сторін вважають найбільш психологізованою частиною судового засідання?
16. Коли дебати сторін перетворюються на полеміку і посилюється міжособистісна та міжгрупова дискримінація?
17. Чому та яким чином паравербальні засоби – міміка, пантоміміка, жестикуляція, інтонація тощо можуть вплинути на спрямованість процесу?
18. Які психологічні аспекти промови в суді потрібно враховувати для підвищення її ефективності?
19. Чи може адвокат виступати в цивільному процесі на підтримку довірителя при відсутності впевненості в його правоті?
20. Що повинно бути в промові адвоката з психологічної точки зору?
21. Якою повинна бути психологія діяльності прокурора в цивільному процесі?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Що є об'єктом цивільних правовідносин:
  - а) засоби виробництва;
  - б) предмети побуту;
  - в) майнові матеріальні блага;
  - г) особисті відносини;
  - д) люди або групи?

2. Коли термін “цивільне право” з’явився в правознавстві:
  - а) у часи давнього Риму;
  - б) у Середньовіччі;
  - в) у Нові часи?
3. Що таке договір:
  - а) основна юридична форма ринкових відносин;
  - б) домовленості між людьми;
  - в) угода для виконання?
4. Що є суспільний договір:
  - а) основна юридична форма ринкових відносин;
  - б) домовленість між людьми;
  - в) угода для виконання;
  - г) обмін правами й обов’язками?
5. Укладання суспільного договору – це...
  - а) зобов’язання;
  - б) оформлення;
  - в) вольовий акт;
  - г) свідома дія.
6. Які психічні якості необхідні для участі особи в цивільних правовідносинах:
  - а) здатність виконувати обов’язки;
  - б) здатність адекватно відображати дійсність;
  - в) можливість свідомо регулювати свою поведінку;
  - г) здібності правильно оцінювати явища дійсності?
7. Правосуддя з цивільних справ супроводжується проявом психічних явищ:
  - а) мотиву;
  - б) почуття;
  - в) пам’яті;
  - г) переконання.
8. Розгляд справи в цивільному процесі починається:
  - а) докладом справи головуєчим;
  - б) пропозицією завершити справу миром;
  - в) поясненнями сторін;
  - г) виступами представників учасників справи.
9. Зі скількох стадій складається цивільне судочинство:
  - а) 2;
  - б) 4;

- в) 3;
  - г) 5?
10. Закон передбачає три види цивільних справ:
- а) справи в суперечках, що виникають із цивільних сімейних, трудових і земельних правовідносин;
  - б) справи, що виникають із адміністративних відносин;
  - в) справи, що мають юридичне значення;
  - г) справи щодо визнання громадянина дієздатним.
11. Які реквізити повинна мати позовна заява як форма вираження позову:
- а) найменування суду;
  - б) куди адресується;
  - в) найменування й адреса сторін;
  - г) що ще?
12. За яких умов психологічно ускладнюється розгляд справи:
- а) через конфлікт;
  - б) через неадекватність поведінки;
  - в) через неочікувані події;
  - г) за відсутності відвертості?
13. Цивілізований засіб вирішення протиріч у цивільній справі:
- а) доброзичливість;
  - б) офіційність;
  - в) переговори;
  - г) боротьба.
14. Психологічна підготовка судді до судового розгляду передбачає:
- а) встановлення контакту з учасниками процесу;
  - б) притягнення до відповідальності;
  - в) запрошення до співробітництва;
  - г) виявлення психологічних бар'єрів.
15. Які психологічні якості повинен проявляти суддя у відносинах з присутніми в суді:
- а) компетентність;
  - б) об'єктивність;
  - в) відчуженість;
  - г) комунікативність?
16. Яка частина судового засідання є найбільш психологізованою:
- а) завершальне слово судді;
  - б) дебати сторін;
  - в) виступи прокурора та адвоката;
  - г) виступи позивача і відповідача?

17. Фундаментальна сфера соціальних відносин – це ставлення людини до:
- а) речей;
  - б) майна;
  - в) власності;
  - г) людей.
18. Одна зі сторін цивільної справи, що розглядається в суді, притягнута до справи за позовною заявою – це ...
- а) позивач;
  - б) відповідач;
  - в) свідок;
  - г) учасник цивільного процесу.
19. На стадії підготовки справи до судового розгляду суддя повинен установити:
- а) коло доказів;
  - б) осіб, яких потрібно долучити до розгляду справи;
  - в) факти по справі;
  - г) час розгляду справи.
20. Суворе дотримання судового етикету:
- а) створює певну морально-психологічну атмосферу судочинства;
  - б) попереджує можливість недисциплінованості;
  - в) забезпечує поважне ставлення до суду і його рішень;
  - г) сприяє створенню потрібної соціально-психологічної атмосфери.
21. До промов у суді пред'являють такі основні вимоги:
- а) діловитість;
  - б) об'єктивність;
  - в) правдивість;
  - г) простота.
22. Адвокат у цивільному процесі, обґрунтовуючи домагання відповідача, повинен:
- а) вказати на причини виникнення спору;
  - б) довести недоведеність звинувачень;
  - в) розкрити соціальну значимість справи;
  - г) звертати увагу на виступи інших.
23. Шлях встановлення істини лежить через:
- а) отримання доказів;
  - б) врахування повідомлень;
  - в) опитування свідків;
  - г) увагу до фактів.

24. Виділяються такі групи цивільних справ, при розгляді яких можлива судово-психологічна експертиза. Це справи:
- а) про визнання угод недійсними;
  - б) про право виховання дітей;
  - в) про спричинення шкоди громадянином;
  - г) по регресивним позовам.
25. Арбітраж вирішує спори по господарським договорам, що виникають при їх:
- а) укладанні;
  - б) зміні виконання;
  - в) припиненні;
  - г) виконанні.
26. Під час прийому громадян адвокати в юридичних консультаціях пояснюють питання:
- а) трудові;
  - б) майнові;
  - в) квартирні;
  - г) земельні.

Додаткова література для самостійного опрацювання

1. Баранов П. П. Юридична психологія / П. П. Баранов, В. І. Курбатов. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 2007.
2. Бондаренко Т. А. Юридична психологія для слідчих / Т. А. Бондаренко. – М., 2007.
3. Васильєв В. Л. Юридична психологія: підручник / В. Л. Васильєв. – СПб., 2006.
4. Волков В. М. Юридична психологія / В. М. Волков, С. І. Янаєв. – М., 2005.
5. Єнікєєв М. І. Юридична психологія / М. І. Єнікєєв. – М., 2006.
6. Столяренко О. М. Психологічні прийоми в роботі юриста / О. М. Столяренко. – М., 2006.
7. Шіханцов Г. Г. Юридична психологія / Г. Г. Шіханцов. – М., 2006.

III ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Підсумкова контрольна робота за модулем I

1. Юридична психологія як науково-прикладна галузь психології та історія її розвитку.
2. Об'єкт і предмет юридичної психології.
3. Місце та роль юридичної психології в системі психологічних наук.
4. Розділи юридичної психології та їх зміст.
5. Юридична психологія в системі різних наукових галузей знань.
6. Міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями юридичної психології.
7. Психологічні методи вивчення особистості суб'єктів правозахисної діяльності.
8. Психологічні вимоги до проведення бесіди в діяльності юриста.
9. Психотехніка професійного спостереження в професійній діяльності юриста.
10. Експеримент у судово-психологічній експертизі.
11. Співвідношення понять "індивід", "людина", "особистість", "особа", "індивідуальність", "суб'єкт" у сучасній концепції особистості.
12. Теорії особистості про взаємозв'язок біологічних і соціальних факторів у психічному розвитку особистості.
13. Підходи до вивчення психологічної структури особистості та її самосвідомість.
14. Поведінка особи і соціальні норми.
15. Поняття про соціальні норми, їх властивості та види. Право, мораль і звичаї.
16. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.
17. Психологічна характеристика правосвідомості та її функції.
18. Правова ідеологія і правова психологія як рівні сприйняття права.
19. Правова психологія групи.
20. Правова психологія особистості (індивідуальна правова психологія).
21. Правова культура та її специфічні функції.
22. Соціально-історичний характер свідомості як найвищого рівня розвитку психіки.
23. Свідомість особистості, її властивості та стани.
24. Структура психічних властивостей особистості.
25. Когнітивна сфера особистості та джерела її формування.
26. Пізнавальні процеси й їх класифікація.
27. Перцептивні процеси: відчуття і сприйняття та їх роль у професійній діяльності юриста.

28. Пам'ять, мислення, уява та способи їх активізації учасників кримінального і цивільного процесів.
29. Увага й її роль у роботі юриста.
30. Класифікація психічних станів.
31. Переживання в процесі пізнання людиною світу. Загальні властивості емоцій і почуттів.
32. Загальне уявлення про емоції, почуття і психічні стани.
33. Врахування і правова оцінка емоційних станів у кримінальному і цивільному процесах.
34. Стани депресії, страху, апатії, невизначеності учасників кримінального та цивільного процесів.
35. Проблема нейтралізації впливів на психіку негативних станів.
36. Психічні властивості особистості.
37. Темперамент і його вплив на формування особистості та поведінки.
38. Врахування особливостей темпераменту індивіда в правоохоронній діяльності.
39. Поняття про темперамент як динамічну характеристику психічної діяльності.
40. Характер і його роль у професійній діяльності юриста.
41. Прояв у характері індивідуальної своєрідності особистості.
42. Акцентуйовані властивості характеру і психолого-кримінологічна характеристика різних типів акцентуйованих особистостей.
43. Воля і вольова регуляція поведінки.
44. Потреби особистості.
45. Мотивація поведінки особистості.
46. Мотиваційна сфера в структурі особистості суб'єктів і об'єктів правозастосовної діяльності.
47. Поняття про спрямованість особистості.
48. Світоглядна основа, ціннісні орієнтації, спрямованість і мотиваційна сфера особистості.
49. Правова поведінка, її загальні та диференційовані ознаки.
50. Психологічна характеристика девіантної поведінки.

Підсумкова контрольна робота за модулем II

1. Злочин, його структура і злочинна поведінка.
2. Етапи формування злочинної поведінки.
3. Джерела злочинної поведінки. Потреби, мотиви, стимули і привід до вчинення злочину.
4. Структура процесу прийняття рішення щодо вчинення злочину і його реалізація.
5. Поняття особистості злочинця та основні детермінанти її формування.

6. Структура особистості злочинця та її основні рівні (вроджені особливості, сукупність стійких якостей і соціальна спрямованість).
7. Типологія злочинців.
8. Психологічні особливості особистості злочинця.
9. Психологічні чинники суспільної небезпеки групової злочинності.
10. Закономірності функціонування злочинних груп.
11. Організаційна структура злочинних груп.
12. Різновиди злочинних груп та їх психологічні особливості.
13. Соціально-психологічна характеристика організованої злочинності.
14. Види протиправної діяльності організованої злочинності, засоби та прийоми її дій.
15. Масовидні форми прояву активності. Масовидні явища і поведінка та її суб'єкти.
16. Натовп, його суспільна небезпека та його різновидності.
17. Зміни психічного стану в натовпі.
18. Соціально-психологічний склад натовпу та психологічні умови переходу натовпу до активних дій.
19. Етапи формування і розвитку натовпу і заходи впливу на нього.
20. Етапи розвитку паніки та заходи соціально-психологічного впливу на неї.
21. Правила поведінки правоохоронних органів при охороні громадського порядку.
22. Поняття діяльності та її структурні компоненти і різновидності.
23. Юридична діяльність, її особливості в системах “людина – людина”, “людина – право”.
24. Різновиди юридичної діяльності.
25. Структура юридичної діяльності.
26. Особливості пізнавальної діяльності юриста.
27. Зміст конструктивної діяльності.
28. Комунікації в діяльності юриста та її елементи.
29. Організаційна діяльність та її чинники.
30. Профілактичний вплив у роботі юриста та його види.
31. Засвідчувальна діяльність і чинники її ефективності.
32. Чинники виникнення стану напруженості та її рівні в юридичній діяльності.
33. Види екстремальних ситуацій і небезпек в юридичній діяльності, їх наслідки та рівні вольової регуляції поведінки.
34. Форми забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронної діяльності.
35. Психологічна готовність до виконання службових обов'язків під час юридичної діяльності.

36. Структура особистості та професіограма юриста.
37. Психологія слідчої діяльності й особистості слідчого.
38. Психологія комунікативної діяльності слідчого. Психологія звинувачуваного, підозрюваного, потерпілого і свідків.
39. Психологія допиту, очної ставки, огляду місця злочину.
40. Психологія обшуку, виїмки, пред'явлення об'єктів для впізнання, перевірки показань і слідчого експерименту.
41. Психологічні аспекти методики розслідування окремих видів злочинів.
42. Психологічні засади адвокатської діяльності.
43. Психологія діяльності прокурора.
44. Психологія діяльності й особистості суддів.
45. Психолого-педагогічні засади профілактичної діяльності.
46. Пенітенціарна психологія.
47. Цивільне право як фактор формування психології громадянського суспільства.
48. Психологічні аспекти цивільно-правового регулювання.
49. Психологія цивільного судочинства.
50. Соціально-психологічні аспекти діяльності арбітражу, нотаріату й юридичних консультацій.

IV РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ ТА ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

1 Порядок поточного і підсумкового контролю знань студентів заочної форми навчання

Однією з форм самостійної роботи студентів-заочників є виконання контрольної роботи. Тематика контрольних робіт відповідає державній навчальній програмі курсу “Юридична психологія”. Тема контрольної роботи доводиться до кожного студента-заочника на настановчій сесії. У міжсесійний період проводяться тематичні консультації, де студенти отримують необхідні методичні поради. Водночас з’ясовується ступінь засвоєння студентами програмного матеріалу. Тема контрольної роботи закріплюється викладачем за кожним студентом. Студент виконує контрольну роботу і на семінарському занятті захищає її. Підготовка до заліку містить у собі перегляд конспектів лекцій, опрацювання підручників, складання словників згідно з програмою курсу та переліком питань для самопідготовки.

2 Методичні рекомендації щодо виконання та оформлення контрольної роботи

Для виконання контрольної роботи студенту-заочнику необхідно врахувати такі вимоги:

- виконувати роботу на основі глибокого вивчення відповідної та запропонованої літератури, а також з використанням інших джерел;
- необхідно дати відповіді на всі питання плану контрольної роботи;
- зробити висновок з кожного питання і по темі в цілому;
- зробити посилання на всі використані джерела;
- контрольна робота повинна мати обсяг 15–20 сторінок, на титульному аркуші студент повинен вказати повну назву установи та її підрозділу, назву контрольної роботи, своє прізвище, ініціали та групу, прізвище викладача;
- у кінці роботи необхідно зробити загальний висновок і скласти список використаної літератури за алфавітом;
- контрольна робота повинна бути відправлена в термін, визначений деканатом;
- перевірена, але не зарахована контрольна робота повертається студенту на доопрацювання. Студент повинен врахувати всі зауваження, виконати роботу і здати її у визначений термін.

3 Тематика контрольних робіт для студентів заочної форми навчання

Варіант 1

1. Психологічні аспекти і загальні ознаки правової поведінки.
2. Цивільне право як фактор формування психології громадянського суспільства.

Варіант 2

1. Психологічна характеристика девіантної та делінквентної поведінки.
2. Психологічні аспекти цивільно-правового регулювання.

Варіант 3

1. Психологічні аспекти правової соціалізації.
2. Принципи і стадії цивільного процесу.

Варіант 4

1. Періодизація правової соціалізації та її можливі дефекти.
2. Психолого-педагогічні засади профілактичної діяльності.

Варіант 5

1. Психологічна характеристика екстремальних ситуацій у правоохоронній діяльності.
2. Психологія учасників цивільного процесу.

Варіант 6

1. Психологічний вплив екстремальних ситуацій на особистість працівника правоохоронних органів.
2. Психологічні аспекти підготовки цивільної справи до судового розгляду.

Варіант 7

1. Напрями та форми забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів.
2. Психологічні аспекти організації судового засідання під час цивільного судочинства.

Варіант 8

1. Психологічна підготовка працівників правоохоронних органів щодо дій в екстремальних умовах.
2. Психологія міжособистісної взаємодії в цивільному процесі.

Варіант 9

1. Психологічна структура юридичної діяльності.
2. Психологія виступу судді в цивільному процесі.

Варіант 10

1. Психологічні особливості юридичної діяльності.
2. Психологічні аспекти діяльності адвоката в цивільному процесі.

Варіант 11

1. Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності.
2. Психологія діяльності прокурора в цивільному процесі.

Варіант 12

1. Психологічна характеристика інформаційно-пошукових слідчих дій.
2. Психологія пізнання судом обставин справи і прийняття судових рішень.

Варіант 13

1. Психологічна характеристика інформаційно-комунікативних слідчих дій.
2. Судово-психологічна експертиза в цивільному судочинстві.

Варіант 14

1. Психологічна структура адвокатської діяльності.
2. Психологія регуляції міжособистісної взаємодії в арбітражному суді.

Варіант 15

1. Психологія діяльності прокурора в цивільному процесі.
2. Соціально-психологічні аспекти діяльності юридичних консультацій.

Варіант 16

1. Психологія пізнання судом обставин справи і прийняття судових рішень.
2. Психологічна характеристика правосвідомості.

Варіант 17

1. Характеристика та особливості правових норм.
2. Психологія регуляції міжособистісної взаємодії в арбітражному суді.

Варіант 18

1. Характерні риси соціальних відхилень та їх показники.
2. Соціально-психологічні аспекти діяльності нотаріату.

Варіант 19

1. Різновиди правосвідомості та її основні компоненти.
2. Соціально-психологічні аспекти діяльності юридичних консультацій.

Варіант 20

1. Правова ідеологія.
2. Психологічна структура юридичної діяльності.

Варіант 21

1. Історичні напрями вчення про природу правопорушень.
2. Небезпека, її види та проблема подолання схильності працівників правоохоронних органів до небезпечної поведінки.

Варіант 22

1. Правова культура особи, її рівні та структура.
2. Психологія управлінської діяльності.

Варіант 23

1. Правова психологія груп.
2. Психологічна характеристика масовидної поведінки.

Варіант 24

1. Структура правової психології особистості.
2. Чинники та психологічні умови забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів.

Варіант 25

1. Поняття особистості злочинця та детермінанти її формування.
2. Психологія допиту й очної ставки в кримінальних справах.

Варіант 26

1. Структура особистості злочинця.
2. Кримінальна психологія затримки підозрюваного.

Варіант 27

1. Злочинна поведінка та механізми її формування.
2. Психологія слідчого експерименту в кримінальній психології.

Варіант 28

1. Поняття злочинної групи та її психологічна характеристика.
2. Психологія перевірки показань на місці злочину.

Варіант 29

1. Психологічні особливості різновидів злочинних груп.
2. Психологія допиту потерпілого.

Варіант 30

1. Психологічні аспекти організованої злочинності.
2. Психологічна характеристика правосвідомості.

V ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

I Частина

1. Юридична психологія.
2. Кримінальна психологія.
3. Психологія процесуальної діяльності.
4. Психологія непроцесуальної діяльності.
5. Пенітенціарна психологія.
6. Судово-психологічна експертиза.
7. Методи юридичної психології.
8. Спостереження.
9. Експеримент.
10. Бесіда.
11. Вивчення продуктів діяльності.
12. Метод експертних оцінок.
13. Методи психологічного впливу.
14. Соціальні норми.
15. Право.
16. Мораль.
17. Звичай та традиції.
18. Правова поведінка.
19. Правосвідомість.
20. Соціальні відхилення.
21. Делінквентна поведінка.
22. Девіантна поведінка.
23. Соціалізація.
24. Соціальна адаптація.
25. Інтеріоризація.
26. Первинна соціалізація.
27. Вторинна соціалізація.
28. Асоціалізація.
29. Десоціалізація.
30. Ресоціалізація.
31. Правова соціалізація.
32. Дотрудова соціалізація.
33. Трудова соціалізація.
34. Післятрудова соціалізація.
35. Дефектність правової соціалізації.
36. Правова ідеологія.
37. Побутова правосвідомість.

38. Правова психологія групи.
39. Правова освіченість.
40. Правова поінформованість.
41. Правова громадська думка.
42. Правовий клімат.
43. Правовий досвід.
44. Правові переконання групи.
45. Групові ціннісно-нормативні орієнтації.
46. Правова позиція.
47. Індивідуальна правова психологія.
48. Правова компетентність.
49. Морально-правові компоненти особистості.
50. Правова культура.

II Частина

1. Мета юридичної діяльності.
2. Об'єкти юридичної діяльності.
3. Правотворча діяльність.
4. Правоохоронна діяльність.
5. Правозастосувальна діяльність.
6. Оперативно-розшукова діяльність.
7. Діяльність слідчого.
8. Слідча ситуація.
9. Пенітенціарна діяльність.
10. Прокурорська діяльність.
11. Адвокатська діяльність.
12. Загальна психологічна культура адвоката.
13. Нотаріальна діяльність.
14. Пізнавальна діяльність.
15. Конструктивна діяльність.
16. Комунікативна діяльність.
17. Організаційна діяльність.
18. Профілактика злочинності.
19. Засвідчувальна діяльність.
20. Структура юридичної діяльності.
21. Психологія цивільного судочинства.
22. Позивач у цивільному процесі.
23. Предмет позову в цивільному процесі.
24. Відповідач у цивільному процесі.
25. Арбітражний суд.
26. Нотаріат.

27. Соціальна функція нотаріату.
28. Юридичні консультації.
29. Колегія адвокатів.
30. Особистість злочинця.
31. Антисупільна спрямованість особистості.
32. Асоціальна спрямованість.
33. Антисоціальна спрямованість.
34. Суспільно-небезпечна спрямованість.
35. Некримінальний тип небезпечної спрямованості.
36. Передкримінальний тип небезпечної спрямованості.
37. Кримінальний тип небезпечної спрямованості.
38. Корисливий тип злочинця.
39. Насильницький тип злочинця.
40. Корисливо-насильницький тип злочинця.
41. Випадковий тип злочинця.
42. Злочин.
43. Злочинна поведінка.
44. Психологічна структура злочинної поведінки.
45. Правосуб'єктність.
46. Казус.
47. Привід до злочину.
48. Мотив злочину.
49. Стимул до злочину.
50. Мета злочину.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонян Ю. М. Психология убийства / Ю. М. Антонян. – М., 1997. – С. 118–260.
2. Бачинин В. А. Философия преступника : конспект лекций / В. А. Бачинин. – СПб., 2000.
3. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності : навчальний посібник. – К. : ЦУЛ, 2007. – 272 с.
4. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. / В. Й. Бочелюк. – К. : Центр учбової літератури – 2010. – 336 с.
5. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер Ком, 1998. – 656 с.
6. Димитров А. В. Юридическая психология: Краткий курс : учеб. пособие для вузов / А. В. Димитров. – 2006. – 288 с.
7. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
8. Иванов В. М. Юридична конфліктологія : навчальний посібник / В. М. Иванов. – К. : МАУП, 2004. – 224 с.
9. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник / М. И. Еникеев. – М. : НОРМА, 1999. – 517 с.
10. Коновалова В. Е. Правовая психология : учебное пособие / В. Е. Коновалова. – 2-е изд., испр. и доп. – Х. : Консум, 1997. – 160 с.
11. Мартинюк І. А. Юридична психологія : метод. посіб. [для студентів денної форми навчання напряму підготовки “Право”] / І. А. Мартинюк. – К. : НУБІПУ, 2011. – 39 с.
12. Мартинюк І. А. Юридична психологія : метод. посіб. [для студентів заочної форми навчання напряму підготовки “Право”] / І. А. Мартинюк. – К. : НУБІПУ, 2011. – 32 с.
13. Мостовая И. М. Юридическая психология / И. М. Мостовая. – 3-е изд. – К. : ВІРА-Р, 2000. – 120 с.
14. Пригунов І. В. Юридична психологія : тестові завдання ; навчально-методичний посібник / І. В. Пригунов. – 2006. – 100 с.
15. Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / под ред. А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.
16. Розин В. М. Психология для юристов / В. М. Розин. – М., 1997.
17. Романов В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. – М. : Юристъ, 1999. – 448 с.
18. Сабуров А. С. Юридична психологія : навчальний посібник / А. С. Сабуров. – К. : ТП Прес, 2003. – 208 с.
19. Словник термінів з юридичної психології. – К. : НАВСУ, 1997.

20. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учебник / Ю. В. Чуфаровский. – М. : Новый Юрист, 1998. – 448 с.
21. Чуфаровский Ю. Юридическая психология в вопросах и ответах : учеб. пособие / Ю. В. Чуфаровский. – 2008. – 256 с.
22. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : учебн. для вузов / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зерцало, 1998. – 341 с.
23. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андрюсюк [та ін.] ; ред.: Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєв ; Мін-во освіти і науки України. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.
24. Юридическая психология / сост. и общ. редакция Т. Н. Курбатовой. – СПб. : Питер, 2001. – 480 с.

Навчальне видання

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
щодо самостійного вивчення дисципліни

Укладачі:

Ніколаєнко Світлана Іванівна
Ніколаєнко Сергій Олександрович

Редагування *А. О. Карпенко*

Технічне редагування *І. О. Кругляк*

Комп'ютерна верстка *Н. А. Височанська*

Підписано до друку 30.04.2014. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 7,02. Умов. друк. арк. 9,13. Зам. № 1312

Видавець і виготовлювач

Державний вищий навчальний заклад

“Українська академія банківської справи Національного банку України”
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 66-51-27

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 4694 від 19.03.2014